Анатолий МИЛКОВ, Елена ПРОДАНОВА

Български език

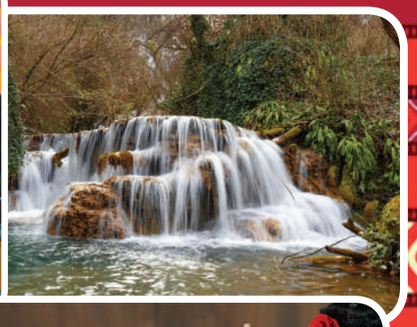

9

ISBN 978-966-914-499-7

Анатолий МИЛКОВ, Елена ПРОДАНОВА

Български език 2026

9

Анатолій МІЛКОВ, Олена ПРОДАНОВА

БОЛГАРСЬКА МОВА

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Анатолий МИЛКОВ, Елена ПРОДАНОВА

БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Учебник за 9. клас на средните
общообразователни училища

Львів
Видавництво «Світ»
2026

УДК 811.163.2:373.5.016(08)
М 60

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 № 110)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Підручник розроблено відповідно до модельної навчальної програми «Болгарська мова. 5–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Мілков А. М., Ніколова Х. В., Проданова О. І.)

Інтерактивний електронний додаток до підручника розміщено за посиланням https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+9thBulgarMov01+2025/course/
або QR-кодом

Мілков А. М.
М 60 Болгарська мова : підруч. для 9 кл. закл. заг. серед. осв. / А. М. Мілков, О. І. Проданова. – Львів : Світ, 2026. – 240 с. : іл.
ISBN 978-966-914-480-5

УДК 811.163.2:373.5.016(08)

© Мілков А. М., Проданова О. І., 2026
© Видавництво «Світ», оформлення, 2026

ISBN 978-966-914-480-5

Тема 1 УВОД. ЗНАЧЕНИЕТО НА ЕЗИКА В ЖИВОТА НА ОБЩЕСТВОТО (Вступ. Значення мови в житті суспільства)

ПОМИСЛЕТЕ.

Как бихме живели, ако хората не можеха да говорят помежду си?

1. Прочетете текстовете. Озаглавете ги.

1. Езикът е най-съвършеното средство за общуване, създадено от човека. Чрез него ние изразяваме своите мисли, преживявания, чувства, желания и намерения. Езикът ни позволява да задаваме въпроси, да споделяме знания, да изразяваме мнение, да убеждаваме, да споря и да постигаме съгласие. Благодарение на него осъществяваме връзки с другите хора, създаваме приятелства, работим в екип, изграждаме семейни и обществени отношения. Без език човекът би бил изолиран и не би могъл пълноценно да участва в живота на обществото.

Езикът има и друга важна функция – той е средство за съхраняване и предаване на опит. В продължение на векове поколенията предават чрез езика знания, традиции, ценности и морални норми. Така се формира културата на един народ. Езикът обединява хората, които го говорят, и ги превръща в общност с общо минало, настояще и бъдеще. Той е част от нашата лична и национална идентичност. Затова познаването и правилното използване на езика са не само лична потребност, но и обществена отговорност.

Езикът не съществува изолирано – той се развива заедно с обществото. Когато се появяват нови технологии, идеи или социални промени, езикът се обогатява с нови думи и изрази. Това показва, че езикът е жива система, която се адаптира към нуждите на хората. Той може да отразява научен напредък, политически събития или културни тенденции. Дори начинът, по който говорим, може да разкрие нашата възраст, образование, принадлежност към дадена група или социална среда. Така езикът служи и като огледало на обществото.

В съвременния свят езикът играе важна роля и в медиите, и в дигиталното общуване. Чрез него хората обменят информация в социалните мрежи, изразяват позиции, влияят на общественото мнение. Езикът може да обединява, но може и да разделя, ако се използва за манипулация или език на омразата. Затова е необходимо не само да владеем езика, но и да го използваме отговорно. Умението да общуваме ясно, културно и уважително е ключово за създаването на хармонично и справедливо общество.

(Из интернет)

2. Езикът е не само средство за общуване, но и жива памет на народа. В думите се отразяват историческите събития, вярванията, начинът на живот и мислене. Много думи носят в себе си следи от миналото, а фразеологизмите и пословиците съдържат народна мъдрост. Когато говорим, ние не просто предаваме информация, а използваме наследството на предишни поколения. Така езикът свързва миналото с настоящето и помага да се запази културната приемственост.

Освен това всеки език е уникален. Той има своя структура, мелодия, изразни средства и образност. Чрез езика ние възприемаме света по определен начин – езикът оформя нашето мислене. Различните езици носят различни културни ценности, затова уважението към езиковото многообразие означава уважение към хората и техните традиции. Опазването на родния език е опазване на нашата национална идентичност, но познаването на други езици разширява нашия кръгозор и ни прави част от глобалното общество. Така езикът е едновременно личен, национален и универсален.

Езикът има силата да вдъхновява и да въздейства емоционално. Литературата, поезията, театърът и публичната реч използват езика като художествено средство. Чрез красиви и образни изрази езикът може да предизвика радост, тъга, възхищение или съчувствие. Той изгражда връзка между автора и читателя, между оратора и публиката. Вълнуващите речи са променяли хода на историята, а силните думи са давали надежда и смелост на цели народи.

Езикът обаче не е напълно неизменен. Ако не се използва, той може да изчезне. Днес много малцинствени езици са застрашени от изчезване, защото младите поколения преминават към по-разпространени езици. Загубата на един език означава загуба на уникална гледна точка към света. Ето защо много държави създават програми за опазване на езиковото наследство. Роднят език е носител на история, памет и духовност. Да го познаваме и ценим означава да пазим своите корени и да съхраняваме богатството на човешката цивилизация.

(Из интернет)

2. Кое твърдение е вярно?

А) Езикът служи само за писане.

Б) Езикът помага за общуване, съхранение на културата и предаване на знания.

В) Езикът е важен само в училище.

Г) Езикът пречи на обществото.

3. Намерете и подчертайте 5 изречения, в които се обяснява защо езикът обединява хората.

4. Попълнете:

«Езикът е важен, защото _____».

5. Обяснете със свои думи, какво означава изречението:

«Езикът е мост между хората.»

6. Прочетете:

«Когато пътуваме в чужда държава, често използваме езика, за да се запознаем с нови хора. Чрез него научаваме за техните традиции и начин на живот.»

Отговорете: Как езикът помага да опознаем други култури?

7. Напишете 3–4 изречения, които могат да се добавят към увода на урока, като обясняват значението на езика.

8. Аргументирайте мнението.

Защо езикът е необходим за развитието на обществото? Напишете 4–5 изречения.

9. Прочетете текста:

«Без език няма общуване. Без общуване няма сътрудничество. А без сътрудничество обществото не може да напредва.»

Определете основната теза с едно изречение.

10. Сравнете: каква е разликата между език като средство за лична изява и език като средство за социално взаимодействие?

11. Напишете 5–6 изречения на тема:

«Как бих изглеждал аз и моето общество, ако нямаше език?»

Работа в групи

12. Обяснете значението на цитата.

– Дайте пример от живота си, когато езикът ви е свързал с друг човек.

Цитат:

«Езикът, който говори човек, достига до ума; езикът, който той разбира от сърце, достига до душата.» – Нелсън Мандела

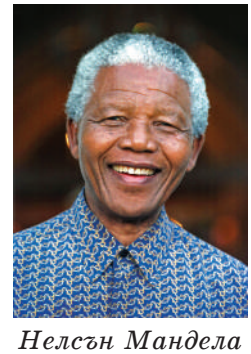

Нелсън Мандела

Работа по двойки

13. Създайте постер/кратко видео/презентация на тема:

«Ролята на езика в обществото»

– Може да включите рисунка, текст, снимки, QR код с видео.

– Представете проекта пред класа.

14. Сканирайте QR кода, прегледайте видеото и отговорете на въпроса: «Ще изчезне ли българският език?»

15. Прочетете текста.

Езикът е средство за общуване, но и огледало на културата и историята на един народ. Чрез него се предават знания, традиции, ценности и обичаи от поколение на поколение. Загубата на език означава загуба на част от националната идентичност.

1. Подчертайте изречението, което показва връзката между езика и културата.
2. Обяснете с свои думи защо «езикът е огледало на историята на народа».
3. Напишете кратко изречение за това как езикът влияе на съвременния живот на обществото.

16. Препишете текста.

Общуването чрез езика е основата на човешкото общество. Без него хората не биха могли да обменят идеи, да създават закони, да преподават на следващите поколения.

1. Намерете синоними на думите: обменят, преподават, основа.
2. Съставете 2 изречения, използвайки думата общуване в различен контекст.
3. Обяснете значението на фразата «езикът е основа на обществото».

17. Препишете текста.

Езикът ни позволява да изразяваме мислите и чувствата си, да създаваме литература и наука, да разбираме миналото и да планираме бъдещето.

1. Намерете всички глаголи в текста и определете тяхното време.
2. Разделете изречението на подчинени и главни части.
3. Напишете 2 свои изречения, които показват значението на езика в ежедневието.

18. Съставете кратък текст (5–6 изречения) на тема: «Моят роден език и аз».

19. Опишете една традиция или обичай, който се предава чрез езика.

20. Направете сравнение между езика и друг начин за общуване (например жестове или изображения).

Дискусия

21. Въпрос за обсъждане:

«Как езикът влияе на развитието на науката и технологиите?»

1. Изберете 3 примера, в които езикът е помогнал за напредъка на обществото.

2. Обяснете защо е важно да се пазят малките и редките езици.
3. Съставете кратка аргументация за това, че езикът е ключов елемент на идентичността.

22. Преведете на български език.

Мова – це основний засіб спілкування між людьми. Вона дозволяє передавати думки, почуття, знання та культурні цінності від покоління до покоління. Завдяки мові люди можуть створювати літературу, науку, закони та правила суспільного життя.

Мова відображає історію та традиції народу, його світогляд і спосіб мислення. Кожен народ має свою мову, і її втрата означає втрату частини національної ідентичності. Сучасне життя показує, що знання рідної мови допомагає не лише в спілкуванні, а й у розвитку освіти, науки та культури.

Мова об'єднує людей у спільноти, формує взаєморозуміння та зберігає спадщину минулих поколінь. Тому важливо шанувати, вивчати та використовувати свою рідну мову щодня.

23. Домашна работа (по избор)

Вариант 1 – Писмено.

Напишете кратко есе (6–8 изречения) на тема:

«Как езикът помага на обществото да се развива.»

Вариант 2 – Проектно.

Интервюирайте член на семейството или съученик/съученичка за значението на езика и запишете отговора му с 3–5 изречения.

ПРЕГОВОР
(Повторення)

Тема 2

ПРОСТО ИЗРЕЧЕНИЕ.
(Просте речення).

1. Прочетете текста. Определете темата и основната му мисъл.

«ТАНЦЬОРЪТ»

Роман Иванович Димов е украински воин, защитник на Украйна, родом от село Виноградовка Болградско , Одеска област. Той израства в родното си село, където получава образование и е известен като доброжелателен, трудолюбив и отзивчив човек. Роман винаги уважаваше хората, ценеше приятелството и умееше да подкрепя с дума и с дело. Съселяните го помнят като искрен, справедлив и открит човек.

Още от младини Роман обичаше танците. Казваха, че никой не изпълнява традиционния танц кадънджа по-добре от него. Той отделяше голямо внимание на развитието на танцовото изкуство в своето село, стремеше се да съхранява и популяризира народните традиции. Роман работеше като директор на селския Дом на културата, организираше празници и концерти и подкрепяше творческите инициативи на младите хора. Хората го уважаваха за активната му жизнена позиция, отговорността и любовта към родния край. Роман беше грижовен съпруг и обичащ семеен човек.

Той искрено обичаше своята Родина и чувстваше отговорност за нейното бъдеще. По време на руско-украинската война Роман застана в защита на Украйна и служеше в редиците на Въоръжените сили на Украйна. Заради жизнелюбието и любовта към танците получи позивния «Танцьорът». Неговите бойни другари го помнят като смел, надежден и предан приятел.

През 2025 година Роман Димов загина, изпълнявайки бойна задача и защитавайки независимостта и свободата на Украйна. Неговият живот стана пример за мъжество, патриотизъм, вярност към собствените принципи и любов към родната земя.

1. Къде е роден Роман Димов?
2. Какви черти на характера му отбелязват съселяните?
3. С какво се увличал Роман от младини?
4. Какъв принос има той за културния живот на своето село?
5. Защо неговият позивен бил «Танцьорът»?
6. Кои качества помогнали на Роман да стане защитник на Родината?

Творческа задача

Напишете кратко разсъждение (5–6 изречения) на тема:
«Защо е важно да помним хората, които защитават своята страна?

Помислете и обсъдете

• Кои човешки качества помагат на човека да стане истински патриот?

• Защо е важно да се съхранява паметта за хората, които са защитавали своята страна?

• Как културата, традициите и любовта към родния край формират чувството за патриотизъм?

2. Прочетете текста.

УКРАЙНА – ЗЕМЯ НА БЕЗКРАЙНИ ПОЛЯ

Украйна е голяма и плодородна страна. Тя се простира от Карпатите до браговете на Черно море. Полята ѝ блестят под слънцето като злато. Вятърът люлее житото и носи мирис на свобода. Хората са трудолюбиви, добри и горди със своята история. Всеки украинец носи любов към родната земя в сърцето си. Мирът е тяхната най-голяма мечта.

1. Определете кои изречения са двусъставни и кои – едносъставни.
2. Кои едносъставни са названи (само със съществително име)?

3. Препишете текста.

БЪЛГАРИЯ – РОДИНА НА СВЕТЛИНАТА

България е земя с древна история и топло сърце. Планини и морета я ограждат като скъпоценен камък. Народът пази своите традиции с обич и гордост. Във всяко село звучи песен, а над всеки град се издига кръст или знаме. Българите вярват, че коренът им е свещен. Родината – това е домът, където душата намира покой. Да живее България!

1. Открийте едносъставните изречения, определете вида им.
2. Подчертайте граматичните основи в двусъставните.

4. Прочетете текста и изпълнете задачите.

КАРПАТИТЕ ПРЕЗ ЗИМАТА

Карпатите са величествени през зимата. Снегът покрива върховете като бяла тишина. По склоновете се плъзгат скиори, а в долините димят комини. Вечер светлините на селата блестят като звезди. Вятърът пее стара песен за свобода и дом. Тишина. Мир. Спокойствие.

1. Определете вида на едносъставните изречения («Тишина. Мир. Спокойствие.»).
2. Изберете едно двусъставно изречение и подчертай подлога и сказуемото.

5. Прочетете текста.

МОРЕТО КРАЙ СОЗОПОЛ

Слънцето изгрява над сините вълни. Рибарите вече са отплавали в залива. Морето шепне стари истории и носи мирис на сол. По плажа децата събират миди, а възрастните гледат хоризонта. Светлина и радост изпълват въздуха. Спокойствие. Щастие. Миг на красота.

1. Отделете едносъставните от двусъставните изречения.
2. Кои изречения изразяват чувство?

6. Прочетете текста.

КИЕВ – СЪРЦЕТО НА УКРАЙНА

Киев лежи на брега на големия Днепър. Градът е древен и величествен. По улиците му звучи глъчка и живот. Куполите на църквите блестят под слънцето. На хълмовете растат стари кестени, които пазят спомени за векове. Аз вървя по булевардите и усещам гордост. Моят поглед се спира на реката – широка, спокойна, вечна.

1. Намерете три едносъставни изречения.
2. Посочете кои изречения са двусъставни.

7. Прочетете текста. Препишете го.

ПИРИН – ПЛАНИНА НА СИЛАТА

Пирин е дивна и могъща планина. По върховете му летят орли. Скалите блестят под яркото слънце. Вечер сенките се спускат като воал върху склоновете. Тишина, само вятърът говори с дърветата. Планината диша. Тя живее.

1. Отбележете едносъставните изречения и ги класифицирайте по вид.
2. Подчертайте подлога и сказуемото в едно двусъставно изречение.

8. Прочетете текста.

ПРОЛЕТ В УКРАИНСКО СЕЛО

Слънцето изгрява над полето. Земята диша топлина. В дворовете цъфтят ябълки и вишни. Птиците пеят радостно. Хората излизат на работа и поздравяват съседите си. Мирис на прясна трева и хляб. Веселие. Живот.

1. Определете кои изречения са двусъставни, кои – едносъставни.
2. Кои от едносъставните са названи?

СЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ
(Складне речення)

Тема 3

СЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ. ВИДОВЕ СЛОЖНИ ИЗРЕЧЕНИЯ (Складне речення. Види складних речень).

Спомнете какво знаете за сложните изречения от уроците по украински език и от уроците по български език?

1. Прочетете текста.

С БАТИСКАФ ДО ДЪНОТО НА МОРЕТО?

Човекът влезе в апарата, закрепи се здраво на подпорите, завърза въже около тялото си. Многолюдна тълпа наблюдаваше отстрани експерименталната подводна машина, която всички наричаха «камбана». Това се случи в края на XVI век, когато един чудак и мечтател се спусна в мрачната част от света на океана. Неговият апарат, който презрително определяха като «измишльотина», едва по-късно бе наречен «батискаф».

Този кратък научнопопулярен текст е изграден от няколко сложни изречения. Всяко от тях е съставено от прости изречения, които са свързани по различен начин. Според начина на свързване на простите изречения в сложното има два основни вида сложни изречения.

СЛОЖНИ СЪЧИНЕНИ	СЛОЖНИ СЪСТАВНИ
(1) Човекът влезе в апарата, (2) закрепи се здраво на подпорите и (3) завърза въже около тялото си. Изречението е **сложно съчинено**. То съдържа три прости изречения, всяко от които **може да се употреби самостоятелно**, без да загуби смисъла си: (1) Човекът влезе в апарата. (2) Закрепи се здраво на подпорите. (3) Завърза въже около тялото си. Простите изречения са свързани **съчинително**: (1) и (2) – **безсъюзно**, а (2) и (3) – със съюза **и**.	(1) Многолюдна тълпа наблюдаваше отстрани експерименталната подводна машина, (2) която всички наричаха «камбана». Изречението е **сложно съставно**. То съдържа две прости изречения – второто е зависимо от първото и **не може** да се употреби самостоятелно, без да загуби смисъла си: (1) Многолюдна тълпа наблюдаваше отстрани експерименталната подводна машина – ***главно изречение***; (2) Която всички наричаха камбана – ***подчинено изречение***. Простите изречения са свързани ***подчинително*** – чрез съюзната дума ***която***.

Простите изречения в сложното съчинено изречения са:	*Простите изречения в сложното съставно изречения са:*
– **самостойни** по смисл; – синтактично **равноправни**; – свързани **съчинително**.	– **зависими** едно от друго по смисл; – синтактично **неравноправни** (има само едно главно и поне едно подчинено изречение); – свързани **подчинително**.

Когато заваля дъждът, учениците се прибраха, а аз останах да чакам автобуса.

Изречението е сложно смесено.
Когато заваля дъждът – *подчинено обстоятелствено изречение.*
Учениците се прибраха – *главно изречение.*
А аз останах да чакам автобуса – *съчинено изречение към главното.*

Виждаме, че има и подчинителна връзка (<u>когато...</u>), и съчинителна (<u>а</u>).

Това е интересно!!!

В българският език няма безсъюзни сложни изречения (*укр.*– ***безсполучникові складні речення***), защото в българската синтактична система връзката между частите на сложното изречение винаги се изразява явно – чрез съюз, съюзно слово или интонация в рамките на просто изречение, но не и като граматичен показател.

В украинския език	В българският език
Сонце зайшло – почалася злива	Слънцето залезе и започна буря.

Причини:
1. Българският език е аналитичен.
Той е загубил падежните окончания, затова използва служебни думи (съюзи, предлози), за да изразява отношения между частите на изречението.
2. Интонацията няма граматична функция.
В българския език тя има само просодична роля (изразява емоция, наглаcа), но не създава нов тип изречение.
3. Традиционната граматика признава само:
* сложно съчинени изречения (с равноправни части);
* сложно подчинени изречения (с главна и подчинена част);
*сложни изречения с повече от две части (смесени конструкции).

1. **Сонце зайшло – почалася злива.**
Слънцето залезе, и започна буря.
В украинският език няма съюз – връзката е само смислова (последователност).

В българският трябва да се добави «и», за да се оформи граматически връзката.

2. **Він мовчить – я все розумію**

Той мълчи, а аз разбирам всичко.

В българския се използва «а» (противопоставителен съюз).

3. **Зайшло сонце – стемнілося.**

Връзката е следствена, затова в българския може да се добави «и» или «затова»:

Слънцето залезе и се стъмни.

Слънцето залезе, затова се стъмни.

4. **Піде дощ – не підемо гуляти.**

Ако завали, няма да излизаме.

В украинският език връзката е причинно-следствена (укр. – умовна), изразена без сполучник.

В българският се превежда с подчинителен съюз «ако».

5. **Пролітають роки – змінюється все навколо.**

Минават годините, и всичко около нас се променя.

В българският добавяме съюза «и» (съединителен).

Извод:

Безсъюзните изречения в украинският език изразяват смислови връзки интонационно и контекстуално, докато в българският всяка такава връзка трябва да се изрази чрез съюз.

Следователно:

В българският език всяко сложно изречение има формален показател за връзка – това е съюзът или съюзната дума.

Безсъюзни сложни изречения (каквито има в украинския език) не се срещат, защото връзката без съюз не се смята за граматически оформена.

Работа в групи

1. Прочетете текстове те и изпълнете задачите.

СЕМЕЙНА РАЗХОДКА

В събота следобед цялото семейство тръгна на разходка в парка. Докато децата играеха на люлките, родителите наблюдаваха и разговаряха. След като се умориха, всички седнаха на пейка и ядоха сладолед. Бабата им разказа забавна история за своето детство.

1. Подчертайте всички сложни изречения.
2. Определи вида: съчинително, подчинително или смесено.
3. Подчертайте съюзите.

ПОДГОТОВКА ЗА РОЖДЕН ДЕН

Мама украси стаята, а татко подреди подаръците. Докато децата помагаха, баба и дядо приготвяха тортата. След като всичко беше готово, започна празникът, и всички се радваха на семейното тържество.

1. Напишете отделните сложни изречения от текста.
2. Определете вида на сложните изречения (ССИ/СПИ/смесено).
3. Преобразувайте едно съчинително изречение в подчинително.

СЕМЕЙНА ВЕЧЕРЯ

Мама: «Докато аз сервирам вечерята, можеш ли да приготвиш салатата?»

Син: «Разбира се, а брат ми може да помогне с чиниите.»

Татко: «След като приключите, ще сервирам десерта.»

1. Подчертайте сложните изречения.
2. Определете вида на връзката (съчинителна, подчинителна или смесена).
3. Подчертайте подчинителните съюзи и съюзни думи.

СЕМЕЙНО ПЪТУВАНЕ

Баба: «Когато пристигнем в планината, ще се разходим.»

Дядо: «А след това можем да направим пикник, и децата да играят.»

Мама: «Докато вали лек дъжд, ще се приберем под навеса.»

1. Определете вида на всяко сложно изречение.
2. Посочете съюзите и съюзните думи.
3. Напишете едно от изреченията като съчинително или смесено.

2. Съставете 3 сложни изречения за семейството, използвайки:

– едно съчинително;
– едно подчинително;
– едно смесено.

3. Преобразувайте едно просто изречение в сложно с подчинено и съчинено изречение.

4. Създайте мини-диалог между двама членове на семейството, в който има поне 2 сложни изречения.

5. Преведете на български. Определете вида на сложните изречения. В задачата има едно просто изречение, открийте го. Подчертайте главните части на изреченията.

Приятелів тьма, а вірного друга нема.
Не варто з другом сваритися, бо доведеться миритися.
Лагідні слова роблять приятелів, а гострі слова – завзятих ворогів.
Вірного друга народ прославить, бо він товариша в біді не оставить.

Дерево міцне корінням, а людина – друзями.
Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже.
Справжнього друга за гроші не купиш.
Всі за одного, а один за всіх, тоді і в справі буде успіх.

6. Прочетете текста. Определете вида на изреченията.

КАЧЕТЕ СЕ НА ВЪРХА НА ЛВОВ

Ако искате да видите Лвов от високо, то паркът на «Високия замък» дава уникална възможност за панорамни гледки и снимки. Изкачването от центъра до хълма е около 25 минути, като има различни маршрути. Аз случайно избрах този, по който имаше по-малко стълби. И пак си имаше.

Горе замък няма, има само украинско знаме. Най-високата част от хълма е изградена впоследствие по инициатива на поляци, за да отбележат 300 години от обединението на Полша и Литва. Все пак в подножието на високата точка има останки от замък, който преди няколко века е бил важна крепост. Градът често е бил под обсада и местните са успявали да се защитят.

Анатолий Шамарин

7. Следният текст съдържа 2 прости, 3 сложни съчинени и 3 сложни съставни изречения. Открийте ги.

КОЛЕДНО ВДЪХНОВЕНИЕ

Някъде зад гърба му нещо прошумоля в снега. Той рязко се обърна. Дълго се взира в мръснобелите преспи и най-накрая видя причината за шума. От снега се подаване малка кафеникаво-млечна главица, която трепереше. Мъжът се приближи и внимателно разрови пряспата. След това свали ръкавиците си и пое в ръце трепереще същество. Оказа се едно премръзнало от студ сиамско котенце, което се бе взело тук незнайно откъде. То погледна мъжа с влажните си сини очички, сякаш му благодареше.

Георги Николов

За успешната си работа следвайте стъпките:

1. Пребройте сказуемите колкото са глаголите сказуеми, толкова са и простите изречения в състава на сложното.

2. Произнесете на глас всяко просто в състава на сложните изречения:

– ако простите изречения в състава на дадено сложно могат да съществуват самостоятелно по смисъл, то сложното изречение е съчинено;

– ако някое от простите в състава на сложните изречения не може да съществува самостоятелно, то е подчинено, а цялото изречение е сложно съставно.

8. Определете вида на следните изречения и поставете пропуснатите запетаи.

Рано сутринта Ния влезе в училищния двор видя Яна и я попита за Петьо.

Купих си бои намерих си и подходящ лист измих добре четките и почнах да рисувам.

Ще нарисувам пейзаж ще изобразя планини гори и слънце.

Планините ще нарисувам в синьо за горите ще използвам тъмнозелено слънцето ще направя оранжево.

Тази вечер отидохме на пристанището седнахме край кея и дълго гледахме лунната пътека.

9. Разпределете в две групи изреченията според това кои са прости и кои сложни, и постави запетайките.

Край морето слънцето вятърът пясъкът вълните са прекрасни.

През зимата мечтая за морето за слънцето за топлия вятър и за вълните.

Край морето слънцето гали пясъка вятърът си играе с чайките вълните сякаш целуват брега.

Не мога без морето без неговото слънце без пясъка и вълните и цяла зима мечтая за тях.

В мислите си пътувам към морето към златния пясък към сините вълни и летящите над тях чайки.

В мислите си пътувам към морето пътувам към топлите летни вечери пътувам към сините вълни и летящите над тях чайки.

10. Довършете изреченията и определете кои от тях са сложни съчинени и кои сложни съставни.

Той вървеше през гората и

Той вървеше през гората, като ...

Той вървеше през гората, защото

Той вървеше през гората, но ...

Той вървеше през гората, когато ...

Той вървеше през гората, която ...

Тема 4 СЛОЖНОСЪЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ. (Складносурядне речення)

ПРИПОМНЕТЕ СИ:

Съчинителни са съюзи, които свързват:

– **еднородните части в простото изречение;**

– **простите изречения в сложното съчинено изречение.**

Съчинителни съюзи са: ***и, или, но, а, ама, обаче, и-и, дали-или, нито-нито, ту-ту***.

Сложно съчинено изречение **е изречение, което се състои от две или повече прости изречения, свързани чрез съчинителна връзка (съюз или интонация). Всяко от тези изречения има своя граматическа основа (подлог и сказуемо) и изразява самостоятелно смислово съдържание.**

Слънцето изгря и птиците запяха.

→ Това изречение се състои от две прости:

1. Слънцето изгря.

2. Птиците запяха.

Свързани са чрез съчинителния съюз «и».

Писателят Емилиян Станев живописно разказва за света на птиците и животните:

А. Ние тръгнахме напред, изминахме стотина метра и ясно различихме силуета на две гъски.

Б. Никоя птица не пее през януари, а тая пееше. Мъжката синегушка хвръкна от клона, но женската остана в гнездото.

В. И в мъглата ту изплуваха, ту се губеха отделните дървета.

Видове сложни съчинени изречения	**Смислова връзка между съставящите прости изречения**	**Начин на свързване**
сложни съчинени **съединителни** (пример А)	означават последователни или едновременни събития	– бъзсоюзно; – със съюзите *и, та, па*.
сложни съчинени **противоположни** (пример Б)	означават събития, които са противопоставени	– със съюзите *но, а, ала, ама, обаче* (когато е равно на но).
сложни съчинени **разделителни** (пример В)	означават събития, които се редуват	– със съюзите *или, и-и, или-или, дали-или, ли-или, ту-ту, нито-нито*.

ПУНКТУАЦИЯ НА СЛОЖНОТО СЪЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ

Не пишите запетая:

пред съюза **и**: *Детето дойде **и** донесе цветя.*

пред съюза **или**: *Те тръгват **или** се връщат?*

Пишите запетая:

при безсъюзно свързане: *Изгря слънце, птиците запяха.*

пред съюзите **а; но; обаче = но; ала; ама**: *Децата се радват, **но** не пеят.*

пред втория от двойните съюзи **и..., и; нито..., нито; дали..., или; или..., или; ли..., или**: ***Или** тръгваш веднага, или се откажи да пътуваш.*

Когато в едно сложно изречение съюзът и се повтаря, като с него са свързани и еднородни части, и прости изречения, пред второто и не се пише запетая.

Сравнете:

И торта ще купя, и цветя ще донеса.

Ще купя торта и цветя и ще отида на гости.

1. Прочетете текста и изпълнете задачата.

Модата непрекъснато се променя, а дънките вече повече от 150 години остават най-популярното облекло. Добавят се само някои модни детайли: бродирани, разрези, стрази. Някаква необяснима сила привлича младежта към дънките, а по-възрастните хора също не ги пренебрегват.

Първите дънки са ушити през 1853 г. в Америка, а «откривател" им е Леви Страус. Дълго време дънките са се считали за облекло на каубои, златотърсачи и фермери. Постепенно удобното облекло е заинтересувало мъжете от различни страни по света. А през 50-те години на миналия век за първи път ги е облякла жена в американския Лос Анджелис. Модните дами веднага възприеха този стил и днес е невъзможно да се намери момиче или жена, в гардероба на която да няма поне един чифт дънки

(Из интернет).

1. Извадете сложните съставни изречения и определете смисловите връзки между техните части (устно).
2. Определете в тези изречения видовете съчинителни съюзи.
3. Разкрийте лексикалното значение на подчертаните думи.

2. Прочетете текста и извадете сложните съставни изречения.

Удобната обувка без преувеличение може да се нарече най-важният елемент от екипировката за пътуване или поход. Разбира се, панталоните и якето са важни, но не са от решаващо значение.

Раницата също може да бъде най-обикновена. Палатката е необходима, но вместо нея може да се опитате да построите колиба от клони. А без удобни обувки дори и най-вълнуващото пътуване ще бъде помрачено, защото в неудобни обувки е невъзможно да се изминат дори няколко метра – веднага ще ви се прииска да ги събуете. Има специални обувки, предназначени именно за пътувания, и се наричат «трекинг». Те се отличават с удобство, надеждност и комфорт. За прости походи най-подходящи са крософи или кецове, а за сложни маршрути е по-добре да изберете туристически ботуши.

(Из интернет)

3. Напишете препоръки на своят приятел (своята приятелка) за избора на три предмета от гардероба, изобразени на илюстрацията, за:

а) конференция; б) кино; в) плаж.

Използвайте сложни изречения с съединителни, противоположни и разделителни съюзи (три изречения).

4. Препишете изреченията в две групи: прости с еднородни части и сложни съчинени. Поставете пропуснатите запетаи. Определете вида на сложните съчинени изречения.

Нито първият нито вторият вариант дават пълна сигурност за успех.
Андрешко нито им вече подвикваше нито махаше камшика над тях.
Ни пъдпъдък се обаждаше ни чучулига пееше.
Първия ли или втория вариант ще избереш?
Дали първия или втория вариант да избера?
Нито се скара с мен нито започна да спори нито пък се нахвърли върху обидните ми възгледи.

5. От описанието сигурно ще разпознаете един любим герой на децата доктор Дулитъл. В текста има една изпусната и една погрешно прибавена запетая. Открийте местата им и се обосновете.

Този доктор живеел в едно малко градче, наречено Пудълби-край-Блатото. Всички в Пудълби – и млади и стари го знаели добре. И щом го зърнели по улицата, нахлупил високия си цилиндър, всички казвали: «Вижте, вижте – докторът минава! Много учен човек, брей!». А кучетата и децата хуквали подир него, и гарваните започвали да грачат.

6. Допишете изреченията в тетрадката си. Внимавайте за запетаите.

Дали да й подаря_____ или да я изненадам с _____ ?
Нито искам _____ нито очаквам_____.
Да чакам ли _____ или да отивам_____.
Ту стои _____ ту тръгва_____.
И тя купи _____ и другите донесоха _____.

7. Съставете сложни съчинени разделителни изречения, като използваш двойките думи:

Кучета – котки; момчета – момичета; бял – зелен; дълъг – къс; тръгвам – спирам; пея – танцувам; бързо – бавно; весело – тъжно.

8. В своя роман «Дъщерята на Калояна» Фани Попова-Мутафова увлекателно описва една битка. В текста са използвани сложни съчинени изречения и еднородни части. Препишете ги.

Залюля се земята, затрепера бистрият въздух. Изви се буря от желязо и пурпур, засвяткаха брони и шлемове, затрещяха като гръмотевици ударите на остри саби и тежки мечове, захвърчаха във въздуха парчета от счупени копия и медни щитове, части от изтръгнати шлемове, разкъсани пряпорци...

9. Преведете на български. Сравнете изреченията в украинския и българския език.

1. Снігу ще небагато, але на деревах іскриста, пухнаста паморозь *(В. Собко)*. 2. Темно-зелені садки дрімають вже без плоду, і тихо гріються хатки, і верби гнуться в воду *(І. Франко)*. 3. З десятеро вже оперених качат замаскувалися під жовте старе коріння, а стара качка з шумом випурхнула з куща *(Ю. Збанацький)*. 4. Дощ пройшов – і Київ зеленіє *(М. Рильський)*. 5. І вже каштанам ніколи дрімати, і сонце не надивиться згори на їх носи, рум'яні і кирпаті, на витівки, на ігри дітвори *(В. Симоненко)*. 6. Уже давно стояла ніч над землею і зорі виблискували з темного неба 7. Усе зраділо, зустрічаючи день; і день зрадів – ясний, теплий, погожий *(Панас Мирний)*.

10. Прочетете текста и изпълнете задачи 1–4.

Разнесоха се смехове и викот, вдигна се весела олелия. За наказаните селяни настана празник. С тъпани и гайди момичетата излязоха на баирчето при ветрената мелница и завиха лудо хоро по изсъхналата трева. Всички погледи се устремиха към запад. Там едно бяло облаче се бе показало над Витоша, а след него изскачаха, едно след друго, други по-малки и разпокъсани. Към тях откъде Стара планина бе се устремило друго и като първото водеше след себе си още – малки, дрипави, разпокъсани облачета. Те му се пилееха и чезнеха, ту се събираха и образуваха по-големи, черни като орли облаци. А далече в синевината се подемаха като малки пушеци други, растяха, умножаваха се и бързо се носеха насам.

– Ще вали, ще вали! – чуваха се радостни възклицания и лицата на селяните светеха от радост, загрижените им сърца се поотпуснаха.

Разпокъсаните облачета полека-лека растяха и обгръщаха хоризонта. Около мелницата се завъртя весело хоро.

Дъбакът слезе и се спря, за да погледа. Христина играеше лудо, като че ли на шега, и насмешливо поглеждаше младия воденичар. После тя отведнъж се пусна от хорото, затича се с подпряна на хълбок лява ръка, с размахана кърпа в дясната, спря пред гайдаря и му изкомандва:

– Ръченица!

Гайдарят мигом я засече. Христина понаведе гиздаво глава, трепна с цялата си снага, размаха ucoko кърпата, пристъпи кротко веднъж напред, веднъж назад, подскокна леко и заигра.

И славният някогашен игралец Дъбакът не се стърпя. Дъхът му спря, сърцето му заби. Той изскочи срещу Христина и мълчешком, блед като платно, заигра. Викове от възхищение се изтръгнаха от стотина гърди, стотина очи заследиха двамата играчи.

По «Ветрената мелница», Елин Пелин

1. Открийте и запишете пет сложни съчинени изречения от текста. Посочете как са свързани отделните съставящи ги изречения.
2. Обяснете устно какви действия представя авторът със сложните съчинени изречения?

3. В първия абзац е употребен двоен съчинителен съюз. Открийте и запишете изречението, в което чрез него е осъществено съчинително свързване. Каква информация носи това изречение? Може ли използваният съчинителен съюз да се замени с друг?

4. В текста са употребени изречения с различни еднородни части. Докажете това, като запишете примери, с които да се обосновете. Наблюдавайте как са свързани еднородните части в избраните от вас примери.

11. Препишете текста, като отстраните допуснатите в него правописни и пунктуационни грешки.

Днес в повечето райони на Западна България сивама облачна пелена ще се разкъсва а укротеният вятър ще носи пролетен полъх. В източните райони ще прехвърча сняг, обаче няма да натрупа нова снежна покривка. В планините истински зимен ден очаква всички които са решили да излязат на чист въздух. В следобедните часове облачноста ще се разкъса и снегът ще блесне ослепително на слънцето.

12. От учебниците си по история, география или друг предмет извадете три сложни съчинени изречения. Посочете колко и кои са съставящите ги прости изречения. Обяснете как са свързани помежду си.

13. Имате ли план за това, какво ще правите през деня? Споделете намеренията си писмено. Наблюдавайте използвали ли сте сложни съчинени изречения в своя текст. Обяснете устно какъв е ефектът от използването им.

14. Трансформирайте следните прости изречения в сложни съчинени изречения, като превърнете подчертаните части в съставящи прости изречения. Следвайте образеца:

Образец:
След заминаването им *малкото градче се промени.*
Те заминаха и малкото градче се промени.

Унесена в мисли за него, тя не чу звънеца.
Търсейки изход, той не губеше самообладание.
Децата пееха, крачейки бодро по пътя.
С настъпването на утрото облаците се разнесоха.

Проверете себе си

15. Къде има пунктуационна грешка,
(Общо условие за задачи 15-17.)

А) И момчетата, и момичетата, и техните учители останаха доволни от концерта.

Б) На момчетата и момичетата концертът им хареса, и си отидоха доволни.

В) Момчетата и момичетата ръкопляскаха възторжено и учителите им не можеха да ги укротят.

Г) Момчетата и момичетата най-после си тръгнаха и учителите им ги придружиха до спирката.

16.

А) Дали ще вали, или и днес ще е слънчево?
Б) Няма да вали, а ще е слънчево.
В) Няма да вали, но няма и да е слънчево.
Г) Ще вали ли или ще е слънчево,

17.

А) Ще уча и няма да излизам.
Б) Няма да уча, но няма и да излизам.
В) Най-напред ще си науча, а след това ще изляза.
Г) Дали да уча или да изляза?

18. Къде НЯМА пунктуационна грешка?

А) И тя и брат ѝ са мои добри приятели.

Б) Тя и брат ѝ са мои добри приятели, и често прекарваме времето си заедно.

В) Нито тя нито брат и имат свободно време.
Г) Не познавам нито нея, нито брат ѝ.

19. В кое от следващите изречения обаче НЕ е вметната дума, а съюз,

А) Тя обаче се разсърди от предложението ни.
Б) Той я покани, обаче тя му е сърдита.
В) Предложението ни обаче не ѝ хареса.
Г) Поканата ни обаче я разсърди.

20. Напишете разказче, използвайки поне 5 сложни съставни изречения със различни съчинителни съюзи.

Тема 5 СЪЧИНИТЕЛНО СВЪРЗВАНЕ. (ОБОБЩЕНИЕ) (Сурядний зв'язок (Узагальнення))

1. Прочетете текста и изпълнете задачите 1-5.

Царският син щеше да се жени и затова имаше всенародни празненства. Цяла година беше чакал годеницата си и най-после тя пристигна. Тя беше княгиня и беше дошла чак от Финландия с шейна, теглена от шест северни елена. Шейната имаше формата на голям златен лебед, а между крилата на лебеда лежеше самата малка княгиня. Дългата хермелинова наметка й стигаше до петите, на главата си носеше малка шапчица от сребърна тъкан, а лицето ѝ бе много бледо като Снежния дворец, в който беше живяла цял живот. Тя беше тъй бледа, че когато минаваше през улиците, всички хора се чудеха. «Тя прилича на бяла роза!» – викаха те и хвърляха цветя от балконите.

Принцът беше излязъл пред портите на замъка, за да я посрещне. Той имаше замечтани теменужени очи, а косата му бе като чисто злато. Когато я видя, той се отпусна на едно коляно и ѝ целуна ръка.

– Портретът ви бе прекрасен – пошепна той, – но вие сте по-прекрасна от своя портрет.

След три дни отпразнуваха сватбата. Това бе великолепна церемония, женихът и невестата вървяха ръка за ръка под балдахин от пурпурно кадифе, бродирано със ситен бисер. После имаше държавно пиршество, което трая пет часа. Принцът и принцесата седяха в дъното на голямата зала и пиеха с чаша от прозрачен кристал. Само верните в любовта можеха да пият от тази чаша, защото докосваха ли я лъжливи устни, кристалът ставаше сив, мътен и замъглен цвят.

След пиршеството щеше да има бал. Женихът и невестата щяха да танцуват заедно танца на розата, а царят беше обещал да свири на флейта. Той свиреше много лошо, но никой никога не бе посмял да му го каже, защото беше цар. Последният номер от програмата бяха великолепните фойерверки, които трябваше да започнат точно в полунощ. Малката княгиня никога в живота си не беше виждала фойерверки и затова царят беше издал заповед през сватбения ден придворният пиротехник да бъде на поста си.

По «Забележителната ракета», Оскар Уайлд

1. Открийте и запишете словосъчетанията в текста, които са еднородни части. Определете каква синтактична служба изпълнява всяко от тях.
2. Три от словосъчетанията, които трябва да сте записали, ако сте решили вярно задача 1, означават едни и същи герои от текста. Включете едно от тях по избор в две изречения, така че еднородните части в него да бъдат:

– допълнения;
– несъгласувани определения.

3. Открийте и запишете сложните съчинени изречения, употребени в текста. Те са общо осем. Кое от изреченията, които записахте, съдържа три съставящи прости изречения? Как са свързани те?
4. Трансформирайте последното от изваденитe според условието на задача 2 изречения така, че да го превърнете от сложно съчинено в просто изречение с деепричастие.
5. Превърнете подчертаното изречение от текста в сложно съчинено изречение. За целта трябва да избегнете подчинителния съюз когато.

2. Препишете текста, като поставите петте изпуснати запетаи. Обяснете защо трябва да бъде написана всяка от тях.

И една вечер през март 1436 г. господарят Самознай Майтапер бе приседнал край камината в кабинета си, а децата се бяха събрали край него. Това не беше никак необичайно но всички винаги очакваха този момент с нетърпение. Той четеше на глас (също обичайна практика) от една голяма червена книга, поставена върху стойка а на столче до него седеше Еланор. Тя бе прекрасно стройно дете, чиято кожа бе по-хубава от повечето момичета сред хобитите. Синът му Фродо който приличаше по всичко на баща си, бе приседнал на една пейка, а Роза Мери и Пипин седяха на столове, непривично големи за тях. Златокоска вече си бе легнала. Ала тя не беше най-малка. Самознай и Роза вероятно щяха да надминат стария Геронтиус Тук по броя на децата. На бял свят се бяха появили и малкият Хам и Маргаритка които кротко спяха в леглата си.

По «Властелинът на пръстените», Джон Р. Р. Толкин

3. Прочетете текста, определете стила и типа му. Извадете сложните съчинени изречения. Подчертайте граматическите основи на изреченията.

ЧЕРНОВЦИ – ГРАД НА ИСТОРИЯ И ВДЪХНОВЕНИЕ

Черновци е един от най-красивите градове в Украйна и често го наричат «малкия Виена». Градът се намира на брега на река Прут, а неговите улици пазят спомена за различни епохи и култури. Тук можеш да видиш

сгради, украсени с изящни орнаменти, и да чуеш как хора говорят на различни езици, защото Черновци винаги е бил дом на много народи.

Разходиш ли се из центъра, ще усетиш особената атмосфера – или ще те омагьоса музиката на уличните артисти, или ароматът на кафе от малките кафенета ще те спре за миг. Университетът в Черновци впечатлява със своята архитектура, та не е чудно, че е включен в списъка на ЮНЕСКО.

Градът е жив, но същевременно спокоен, и всеки негов ъгъл крие своя малка история. Вечер светлините на старите лампи се отразяват в паважа, а вятърът носи далечните звуци на цигулка. Черновци не е просто място на картата – това е усещане, тъй че всеки, който го посети, иска да се върне отново.

Анатолий Шамарин

4. Преведете на български.

РІЧКА ПРУТ – ПЕРЛИНА КАРПАТ

Річка Прут бере свій початок у Карпатах, і вона в'ється серед гір, мов срібна стрічка. Її води чисті та прохолодні, а береги поросли густими лісами. Прут спокійно тече внизу, але під час повені він стає швидким і бурхливим. Уздовж річки розташовано багато мальовничих сіл, і люди здавна селилися тут, бо земля родюча, а вода дає життя всьому навколо.

Улітку Прут приваблює туристів, тому що тут можна купатися, ловити рибу та милуватися природою. І коли сонце сідає за гори, вода віддзеркалює небо, і здається, що річка світиться зсередини. Прут бачив багато історичних подій, тож він не лише частина природи, а й живий свідок минулого.

(З журналу)

Тема 6 СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ. ВИДОВЕ. (Складнопідрядне речення. Види складнопідрядних речень)

Сложно съставно изречение – вид сложно изречение, което съдържа главно изречение и едно или повече подчинени изречения. Връзката между главното и подчиненото изречение е подчинителна.

Главно изречение – смислово и синтактично не зависимо, може да се употребява самостоятелно извън сложното изречение. **Главното изречение** се подчертава с една права линия.

Подчинено изречение – пояснява смислово и синтактично глав ното изречение. **Подчертава се** в зависимост от синтактичната му служба.

Подчинени изречения в сложно съставно изречение – ***определителни, допълнителни, обстоятелствени, подложни*** **и други.**

По смисъл и по синтактична служба подчинените изречения в слож-ното съставно изречение съответстват на второстепенните части в прос-тото изречение. Подчиненото изречение и съответната второстепенна част са синтактични **синоними**.

Да намираш границите на подчинените изречения, е необходимо, за да знаеш къде да пишеш или да не пишеш запетая, тъй като обик-новено именно те ограждат подчинените изречения. Всъщност запета-ите отбелязват **границите на подчинените изречения** в сложното изречение.

Позициите на подчиненото изречение и пунктуацията му

Янея се усмихна, когато видя морето. Тя отдавна мечтаеше да плува в морска вода. Знаеше, че морето е изпълнено с живот. Не й беше нужен водолазен костюм, тъй като знаеше колко да диша и във водата. Ме-дальонът, който бе подарък от нейната майка, всъщност беше някакво малко устройство, чийто компютър променяше жизнените функции на органите й.

– Седнете в креслата и закопчайте коланите – разнесе се звучният глас на корабния компютър, който всички наричаха Философа. Всеки път командите му завършваха с фразата: «И без да философствате, моля!»

Като се усмихнаха, седнаха в креслата със затворени очи. Корабът пое курс към Цветен полъх.

Подчиненото изречение може да бъде разположено спрямо главното по следните начини:

I позиция – след главното изречение

Янея се усмихна, когато видя морето.

Подчиненото изречение се огражда със запетая отляво (първа ограждаща запетая) и точка отдясно.

II позиция – пред главното изречение:

Когато видя морето, Янея се усмихна. Кога ще види морето, Янея не знаеше.

Подчиненото изречение се огражда с главна буква отляво и запетая отдясно (втора ограждаща запетая).

III позиция – между части на главното изречение:

Янея, когато видя морето, се усмихна.

Подчиненото изречение се огражда с първа ограждаща запетая – отляво, и с втора ограждаща запетая – отдясно.

Стъпки за откриване на границите на подчиненото изречение

Бързо и лесно ще откриваш границите на подчинено изречение, ако следваш следните стъпки:

1. стъпка:

Пребройте и номерирайте глаголите сказуеми – така ще знаете колко прости изречения съставят сложното изречение:

Хубавото момиче (1) знаеше кога (2) ще види морето.

2. стъпка:

Открийте началото на всяко подчинено изречение, като намерете сигналната дума за него – подчинителен съюз или съюзна дума:

- че, макар че, въпреки че, така че, като че (сякаш);
- да, за да, без да, макар да; ако;
- кой, какъв, кога, къде, защо, колко, чий, дали, ли;
- който, какъвто, когато (щом), където, защото, колкото, чийто;

Хубавото момиче знаеше, че скоро ще види морето.

Хубавото момиче мечтаеше да види морето.

Хубавото момиче не знаеше кога ще види морето.

Това е момичето, което скоро ще види морето.

3. стъпка:

Открийте края на подчиненото изречение, като проследите интонацията си:

➢ когато краят на подчиненото съвпада с края на цялото изречение (I позиция), интонацията е низходяща и следва пауза:

Хубавото момиче се усмихна, | когато видя морето.

➢ когато краят на подчиненото не съвпада с края на цялото изречение (II и III позиция), при края на подчиненото повишаваш интонацията и правиш пауза, а след това понижаваш интонацията:

Когато видя морето, | хубавото момиче се усмихна.

Момичето, | когато видя морето, | се усмихна.

4. стъпка:

Отбележете откритите граници на подчиненото изречение с отвесни черти:

Хубавото момиче знаеше, | че скоро ще види морето | ;

Хубавото момиче мечтаеше | да види морето | ;

Хубавото момиче не знаеше | кога ще види морето | ;

Това е момичето, | което скоро ще види морето | ;

Момичето, | когато видя морето, | се усмихна | .

1. Кое изречение НЕ е сложно?

а) Днес той бе особено неспокоен и измъчен, защото срещаше сериозни трудности при изпълнението на служебните си задължения.

б) Тъй като срещаше сериозни трудности при изпълнението на служебните си задължения, днес той бе особено неспокоен и измъчен.

в) Днес той бе особено неспокоен и измъчен от сериозните, непреодолими трудности при изпълнението на служебните си задължения.

г) Днес той срещаше сериозни трудности при изпълнението на служебните си задължения, поради което бе особено неспокоен и измъчен.

2. Кое изречение е сложно?

а) Виждал същото лятно уморено небе, виснало над тоя град.

б) Когато добре знаех, че той няма да разбере думите ми.

в) С напредването по пътя цялата околност изглеждаше още по-непозната.

г) През последните две години на изпитания свикнах с всякакви изненади.

3. Кое от изреченията се отличава от останалите по позицията на подчиненото? (Общо условие за задачи 3.–5.)

а) Изведнъж почувствах как сърцето ми тревожно се сви.

б) По-късно разбрах колко лекомислено съм постъпил.

в) Докато морето блестеше пред мен, аз търсех истината.

г) Много по-късно разбрах на какво се е дължало това.

4.

а) Сега, когато започваше отливът, капанът щеше да остане над водата.

б) И младият каруцар, като замаха камшика над конете, подвикна им силно и ободрително.

в) Една рекичка с високи брегове, която лъкатушеше между зеленчуковите градини на селото, служеше на птиците за пътеводител.

г) Веднага разбрах, че изображението при тях не е така технически съвършено като нашето.

5.

а) Все пак аз се надявах, че ще възприемете идеите ми.

б) И като седна в каруцата, потъна в кожуха си.

в) Когато пристигнах в стария град, беше горещ летен ден.

6. Определете границите на подчинените изречения, като последователно изпълниш всички стъпки.

Единственият човек, за когото къщата имаше някакво по-особено значение, беше нашият съсед.

Повечето от приятелите, с които се бе сближил на планетата Земя, го смятаха за особеняк.

Ято диви гъски мина над рекичката и се изгуби в бялата мрежа на едрите снежни парцали, които падаха наклонено към земята.

Беше облечена в твърда резедава рокля, която стигаше до коленете й. Той трябвало да го предупреди за опасността, на която се излагаше.

Искахме да съкратим процесите на вашето историческо развитие.

Някак автоматично се отпуснах на земята, без да имам сили да откъсна поглед от лицето му.

Засега искам да правя само едно нещо, ако съм ви разбрал.

7. Включете на различни позиции следните подчинени изречения в сложни съставни изречения. Коментирайте възможните варианти.

... който ме зарадва най-много...
... когато слънцето изгря...
... за да бъде весело на всички...
... щом дойде лятото...
... макар че не познавам никого...
... въпреки че е далече оттук...
... защото ми харесва...
... след като лагерът свърши...

8. Превърнете сложните съчинени изречения в сложни съставни, като използваш някой от съюзите като, тъй като, за да. Напишете по два варианта, които да се различават по позицията на подчиненото изречение.

Той вървеше през гората и си подсвиркваше с уста.

Птиците кръжаха над селото и сякаш търсеха старите си гнезда.

Тази сутрин звънът на камбаната събуди хората и им припомни за светлия празник.

Тя пиеше чая и внимателно прикрепяше чашата с лявата си ръка.

9. Следните сложни съставни изречения са афоризми. Ще се запази ли смисълът им, ако разменете позициите на простите в тях? При промяната не пропускайте да отбележете запетаите.

В истината има повече красота дори когато е отвратителна.

Човек трябва да е пожелал да умре, за да разбере колко хубав е животът.

10. Напишете в тетрадките си изречения, строежът на които отговаря на следните схеми:

а) 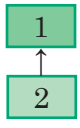

, когато б) 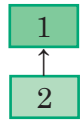

, който

11. Определете вида на съставените от Вас сложни изречения (вж. задача 10.). Каква синтактична служба изпълняват подчинените изречения в състава им?

12. Образувайте сложни съставни от следните прости изречения. За целта преобразувайте второстепенна част в простото изречение в подчинено изречение.

а) След минаването през тъмния двор той влезе в стаята.

б) Вестниците съобщиха за публикуването на новата му книга.

в) Видях красивото цвете, цъфнало на стръмния бряг.

г) Приятно е пътуването в Розовата долина.

Например: Приятно е да се пътува в Розовата долина.

Посочете общото и различното в смисъла и в синтактичния строеж на двойките изречения.

13. В кой от редовете (задачи 13.–14.) няма сложно съставно изречение? Отговорете устно.

а. Когато влязохме в гората, беше вече тъмно.

б. Той вървеше, като пееше любимата си песен.

в. Училището, в което го записаха, беше близо до дома им.

г. Снегът валеше и планината побеля.

14.

а. Всеки, който работи с компютър, прави справки в интернет.

б. Съобщете ми дали ще дойдете на репетиция.

в. Тя живееше наблизо, а се забави.

г. Лъчезар мислеше, че сънува.

15. Преведете на български. Сравнете строежа на сложните съставни изречения в украинския и българския език.

Гопак – український танець, який, на думку дослідників, виник серед козаків. Спочатку його виконували лише чоловіки, котрі показували в

танці силу, спритність, завзяття, веселу вдачу. Нині хлопці танцюють гопак разом із дівчатами, які підкреслюють рухами свою ніжність, граційність і вроду. Сьогодні набув популярності тритомний мальований роман-блокбастер «Даогопак», у якому йдеться про пригоди майстрів бойових мистецтв Запорозької Січі. До назви народного танцю додано давньокитайське слово «дао», що перекладають як «життєвий шлях», «сенс життя людини». В основу сюжету твору покладено давні українські міфи, із якими автори прагнуть ознайомити читачів. Найважливіше завдання, яке поставили автори роману, – допомогти читачеві знайти героя в самому собі.

QR https://youtu.be/sEvDJ-4lehQ?si=i-OlAst57aAnCZgw

Тема 7 СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ С ПОДЧИНЕНО ОПРЕДЕЛИТЕЛНО ИЗРЕЧЕНИЕ

(Складнопідрядне речення з підрядним означальним)

По какво разграничаваме видовете сложни съставни изречения?

Сложно съставно изречение с подчинено определително изречение:

– вид сложно съставно изречение;

– подчиненото изречение пояснява име от главното изречение;

– подчиненото изречение изпълнява служба на определение.

Подчиненото определително изречение отговаря на въпросите: ***Какъв? Чий? Кой?*** Въпросите се задават към определеното (съществително име, прилагателно име, местоимение) в главното изречение.

Подчертава се както определение (~).

Синтактична служба определение

в простото изречение

Светлите му очи блестяха с непоколебима решителност.

решителност

Каква — **Главна дума** (определяемо) ↑ **Подчинена дума** (определение) — решителност?

непоколебима

в сложното изречение:

(1) Светлите му очи блестяха с решителност,

(2) която беше непоколебима.

Светлите му очи блестяха с решителност,

Каква — **Главна дума** (определяемо) ↑ **Подчинена дума** (определение) — решителност?

която беше непоколебима

Главното и подчиненото определително изречение могат да се свързват чрез:

– относителни местоимения: *който, когото, чийто, какъвто, каквато;*

– относителни наречия: *когато, където, дето;*

– въпросителни местоимения и частици: *кой, дали;*

– съюзи: *че, да*.

В зависимост от контекста двете изречения (простото и сложното) могат да се заменят взаимно. Те са **синтактични синоними.**

1. Прочетете текста от Иван Вазов. Устно направете синтактичен, пунктуационен и интонационен анализ на употребените в текста сложни съставни изречения с подчинени определителни изречения.

Пред моите смаяни очи се разстилаше една величествена панорама, която се свършваше на юг със синкавия силует на Родопските гори. В този безкраен простор,дето всичките цветове и краски хармонически се сливаха във фантастична и невидена арабеска, погледът тънеше в един небосклон от лазур и поезия... Никога човешка дума не може изказа величието и хубостта на картината, що гледах аз... Чувството, че люта жега нетърпимо палеше на този час долу в полето, усилваше наслаждението ми.

(Из «Един кът от Стара планина»)

1. Какви части на речта са думите, които служат за връзка между главните и подчинените изречения?

2. На кое от изреченията в текста от Иван Вазов (задача 1.) е синтактичен синоним изречението Пред моите смаяни очи се разстилаше една величествена панорама, свършваща на юг със синкавия силует на Родопските гори? Обосновете отговора си.

3. Преобразувайте в тетрадките си изречението «Книгите нашепват чудни истории».

а) като поясните думата книгите с подчинено определително изречение;

б) като поясните думата истории с подчинено определително изречение;

в) като поясните и двете съществителни имена, без да допуснете еднообразие в строежа на изречението.

1. Изяснете общото и различното между създадените от вас варианти – по отношение на смисъла, синтактичния строеж, интонацията и пунктуацията на изреченията.
2. Кои от тези варианти са синтактични синоними?
3. Включете едно от изреченията в кратък текст. Обърнете внимание по какъв начин сте постигнали смислово единство и свързаност на изреченията в текста.

Речник

арабеска (от френски език) – орнамент в скулптурата или живописта във вид на красиво преплетени линии, геометрични фигури, растения и др.

4. Кое от изреченията е сложно съставно с подчинено определително?

а) В Австралия живее коалата, наричана «сива торбеста мечка».

б) Коалата, наричана «сива торбеста мечка», живее в Австралия и е необикновено животно.

в) Необикновено животно, наричано «сива торбеста мечка», живее в Австралия.

г) Коалата, която живее в Австралия, е наричана «сива торбеста мечка».

5. Кое от изреченията НЕ е сложно съставно с подчинено определително? (Общо условие за задачи 5. и 6.)

а) Под първите скали се намирал тежкият и по-твърд базалт, който е образувал морското дъно.

б) Базалтът под първите скали, който е тежък и твърд, е образувал морското дъно.

в) Тежкият и по-твърд базалт, образуващ морското дъно, се намирал под първите скали.

г) Базалтът, чиято тегло и твърдост са големи, се намирал под първите скали.

6.

а) Византия произвела собствена коприна, чието качество обаче никога не надминало китайския оригинал.

б) Освен да изпомпва водата от мините, парният двигател започнал да се използва на параходите.

в) Идеята, че нещо по-тежко от въздуха може да лети, не била нова.

г) Капитанът на кораба, който отплава вчера, изпрати съобщение за буря.

7. Напишете по два нови варианта на всяко от изреченията, като превърнете подчертаните изрази:

- в обособени определения;
- в подчинени определителни изречения.

Пред очите ми стоеше момиче с разпуснати по раменете златисти коси.

В двора, под ябълката, стоеше наострило уши куче.

Най-рано зрелите ябълки са най-вкусни.

8. Довършете следните изречения, като използвате подчинени определителни изречения със съюза да. В кой от случаите пред да няма запетая?

Моите приятели имат силно желание да...
Моите приятели имат това желание да...
Моите приятели много искат това да...

9. В следния текст изказът е утежнен поради натрупване на обособени части – в първото изречение, и подчинени определителни изречения – във второто изречение. Редактирайте, като превърнете някоя от обособените части в подчинени определителни изречения и обратно.

Къщата, сгушена в ниското на баирите, белееше между овошките, отрупани с цвят, и привличаше погледа на пътника, уморен от дългото скитане. Гората, която беше огласена от птичи песни, му обещаваше покой, за който толкова беше мечтал.

10. Най-напред поставете запетаите, а след това напишете нов вариант на всяко от изреченията, като превърнете една от обособените части по избор в подчинено изречение.

Водите на езерото бездънни и прозрачни отразяваха зелените разкошни корони на дърветата извисяващи върхове към небето.

Зеленият цвят на водите разположени край брега се дължи на жълти вещества наречени пигменти.

Преди години проектът предвиждащ напояването на пустинята Каракурум отклонява водите на реките Амударя и Сърдаря известни със своята пълноводност извън естествения им басейн.

11. В следния текст са пропуснати шест запетаи. Поставете ги, като се обосновете.

Картината която висеше срещу леглото ми беше най-хубавото нещо в моята стая. На нея беше нарисувана голяма зелена гора през която се виеше тесен утъпкан път. Той водеше до мъничко градче скрито сред дърветата, с бели къщи, криви улици и малка църквичка. В далечината се белееха планински върхове чиито склонове се спущаха стръмно надолу. Всичко това беше прободено от слънчеви лъчи които придаваха на картината някаква необикновена ефирност. Тя беше нарисувана с такова майсторство и изглеждаше така реална, че отначало я помислих за холограма. Години по-късно някъде прочетох, че за да се създаде нещо красиво, е нужна голяма любов.

12. Направете синтактичен анализ на следните афоризми. Препишете ги в тетрадката си, като поставите липсващите запетаи.

Любовта която получаваш е равна на любовта, която даваш.

Понякога сърцето вижда това което е невидимо за очите.

Това което откриваш сам е винаги по-вълнуващо от това което някой друг ти показва.

Този който няма за какво да умре няма за какво да живее.

Всеки път когато «умираме» се научаваме да живеем отново.

13. Прочетете съчинението на ученик. Препишете сложните съставни изречения с подчинени определителни изречения и им направете синтактичен, пунктуационен и интонационен анализ.

Здравето и щастието са най-важните неща за човека. Този, който се радва на крепкото здраве живее щастлив. Доброто здраве се постига чрез правилен режим на хранене, физкултурни упражнения и спазване указанията на лекаря. А хората които водят заседнал живот, не се хранят правилно, не спортуват имат лошо здраве.

Здравето и щастието са най-важните неща за човека.

1. Открийте допуснатите в текста грешки в строежа на сложното съставно изречение. Отстранете ги устно.
2. Посочете в съчинението едно съчинително и едно подчинително словосъчетание. Каква синтактична служба изпълняват словосъчетанията в изречението?
3. Каква е темата на текста? Озаглавете го.
4. Има ли слабости в строежа на текста? Какви поправки ще предложите?

14. Кои пунктуационни правила са нарушени в изреченията?

Изворите са места където подпочвените води излизат на повърхността. Всеки който спортува има добро здраве. Мина цял месец в продължение на който усъвършенствах техниката на борбата. Пътят под който падат слънчевите лъчи намалява през зимата. Приятелят ми с когото се разбираме отлично тренира волейбол.

1. Редактирайте устно изреченията. Какъв начин на редактиране използвахте?

15. Какви грешки е допуснал ученикът в съчинение на тема «Майката на Вазов»? Редактирайте в тетрадките си.

Пред портрета, на който е изобразена майката на Вазов не може да не се поклони всеки българин. Тя гледа с властен поглед от, който лъчи висок дух и несломима воля. Облечена е в тъмно облекло, което е характерно за онова време. Столът на, който е седнала е типично български. До нея има маса, която е застлана с шарена покривка. Ръцете са и груби и напукани. Това показва, че тя е добра домакиня. Те са отпуснати уморено.

1. Помислете как може да се избегне еднообразното свързване на главно и подчинено изречения.

Съба Вазова

16. Преведете на български. Проанализирайте изреченията в украинския и българския език.

Албанці, які живуть у селі Каракурт Болградського району на Одещині, зберігають свої давні традиції та мову. Це громада, що утворилася тут ще в XIX столітті, коли албанці переселилися на південь України, рятуючись від утисків у рідних землях. Вони побудували село, яке стало осередком албанської культури в Бессарабії. Люди, які мешкають у Каракурті, шанують своїх предків і передають дітям звичаї, що зберігають їхню самобутність. У школі, де навчаються каракуртські діти, викладають і українську, і албанську мови. Свята, які відзначають у селі, супроводжуються народними піснями та танцями. Хати, що прикрашають вулиці Каракурта, вирізняються чистотою і яскравими барвами. Албанці, які живуть поруч із болгарами, гагаузами й українцями, підтримують добросусідські стосунки. Це народ, що зумів зберегти свою ідентичність, незважаючи на століття змін і випробувань. Каракурт – це місце, де минуле і сучасність тісно переплітаються у житті кожної родини.

(З інтернету)

17. Проверете знанията си по изучената тема като направите тестовите задачи, следвайки линка! QR

Тема 8

СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ С ПОДЧИНЕНО ДОПЪЛНИТЕЛНО ИЗРЕЧЕНИЕ

(Складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним)

КОИ СА ПРИЗНАЦИТЕ НА СЛОЖНОТО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ С ПОДЧИНЕНО ДОПЪЛНИТЕЛНО ИЗРЕЧЕНИЕ?

Кои признаци характеризират сложното съставно изречение?

Да анализираме изречението

И в този миг Гина Кунчева усети, че загубва вече завинаги своя син.

Подчинителните отношения между главното и подчиненото изречение могат да се представят с помощта на схема.

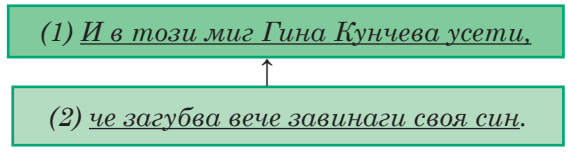

Подчиненото изречение е допълнително, тъй като пояснява сказуемото усети от главното изречение и изпълнява служба на допълнение (Какво, що усети Гина Кунчева?).

Сложно съставно изречение с подчинено допълнително изречение:

– вид сложно съставно изречение;

– подчиненото изречение пояснява сказуемото от главното изречение;

– подчиненото изречение изпълнява служба на допълнение.

Подчиненото допълнително изречение отговаря на въпросите: **Какво? Що? Кого?; На (за, от...) какво?; На (за, от...) кого?** Въпросите се задават към сказуемото в главното изречение.

Подчертава се както допълнение (≠).

В простото изречение мястото на прякото допълнение се запълва със съществително име, а мястото на непрякото допълнение – с комбинация от предлог и съществително:

Всички разбраха за конкурса.

Мястото на допълнението обаче може да се запълни и с цяло изречение – подчинено допълнително изречение. Тогава простото изречение се

превръща в сложно съставно. Подчиненото допълнително изречение винаги пояснява глагола сказуемо на главното изречение.

Ако си послужим с познатата ти илюстрация на къщата на изречението, то подчиненото допълнително изречение ще трябва да представим като малка къщичка, която бърза да заеме мястото на допълнението в голямата къща.

Синтактични синоними

Отделните думи и словосъчетанията в простото изречение и подчинените изречения в сложното съставно, които запълват мястото на допълнението и носят сходна информация, се наричат синтактични синоними:

► допълнение в просто изречение:

Капитанът съобщи за незабавното отплаване на кораба.

► подчинено допълнително изречение в сложно съставно:

Капитанът съобщи, че корабът ще отплава незабавно. Свързване на подчиненото допълнително изречение

ВАЖНО!

Как да откриеш подчиненото допълнително изречение?

Вълнува ме къде са те.

1. Търси някоя от изброените в урока думи сигнали (че, да, къде, кога и т.н.). В примера това е думата къде.

2. Задай въпроси: Какво + глагола сказуемо от главното изречение и отговорът, получен... (не се чете)... то е подчинено допълнително. В примера: Какво те вълнува? – къде са те.

Подчиненото допълнително изречение се подчертава с две прави и една пресечена черта.

Думи сигнали за подчинено допълнително изречение

Най-често подчиненото допълнително изречение се свързва с главното изречение чрез съюзите че и да.

След подчиненото допълнително изречение може да започне и с въпросителни съюзни думи – местоимения и местоименни наречия: кой, какъв, чий, колко, къде, кога, как, защо, колко, както и с частици: ли, дали.

Ето какви мисли могат да минат през главите на момчетата и на момичетата:

Момчетата мислят	,че през ваканцията е много весело. , да отидат на море. , кого да поканят на купона. , какъв е резултатът. , кога да играят футбол. , дали да не поплуват.
Момичетата мислят	*,че през ваканцията е много весело* *, да отидат на море.*

Пунктуация и правопис на подчиненото допълнително изречение

1. Запетая пред подчинено допълнително изречение:

► се пише само ако то започва със съюза че:

Древните не са знаели, че Земята е кръгла.

► не се пише пред останалите съюзи и съюзни думи, с които то може да започва:

Древните не са знаели какво представлява Земята.

2. Запетаята след подчинено допълнително изречение се пише винаги, когато то предхожда главното:

Какво представлява Земята, древните не са знаели.

3. Когато подчиненото допълнително изречение започва с въпросителна дума, то се нарича косвен въпрос. Пунктуационният знак за край на сложното съставно изречение с косвен въпрос зависи от главното изречение:

► ако то е съобщително, в края се пише точка:

Елините знаели как да почитат боговете си.

► ако то е въпросително, в края се пише въпросителен знак:

Знаели ли са елините как да почитат боговете си?

► ако то е възклицателно или подбудително, в края се пише удивителен знак:

Ооо, елините наистина са знаели как да почитат боговете си!; Прочети как елините са почитали боговете си!

1. Кое от изреченията е сложно съставно с подчинено допълнително? (Общо условие за задачи 1.–3.)

а) Мария се почуди кой ли й изпраща това странно писмо.

б) Мария се чудеше на писмото, което й изглеждаше много странно.

в) Мария си задаваше въпроса от кого ли можеше да е това странно писмо.

г) Мария беше учудена от това, че е получила такова странно писмо.

2.

а) Искам да опитам отново.
б) Искам това, да опитам отново.
в) Тази мисъл, да опитам отново, не ми дава покой.
г) Мисълта да опитам отново не ми дава покой.

3.

а) Човекът мечтае да полети.
б) Човекът трябва да пази природата.
в) Човекът не може да разгадае всички тайни.
г) Човекът не бива да надценява силите си.

4. В кое от изреченията НЕ е допусната пунктуационна грешка?

а) Предложиха ни да отидем на зелено училище.
б) Зарадва ни това предложение да отидем на зелено училище.
в) Мислям за това да отидем на зелено училище.
г) Искаме, да отидем на зелено училище.

5. В кое изречение има пунктуационна грешка? (Общо условие за задачи 5.–7.)

а) Разбра ли колко струва роклята?
б) Разбери колко струва роклята!
в) Колко струва роклята ще разбереш ли?
г) Разбрах колко струва роклята.

6.

а) Попитах те как се чувстваш.
б) Разбраха най-после, кое е момичето.
в) Най-после попитах колко е часът.
г) Не знам защо никой не се обажда.

7.

а) Въпросът, докога ще чакам нямаше отговор.
б) Не знам, докога ще чакам.
в) Задавам си въпроса, докога ще чакам.
г) Докога ще чакам, и аз не знам.

8. Продължете изречението по различни начини, така че да получите сложни съставни с подчинени допълнителни изречения. Използвайте колкото се може повече думи сигнали.

Гидонейджърите винаги се чудят ...

9. В този текст има по равен брой сложни съставни с подчинени определителни и сложни съставни с подчинени допълнителни изречения. Открийте ги.

Пътеводителя бързо набра адреса. Мелодичният глас на философа го попита кои са ключовите думи към търсения файл. Не след дълго Пътеводителят четеше странното писмо, на което беше написана фантастичната история за откраднатото на Ниня. Опитваше се да разбере какви са навиците и ритуалите на пеперудите. Най-вече го интересуваше въпросът, къде е разположен дворецът на Пеперудения крал.

10. Довършете следните изречения, като използвате подчинени изречения. Направете синтактичен анализ на получените сложни изречения.

Имам мечта да ...
Мечтая да ...

Всички разбраха новината, че ...
Всички разбраха, че ...

Не знам това, как ...
Не знам как ...

11. Превърнете следните прости изречения в сложни, като трансформирате подчертаните словосъчетания в подчинени допълнителни изречения.

Участниците се вълнуваха **от крайното класиране в конкурса**.
С изненада узнахме **за гостуването на известната актриса в нашия град**.
Със свити сърца чакахме **спирането на дъжда**.

12. Разпределете следните изречения в две групи – сложни съставни с подчинени допълнителни и прости със съставно глаголно сказуемо.

Надявам се да успея.
Трябва да отида там.
Започна да вали.

Искам да тръгваме.
Не мога да се свържа с него.
Мечтая да победим.

13. Определи какви са подчинените изречения в следните афоризми и как са свързани помежду си – съчинително или подчинително. Изберете един от афоризмите като заглавие на свое съчинение.

Вярвам, че въображението е по-могъщо от знанието, че митовете са по-силни от фактите.
Че светът е прекрасен и че хората са добри по природа, винаги ще вярвам.

14. Открийте подчинените допълнителни изречения в откъса от ученически преразказ.

Юнакът си мисли как да обуздае огнения змей. Най-накрая научава, че в гората живее стар мъдрец. Решава да отиде при него за съвет.

Например: Юнакът си мисли как да обуздае огнения змей.

Какво си мисли юнакът? – подчиненото допълнително изречение пояснява сказуемото от главното изречение и изпълнява служба на **допълнение**; свързано е с главното изречение с въпросителното наречие **как**, пред което не се пише запетая. Главното изречение завършва с **равна интонация**, а краят на сложното изречение интонацията е **низходяща**.

Подчинени допълнителни изречения

съобщително – свързва се с главното изречение с помощта на съюзите **че, да**

въпросително (косвен въпрос) – свързва се с главното изречение с помощта на въпросителни местоимения (**кой, какъв, чий**), въпросителни наречия (**къде, кога, как, колко, защо**), въпросителни частици (**дали, ли**)

Обикновено подчиненото допълнително изречение е след главното изречение.

Смисълът на подчиненото допълнително изречение се изтъква по-силно, ако се употреби преди главното изречение.

15. Дайте примери за сложни съставни изречения с подчинени допълнителни изречения – съобщителни и въпросителни

16. Напишете сложни съставни изречения с подчинени допълнителни изречения по схемите:

а) 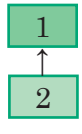

да

б) Къде 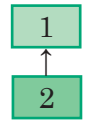

в) 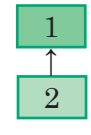

дали

17. С помощта на различни съюзни връзки образувайте колкото е възможно повече варианти на сложни съставни изречения с подчинени допълнителни изречения.

За сказуемо в главното изречение използвайте глаголите очаквам, интересувам се, опасявам, зная.

Например: *Очаквах, че ще си дойдете по-рано. – Те очакват да ги поканят на гости. – Нима очакваше, че победата ще дойде толкова бързо? – Да го посрещнат на гарата, това не очакваше.*

1. Изяснете общото и различното в смисъла, синтактичния строеж, интонацията, пунктуацията на образуваните от Вас сложни съставни изречения с подчинени допълнителни изречения.
2. В кои от образуваните от Вас изречения подчинените изречения са съобщителни, а в кои – въпросителни?

ПУНКТУАЦИЯ, ИНТОНАЦИЯ И УПОТРЕБА НА СЛОЖНОТО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ С ПОДЧИНЕНО ДОПЪЛНИТЕЛНО ИЗРЕЧЕНИЕ

18. Открийте подчинените допълнителни изречения в откъса от «Бай Ганьо».

Мисли си Бай Ганьо от кого да узнае где живее Иречек, нашият историограф. Иречек е живял в България, обича българите.

– Ще питам когото срещна – решава бай Ганьо.

Един носач предлага да му носи дисагите. Бай Ганьо го пита где живее Иречек. Носачът отговаря отрицателно.(...) Вървят, разпитват по кръстопътищата где живее Иречек. Най-сетне някой се сетил, че въпросът е за професор Иречек.

1. Как са свързани главните и подчинените допълнителни изречения в откъса?
2. Какви пунктуационни и интонационни особености на сложните съставни изречения с подчинени допълнителни изречения откривате?

Подчинени допълнителни изречения

съобщително – свързва се с главното изречение с помощта на съюзите **че, да**

въпросително (косвен въпрос) – свързва се с главното изречение с помощта на въпросителни местоимения (**кой, какъв, чий**), въпросителни наречия (**къде, кога, как, колко, защо**), въпросителни частици (**дали, ли**)

Обикновено подчиненото допълнително изречение е след главното изречение.

Смисълът на подчиненото допълнително изречение се изтъква по-силно, ако се употреби преди главното изречение.

***Пише* се запетая:**

– пред съюза че; пред повторно употребен съюз **да**;

– пред повторно употребена въпросителна дума **(кой, къде...)**;

– след косвен въпрос, когато е пред главното изречение;

– от двете страни на подчиненото допълнително изречение, когато разкъсва главното изречение.

***Не се пише* запетая:**

– пред еднократно употребен съюз **да**;

– пред еднократно употребена въпросителна дума **(кой, къде...)**.

След сложното съставно изречение с подчинено допълнително изречение се пише **въпросителен знак, ако главното изречение е въпросително**, например: Ще се учудите ли, че отличният каратист е и добър шахматист?

19. Образувайте и напишете в тетрадките си сложни съставни изречения с подчинени допълнителни изречения, като замените отглаголните съществителни с лични глаголни форми.

Алпинистите се подготвяха за покоряване на върха.
Обичате ли пътуването със самолет?
Той предпочита ходенето на кино.

Защо дадените прости изречения и образуваните от вас сложни изречения са синтактични синоними?

Например: *Те научиха за пристигането му.* → *Те научиха, че той е пристигнал.*

1. Кое е общото и кое – различното в смисъла, синтактичния строеж, пунктуацията и интонацията на простото и на сложното изречение?
2. В какви случаи ще предпочетете единия вариант, в какви – другия вариант?

20. Образувайте изречения по следните схеми:

а) 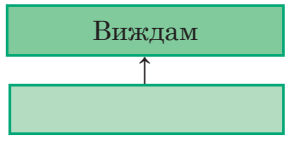

, че

б) 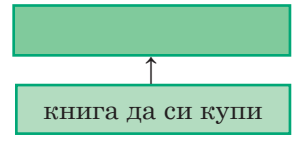

каква

1. Обяснете вида на образуваните изречения. Направете им интонационен и пунктуационен анализ.

21. Какъв е броят на подчинените изречения в сложните съставни изречения?

И се тревожа през деня,
че плах край моя дом минава,
че тъжен вали, че всичко става
в игрите детски на война.
Страхувам се, че няма страх
момчето ми от лоши хора,
че нещо могат да му сторят
нарочно или тъй, на смях.
Не зная със кого дружи,
изобщо има ли другари –
ще го ударят, ще удари...

Георги Константинов

1. Езикова грешка ли е според Вас повторението на съюза че в текста? Обосновете отговора си. Какъв е ефектът от повторението?
2. Изяснете пунктуацията и интонацията на изреченията в откъса.

22. Прочетете изреченията. Определете вида на грешките и ги редактирайте в тетрадките си.

Нуждая се от някои да ми помогне да реша този проблем. – Той искаше да узнае от мене, кой съм, какъв съм, и от къде идвам. – Сподели, какво научи, какво ти направи най-силно впечатление. – Повечето от моите съученици смятат че когато станат големи ще могат да проявят каквото си искат. – Можете ли да ми кажете, кога ще започне концертът?

23. Преведете на български. Проанализирайте изреченията в украинския и българския език.

Болгари, які проживають в Україні, добре усвідомлюють, що їхня доля тісно пов'язана з долею українського народу. Історики зазначають, що болгари почали оселятися на півдні України ще наприкінці XVIII століття. Вони знали, що саме тут зможуть зберегти свою мову, культуру та віру. Відомо, що болгари активно брали участь у господарському розвитку Бессарабії та Причорномор'я. У документах згадується, що саме болгарські селяни ввели нові методи землеробства й садівництва. Багато хто з них розумів: спільна праця з українцями сприяє зміцненню добробуту всієї держави. Сьогодні болгари України переконані в тому, що підтримка української незалежності є їхнім громадянським обов'язком. Молодь вважає: розвиток освіти й культури допоможе зберегти і болгарську спадщину, і українську єдність. Варто наголосити, що саме багатонаціональність робить Україну сильною та духовно багатою.

(З інтернету)

24. Проверете знанията си по изучената тема, като направите тестовите задачи, следвайки линка! QR

Тема 9

СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ С ПОДЧИНЕНО ОБСТОЯТЕЛСТВЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ

(Складнопідрядне речення з підрядними обставинними)

ПО КАКВО СЛОЖНОТО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ СЕ ОТЛИЧАВА ОТ ОСТАНАЛИТЕ СЛОЖНИ ИЗРЕЧЕНИЯ?

1. Да сравним изреченията от двете колонки. По какво си приличат и по какво се отличават?

1. След завършване на ученето си той постъпи на работа
2. При откриване на дефект читателите да връщат книгата за подмяна.
3. При нагряване всички тела се разширяват

1. След като завърши ученето си, той постъпи на работа.
2. Ако открият дефект, читателите да връщат книгата за подмяна.
3. Когато се нагряват, всички тела се разширяват.

Изреченията в първата колонка са прости. В тях са употребени отглаголни съществителни имена. В сравнение с глаголите те не съдържат информация за лицето, което извършва действието, и за времето, когато се извършва глаголното действието.

Изреченията във втората колонка са сложни съставни. Подчинените изречения пояснява сказуеми от главните изречения и изразяват обстоятелства. **Кога** се разширяват всички тела? Когато се нагряват е подчинено **обстоятелствено изречение**; показва времето, когато се извършва действието.

Изреченията *Когато се нагряват, всички тела се разширяват* и *При нагряване всички тела се разширяват* са **синтактични синоними**.

Кой от синтактичните синоними ще предпочетем, зависи от комуникативната ситуация, от умението ни да поставим акцент, да разнообразим изказа.

Синтактична служба	**обстоятелствено пояснение**
в простото изречение	
всички тела се разширяват.	
Кога се разширяват всички тела?	
При нагряване	

в сложното изречение
(1) всички тела се разширяват,
Кога се разширяват всички тела?
(2) Когато се нагряват,

Сложно съставно изречение с подчинено обстоятелствено изречение:

– вид сложно съставно изречение;

– пояснява сказуемото или обстоятелствено пояснение от главното изречение;

– подчиненото изречение изпълнява служба на обстоятелствено пояснение.

Подчиненото обстоятелствено изречение отговаря на въпросите **Къде? Кога? Как?**..., поставени към поясняваната дума от главното изречение.

Подчертава се като обстоятелствено пояснение (#).

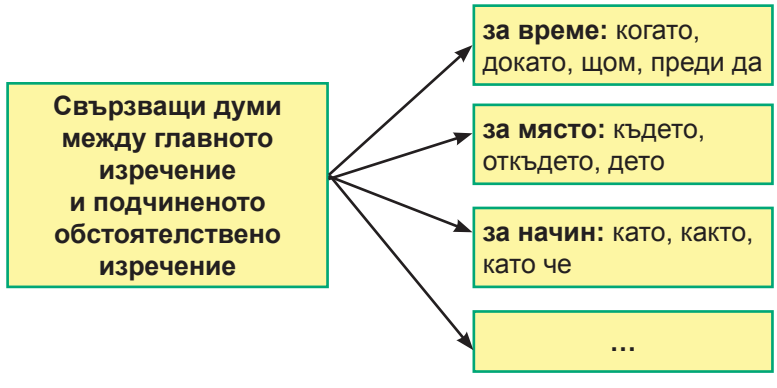

2. Каква синтактична служба изпълняват подчертаните думи в изреченията?

Той работеше усърдно. – На излизане той хлопна вратата ядосано. – Пръснаха напът призори.

Изразете същата мисъл с други езикови средства. Посочете разликите в смисъла. Например: Той работеше усърдно. – Той работеше с усърдие. – Той работеше и проявяваше усърдие. – Той работеше, като проявяваше усърдие. – Проявяваше усърдие, когато работеше. – Работеше ли, проявяваше усърдие. – Той работеше, проявявайки усърдие. – Проявявайки усърдие, той работеше.

3. Довършете устно изреченията в лявата колона на таблицата. Какъв е видът на подчинените обстоятелствени изречения?

Вид на подчиненото обстоятелствено изречение		Подчиненото обстоятелствено изречение отговаря на въпросите:	Свързва се с главното изречение с помощта на:
Той излезе от къщи, **когато**... **Кога** излезе от къщи? **Докато**... ти подвърза тетрадките си. **Кога** подвърза тетрадките си тя?	**За време**	Кога? Откога? Докога?	Когато Като Докато Щом Преди да
Те погледнаха нагоре, **където**... **Къде** погледнаха нагоре?	**За място**	Къде? Где? (Де?) Докъде? Накъде? Откъде?	Къде? Гдето (дето) Докъдето Накъдето Откъдето
Ученикът излезе навън, **като**... **Как** излезе ученикът?	**За начин**	Как? По какъв начин?	Като Без да Както Като че сякаш
Разясненията му са убедителни, **защото**... **Защо** са убедителни разсъжденията му?	**За причина**	Защо? За какво? По каква причина?	Защото Понеже Тъй като Че
За да..., тя взе такси. **С каква цел** взе такси?	**За цел**	С каква цел? Защо?	За да Да Та да
Ваня ще одобри постиженията си, **ако**... **При какво условие** Ваня ще одобри постиженията си?	**За условие**	При какво условие?	Ако При условие че Да ли
Бързай, **колкото**... Бързай **колко**? Тя направи гимнастика рано, **преди да**... **Колко** рано?	**За количество и степен**	Колко? Колко пъти? В каква степен?	Колкото Доколото толкова
Той даде всичките пари, **въпреки че**	**За отстъпване и изключване**		Въпреки че Макар че Освен ако Освен да

Запомнете!!!

Сложното съставно изречение с подчинено обстоятелствено изречение има същите пунктуационни и интонационни особености като и останалите сложни съставни изречения (определителни, допълнителни).

1. Кое от изреченията е сложно съставно с подчинено обстоятелствено?

а) Докато дават мача, ще съм вкъщи.
б) Ще се прибера и ще гледам мача.
в) Разбрах, че мачът започва всеки момент.
г) Не знам кога започва мачът.

2. В кое от изреченията има пунктуационна грешка? (Общо условие за задачи 2.-4.).

а) Всички деца мълчаха и чакаха думите на учителя.
б) Всички деца мълчаха, докато чакаха думите на учителя.
в) Като мълчаха, всички деца чакаха думите на учителя.
г) Децата, докато чакаха думите на учителя мълчаха.

3.

а) Тя не се смути въпреки, че беше виновна.
б) Въпреки че беше виновна, тя не се смути.
в) Тя не се смути, въпреки че беше виновна.
г) Тя, въпреки че беше виновна, не се смути.

4.

а) Разбираме се много добре макар, че той е доста по-възрастен.
б) Макар че той е много по-възрастен, разбираме се добре.
в) Той, макар че е много по-възрастен, чудесно ме разбира.
г) С него се разбираме добре, макар че той е много по-възрастен.

5. Коя от запетаите е излишна?

След като слязох надолу, (а) усетих нещо, (б) като предчувствие, (в) без да разбирам, (г) че само след миг ще се окажа наистина изненадан.

6. Превърнете простите изречения в сложни, като използвате някои от съюзите *като, докато, след като* и променете подчертаните изрази.

Разтичахме се по домовете си *след края на филма*.
Ти описа последния ред от писмото си *с голямо старание*.
По време на коктейла всички крадешком я гледаха.
Гледайки през прозореца, тя го видя на ъгъла.
След финалната среща имаше пресконференция.

Образец:

Разтичахме се по домовете си след края на филма.

Разтичахме се по домовете си, след като филмът свърши.

7. Превърнете следните сложни съчинени изречения в сложни съставни с всеки от съюзите като и докато.

Те вървяха и пееха.

Вървеше и се оглеждаше във витрините.

Тичаше и се оглеждаше наоколо.

Той пълнеше чашите и се усмихваше.

Снегът валеше и те си проправяха път.

Образец:

Те вървяха и пееха. → Те вървяха, като пееха. → Докато вървяха, пееха.

8. Трансформирайте следните изречения, като поставите подчиненото обстоятелствено изречение във всички възможни позиции.

Момичето спря, като се оглеждаше наоколо.

Магарето застана на моста, като не помръдваше.

След като разбра това, рибарят пусна рибката в морето.

Улиците, докато валеше дъждът, бяха пусти.

9. Има или няма запетайка пред като в следните изречения?

Въглеродът и силицият се проявяват като елементи с неметален характер.

В свободно състояние въглеродът се среща като диамант и графит.

Графитът се използва като смазочен материал.

Нарастването на количеството на въглеродния диоксид в атмосферата създава екологични проблеми, познати като парников ефект.

10. Думата така в едни случаи е наречие за начин, което може да замести *бързо, лесно, трудно, интересно* и когато стои пред съюза че, запетая се пише пред че. В други случаи така е част от сложния съюз така че и тогава запетаята се пише пред така. Опитайте се да прецените къде трябва да има запетая в следните изречения.

Облякох се така че излязох.

Смутих се толкова много че млъкнах.

Тръгвам така че ме чакай.

Уча така че не мога да изляза.

Готов съм така че да тръгваме.

Готов съм така че ще успея.

Готов съм така че да успея.

Готов съм да постъпя така че всички да са доволни.

11. Поставете липсващите запетаи. Кои изречения в текста са сложни съставни с подчинени обстоятелствени?

Като гледаха изумени хората и пълноводието сякаш бяха застинали. Не помръдваха от местата си и дори не забелязаха че Янея беше слязла и вървеше към прекрасната огромна пеперуда. Докато се опомнят всичко около тях се завъртя в ненадейно извил се вятър.

12. Преведете на български. Проанализирайте изреченията в украинския и българския език.

Вибір професії є важливим кроком у житті кожної людини, бо від нього залежить, як складеться майбутнє. Коли школяр або школярка закінчує навчання, то має добре усвідомити, чому саме певна професія приваблює його або її найбільше. Людина повинна замислитися, щоб її робота не лише приносила дохід, а й задоволення. Якщо хтось обирає професію лікаря, то він має знати, що працюватиме задля збереження життя і здоров'я людей. Учитель працює так, щоб виховати свідомих громадян, які любитимуть свою Батьківщину. Інженер повинен мислити логічно й точно, щоб його проєкти були надійними та безпечними. Важливо, щоб майбутній працівник мав здібності до справи, якою хоче займатися. Дехто обирає професію художника, тому що прагне передавати світові красу і гармонію. Інші йдуть у сферу ІТ, оскільки бажають розвивати сучасні технології, які змінюють життя людей. Є й такі, хто мріє стати фермером, щоб вирощувати хліб і годувати країну. Коли людина працює там, де вона справді відчуває своє покликання, то її життя стає щасливішим. Варто пам'ятати, що вибір професії впливає не лише на особисту долю, а й на розвиток держави. Потрібно ретельно обдумати рішення, перш ніж зробити остаточний вибір. Людина має зважати на свої здібності, умови життя та потреби суспільства, щоб знайти своє місце у світі праці. І тільки тоді, коли робота приносить користь іншим і радість самому працівникові, можна сказати, що професія обрана правильно.

Сергій Кабанов

13. Защо подчинените изречения не са отделении от главните изречения с пунктуационен знак?

1. Изправи се чак когато чу тропот от копита зад себе си *(Орлин Василев)*. 2. Отиде на нивата до гората да види дали е време да се прекопае царевицата (Константин Петканов). – Светът ще бъде щастлив само когато всички хора имат души на художници *(Огюст Роден)*.

1. Посочете устно съюзните връзки. Самостоятелно формулирайте спазените пунктуационни правила.

Огюст Роден, френски скулптор (1840 – 1917)

14. Открийте сложните съставни изречения с подчинени обстоятелствени изречения и устно им направете синтактичен, пунктуационен и интонационен анализ.

Вървяха, мълчейки. – Вървяха и мълчаха. – Вървяха и не говоряха. – Вървяха, без да говорят. – Вървяха мълчешката.

Ихгуби се от погледа. – Потъна вдън земя. – Отиде, та се не видя. – Изчезна, без да остави следа. – Изчезна безследно.

1. Между кои от изреченията има синонимни отношения и как те са изразени?
2. Кои от синонимните изрази имат разговорен характер? При какви условия на общуване ще бъде уместна употребата им?

15. Като се ръководите от смисъла на дадените прости изречения, образувайте варианти на сложни съставни изречения с помощта на подходящи съюзни връзки.

Всички обърнаха погледите си натам.	Не го беше разбрал добре.
Не можехме да излезем.	Там стоеше момъкът.
Той го погледна учудено.	Валеше силен дъжд.

1. Изяснете вида на всяко сложно изречение, неговите пунктуационни и интонационни особености.
2. Определете общото и различното в смисъла и в синтактичния строеж на отделните варианти.

16. Редактирайте в тетрадките си съчинението.

Когато бях малка задавах на майка си глупави въпроси. Сега когато пораснах разбирам много неща. И да си голям не е лесно. Постояно имаш проблеми. ОтърВеш се от един появи се друк. Просто споделям по някой път с мойте най добри приятелки. Жал ми е да ги гледам да се тровът с цигари. Искам да им помогна. За да престанат трябва да имат силна воля.

Като свърша училище ще гледам да си остроя живота.

1. Посочете вида на допуснатите грешки.

17. Напишете кратко съчинение по една от темите: «Защо обичам (не обичам) компютърните игри?», «Защо обичам (не обичам) да мечтая?», «Защо обичам (не обичам) пътешествията?».

1. Какви елементи преобладават в съчинението – на описание, на повествование, на разсъждение?
2. Какви по вид подчинени обстоятелствени изречения сте използвали в текста?
3. Редактирайте допуснатите грешки.

18. Проверете знанията си по изучената тема, като направите тестовите задачи, следвайки линка! QR

Тема 10 СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ С ПОДЧИНЕНО ПОДЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ (Складнопідрядне речення з підрядним підметовим)

КОЕ ИЗРЕЧЕНИЕ Е СЛОЖНО СЪСТАВНО С ПОДЧИНЕНО ПОДЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ?

1. Сравнете трите изречения. Кое е общото между тях? Какви разлики откривате в смисъла и в синтактичния им строеж?

Който се дави в морето, той и за сламка се хваща.
Който се дави в морето, и за сламка се хваща.
Давещият се и за сламка се хваща.

Изречението *Който се дави в морето, той и за сламка се хваща* е сложно съставно с подчинено определително изречение. Подчиненото определително изречение пояснява личното местоимение той в главното изречение – употребено като име в той, който се хваща и за сламка. При синтактичен анализ поставяме въпроса: **Кой** е този, който и за сламка се хваща?

Изречението *Който се дави в морето, и за сламка се хваща* е **сложно съставно с подчинено подложно**. Подчиненото изречение в него замества подлога в изречението Давещият се и за сламка се хваща и изпълнява служба на подлог в сложното изречение. Отговаря на въпроса: Кой се хваща и за сламка?

Трите изречения са близки по смисъл. Различават се по синтактичен строеж.

Сложно съставно изречение с подчинено подложно изречение:

– вид сложно съставно изречение;

– подчиненото изречение замества подлога в главното изречение и изпълнява служба на подлог.

Подчиненото подложно изречение отговаря на въпросите: Кой? Какво? Що? Свързва се с главното със същите съюзни връзки, които се използват в сложното съставно изречение с подчинено определително изречение.

2. Сравнете изреченията от първата и втората колонка по функции и по синтактичен строеж. Какво е мястото на подчиненото подложно изречение спрямо главното?

Просто изречение	Сложно изречение с подчинено подложно изречение	Служба на подлог изпълняват изразите:
Пеещият зло не мисли.	**Който пее**, зло не мисли.	**Кой** не мисли зло? Пеещият Който пее
Беседването с Вас ми е приятно.	Приятно ми е **да беседвам с Вас**.	**Какво** ми е приятно? Беседването да беседвам
Ходенето по тревата е забранено.	Забранено **е да се ходи по тревата**	**Какво** е забранено? Ходенето да се ходи
Ученето е удоволствие.	**Да се учи**, е удоволствие.	**Какво (що)** е удоволствие? Ученето Да се учи

По строеж сложните съставни изречения с подчинено подложно изречение се делят на две групи:

а) едни от тях приличат на сложни съставни изречения с подчинено определително изречение – главното и подчиненото изречение се свързват с относително местоимение;

б) други имат за сказуемо в главното изречение глаголи и безлични глаголни изрази като ясно е, известно е, приятно е, забранено е, изглежда, говори се, разбира се, знае се, вижда се и др. (Дайте примери за двата вида.)

Общото и в двата случая е, че подчиненото изречение изпълнява служба на подлог.

Това е интересно!!!

В украинският език няма сложни съставни изречения с подчинено подложно изречение.

Причината е граматична и функционална – в украинския език подложните (підметові) подчинени изречения се използват изключително рядко, защото тяхната функция обикновено се изразява по друг начин. Ето подробно обяснение:

1. Разликата в граматичната система

В българския език често казваме: *Ясно е, че той ще дойде.*

Тук подчиненото «че той ще дойде» изпълнява ролята на подлог (подмет).

В украински обаче същата мисъл се изразява така: *Очевидно, що він прийде.*

Но в украинската граматика това не се смята за підметове речення, а за «складнопідрядне з підрядним з'ясувальним» – т.е. з'ясувалне речення (з'ясувалне = пояснювалне, пояснює головне слово).

2. Защо не се отделя категория «підметове речення»

Украинският език е по-склонен да използва «особовий підмет» (изрично изразен подлог) или «безособові конструкції», вместо да превръща подлога в цяло подчинено изречение.

Например:

Відомо, що він прийде – граматично се тълкува като *складнопідрядне з'ясувальне речення*, не як підметове.

Мені здається, що він прийде – също з'ясувальне.

3. Обобщение

Български термин	**Украински еквивалент**	**Бележка**
Сложно съставно с подчинено подложно изречение Подложно изречение	Складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним З'ясувальне речення (з функцією підмета)	В украинския език не се отделя като отделен тип. Среща се само теоретично, но не се класифицира отделно.

Извод

В украинския език няма отделна категория «складнопідрядне з підрядним підметовим», защото подчинените, които в българския биха били «подложни», в украинския се разглеждат като з'ясувальні – те пояснявят смисъла на главното изречение, а не заемат ролята на граматичен підмет в структурата.

Български език	**Украински език**	**Граматичен коментар**
Ясно е, че той ще дойде.	Очевидно, що він прийде	В българския – подложно (какво е ясно?). В украинския – з'ясувальне, пояснява «очевидно».
Важно е, че всички разбраха.	Важно, що всі зрозуміли	Подложно → з'ясувальне. Украинският език не отделя «підметове» като вид.
Добре е, че не закъсняхме.	**Добре, що ми не запізнилися.**	И тук украинският граматично вижда пояснение, не граматичен підмет.
Стана ясно, че учениците са готови.	Стало відомо, що учні готові.	Безлично изречение → з'ясувалне речення.
Радвам се, че успя.	Я радію, що ти встиг	И в двата езика – подчинено поясннително; в укр. не е підметове, а з'ясувалне.

Известно е, че Земята се върти около Слънцето.	Відомо, що Земля обертається навколо Сонця.	Украинският го класифицира като з'ясувалне.
Не е сигурно, дали той ще дойде.	Невідомо, чи він прийде.	В български – подложно (дали той ще дойде е неясно); в украински – з'ясувалне с частка ***чи***.

Подчиненото подложно изречение и другите подчинени изречения

Подчиненото подложно изречение формално твърде много прилича на подчиненото допълнително и подчиненото определително изречение. Сравни:

Въпросът е дали ще успеем. → подч. подложно

Който пее, зло не мисли. → подч. подложно

Аз се питам дали ще успеем. → подч. допълнително

Човек, който пее, зло не мисли. → подч. определително

Аз си задавам въпроса, дали ще успеем. → подч. определително

За да не ги смесваш, винаги прилагай стъпките за определяне на вида на подчиненото изречение.

ВАЖНО!

Когато главното изречение съдържа безлични изрази от типа ясно е, приятно е, необходимо е, важно е, трудно е, лесно е, мъчно е, струва ми се и др., неговото подчинено изречение е подложно.

Свързване на подчиненото подложно изречение

1. Как да разграничиш подчиненото обстоятелствено и подчиненото подложно изречение, свързани със съюзите ***че, да, къде, кога*** и т.н.:

Подчинено подложно изречение:

– ако в него има подлог или подлогът се подразбира, значи подчиненото изречение е допълнително: *Не знам къде са те.*

– ако в него няма и не се подразбира подлог, значи подчиненото изречение е подложно: *Не се знае къде са те.*

– ако заместиш подчиненото подложно с това, в полученото просто изречение това ще бъде подлог: *Не се знае това.*

2. Как да разграничиш подчиненото определително и подчиненото подложно изречение, свързани със съюза който

Погледни вляво от който:

– ако пред съюзната дума стои пояснено съществително (или местоимение), подчиненото изречение е определително: *Човек, който пее, зло не мисли.*

– ако пред съюзната дума стои глаголът сказуемо от главното изречение, подчиненото изречение е подложно: *Който пее, зло не мисли.*

Ако заместиш подчиненото подложно изречение с той, в полученото просто изречение той ще бъде подлог: *Който пее, зло не мисли. – Той зло не мисли.*

Думи сигнали за подчинено подложно изречение

Подчиненото подложно изречение се свързва с главното изречение чрез:

1. Съюзите ***че*** и ***да***, ***както*** и с местоимения и местоименни наречия: ***кой, какъв, чий, колко, къде, кога, как, защо, колко, как, и частици: ли, дали***:

, че през ваканцията е много весело.

, колко усилия са нужни за това

Знае се, кого харесваш най-много

, какъв е резултатът

, кога пристигаме

Тези съюзи и съюзни думи са много типични и за подчиненото допълнително изречение, а с тях може да започва и подчинено определително изречение.

2. Съюзната дума ***който***: *Печели, който е по-търпелив.*

Тази съюзна дума е много типична и за подчиненото определително изречение. За разлика от подчиненото подложно изречение, подчиненото определително изречение обаче може да се въвежда и с другите форми на който – ***когото, която, което, които***.

Пунктуация и правопис на подчиненото подложно изречение

1. Запетая пред подчинено подложно изречение:

– се пише само ако то започва със съюза че и съюзната дума който:

Установено е, че Земята е кръгла.

Да опита, който иска.

– не се пише пред останалите съюзи и съюзни думи, с които то може да започва:

Отдавна е установено какво представлява Земята.

2. Запетая след подчинено подложно изречение се пише винаги, когато то предхожда главното:

Какво представлява Земята, отдавна е установено.

Който много приказва, не чува другите.

3. Кое от изреченията е сложно съставно с подчинено подложно? (Общо условие за задачи 3. и 4.)

а) Трудно се стига върхът.
б) Всеки би се затруднил да стигне върха.
в) Трудно е да стигнеш върха.
г) Всеки, който стигне върха, е щастливец.

4.

а) Всеки, който е готов, да тръгва.
б) Който е готов, да тръгва.
в) Да тръгват само тези, които са готови.
г) Готовите да тръгват.

5. Кое от изреченията НЕ е сложно съставно с подчинено подложно?

а) Стори ми се, че някой хлопна на вратата.
б) Който не работи, не трябва да яде.
в) Който се дави в морето, и за сламка се хваща.
г) Най-много обичам да ходя на кино.

6. В кое от изреченията има пунктуационна грешка?

а) Да не си доспиваш е лошо.
б) Важно е да се закусва сутрин.
в) Трудно е да го разбере човек.
г) Който се смее последен, се смее най-добре.

7. Следните изречения от творби на познати ти писатели са сложни съставни с подчинени подложни. Направете им синтактичен анализ, за да докажете това, и поставете липсващите запетаи.

Който може нека опише тази картина... *(Ал. Константинов)*
И който дойдеше най-напред питаше за Индже. *(Й. Йовков)*
Наистина, мъчно е за вас да гладувате... *(Ив. Вазов)*
Приятно е человеку да живее с подобни личности!!!... *(Хр. Ботев)*
По червения елек се познаваше че е от торлаците, откъм Делиормана. *(Й. Йовков)*
Мен все ми се чини че работите ще се променят... *(Ив. Вазов)*
Все пак ми е приятно да беседвам с вас. *(Ал. Константинов)*

8. Довършете следните изречения с подчинени подложни.

Най-важното е ...
Най-трудно е ...
Ясно е ...
Знае се ...
Установено е ...
Известно е ...

9. Определете вида на всяко от изреченията в трите групи:

А. Не знам кой е счупил прозореца.
Не знам това, кой е счупил прозореца.
Не се знае кой е счупил прозореца.
Б. Вълнувам се как ще свърши романът.
Вълнува ме как ще свърши романът.
Вълнува ме въпросът, как ще свърши романът.
В. Ясно ми е защо всички мълчат.
Ясно ми е това, защо всички мълчат.
Наясно съм защо всички мълчат.

10. Поставете липсващите запетаи в следния текст. Колко сложни съставни с подчинени подложни изречения има в него? Направете схема на последното изречение от текста.

ПИСМЕНОСТТА

Не е известно кога е възникнала първата писменост. Но най-рано засвидетелстваните писмености са тези на ацтеките и микените в Южна Америка които използвали малки знаци наподобяващи пиктограми а по-скоро функцията да подсещат в определен контекст.

Друга писмена система е китайската. Всяка дума се означава с отделен знак който се нарича йероглиф. Така с времето се натрупват огромно количество йероглифи носещи различни значения. Знае се че китайските йероглифи са над 10 000.

Шумерите и египтяните пък отбелязвали с отделен знак всяка сричка като имали и специални знаци за гласните. По-съвършена разновидност на древната писменост било староперсийското писмо което също било клиновидно. Арабският език и до днес използва писменост в която бележат само съгласните.

След като минали векове се появила писменост където всеки звук се означава с отделна буква.

Енциклопедия

1. Към кой тип писмо се отнася българската азбука? Отговорете устно.

11. Устно направете синтактичен, пунктуационен и интонационен анализ на изреченията, с които са изказани пословиците.

Който на младини пирува, на старини просява. Който по-последен се смее, най-добре се смее. Който се учи, той ще сполучи. Който се хвали, не пали. Който много говори, много и греши.

1. Кое е общото и кое е различното в пунктуацията и интонацията на подчинените подложни и подчинените определителни изречения?

12. Довършете изреченията с подходящи съюзи и съюзни думи: Неприятно е..., *струва ми се..., вижда се..., очевидно* е... Направете синтактичен, пунктуационен и интонационен анализ на създадените от Вас сложни изречения.

13. Сравнете трите изречения по синтактичен строеж, по смисъл, по пунктуационни и интонационни особености.

Което казах. – Повтори това, което казах. – Повтори, което казах. – Което казах, да бъде повторено.

14. По какво ще разграничите сложните съставни изречения, които се употребяват по-често в научни текстове, от сложните съставни изречения, използвани по-често в други видове текстове? За да се улесните, припомнете си особеностите на научния текст.

Известно ли ти е кога е отворена библиотеката? – Изчислено е, че годишно зелените растения приемат около 1/50 от въглеродния диоксид в атмосферата. – Що ми е мило и драго, / че се е пролет пукнала. – Известно е, че коренъковият връх има конусовидна форма. – Как трудно юздата на живота в ръцете си да хванеш и държиш.

15. Устно припомнете пунктуационните правила, на които се подчинява писането на следните сложни съставни изречения с подчинено подложно изречение. За да се улесните, изяснете пунктуацията на изреченията.

Който копае гроб другиму, сам пада в него *(Пословица)*. – Който не слуша, и него не слушат *(Пословица)*. – Ясно беше, че мисли за друго. – Приятно е да беседвам с умни хора. – Вече е известно какъв ще бъде успехът на класа. – Искаше му се да се изкачи на планината, да се скрие от хората и да живее самичък *(Иван Вазов)*. – Да се пътува из тези места, е удоволствие. – Не се вижда кога съмва, кога мръква *(Елин Пелин)*.

16. Нарисувайте в тетрадките си схеми, характеризиращи интонацията на първите четири изречения от задача 15.

Например: Който копае гроб другиму, сам пада в него.

Между двете прости изречения се прави малка пауза.

Пунктуацията и интонацията на сложното съставно изречение с подчинено подложно изречение не се отличават от пунктуацията и интонацията на изучените сложни съставни изречения.

17. Направете в тетрадките си схеми на три изречения от задача 15, за да представите особеностите в строежа им.

Например:

Да 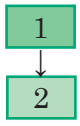

(1) Да се пътува из тези места

(2) е удоволствие.

Какво (що) е удоволствие? – Да се пътува из тези места.

18. Устно образувайте изречения по даденото начало:

Полезно е (че, да)...
Добре е (да, когато)...
Знае се (че, какво)...
Чудно е (защо, че)...

Например:

Полезно е, че се водят бележки по време на урока.
Полезно е да се водят бележки по време на урока.

В единия случай се представя установен факт, в другия случай се прави препоръка.

19. В кои изречения са допуснати пунктуационни грешки?

Който захваща много работи не свършва нито една. – Който гони два заека и двата пропуща. – Познавам, че виждаше как съучениците се сгрупират по телефонните жици. – Утре не се знае, кой ще бъде жив и кой ще умре. – Не се чуваше какво реди, какво дума в плача си Пауна.

1. Обосновете необходимостта от редакционни промени. Препишете изреченията, като отстраните пунктуационните грешки.

20. Проверете знанията си по изучената тема, като направите тестовите задачи, следвайки линка! QR

Тема 11 СЛОЖНО СМЕСЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ (Складне речення з різними видами зв'язку)

КАКВИ СА ОСОБЕНОСТИТЕ НА СЛОЖНОТО СМЕСЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ?

Много често в речевото общуване се налага да представяме различни страни от действителността в техните връзки и многообразни отношения. Един от начините да постигнем това е да използваме сложни изречения, в които се употребяват и съчинителни, и подчинителни връзки.

1. Прочетете текста. Устно направете синтактичен, пунктуационен и интонационен анализ на изреченията в състава му.

Сред полето се простираше дълъг и трънлив слог. Всяка пролет в гъстите бодливи клони на неговите храсти виеха гнезда десетина птички и техните нежни песни веселяха полето. Буйните ниви скриваха слога от хищниците, а острите тръни убождаха всеки, който навлизаше в тях. *(Емилиян Станев)*

Посочете примери за съчинително и за подчинително свързване в изреченията от текста. Определете вида на изреченията.

Да разгледаме последното изречение на текста.
(1) Буйните ниви скриваха слога от хищниците,
(2) а острите тръни убождаха всеки,
(3) който навлизаше в тях.

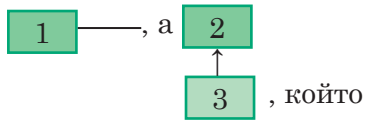

Сложното изречение съдържа три прости изречения. Първите две са смислово и синтактично независими; свързани са със съчинителния съюз а и образуват сложно съчинено изречение, в което смисълът на второто изречение се съпоставя със смисъла на първото. Второто и третото изречение образуват сложно съставно с подчинено определително изречение: третото изречение пояснява местоимението всеки. Връзката е подчинителна, изразена с относителното местоимение който. Трите изречения образуват **сложно смесено изречение**.

Сложно изречение, в което едни от простите изречения са свързани съчинително, а други – подчинително, се нарича сложно смесено изречение.

За да може да има една съчинителна и една подчинителна връзка, в състава на сложното смесено изречение участват най-малко **три прости изречения**.

2. Какви изразни възможности на сложните смесени изречения е използвала авторката?

Самичка с морето щастливо се смея и плача, разтварям ръце да посрещна вълните високи, и сякаш политам, когато нагоре подскачам, и сякаш изчезвам, когато се гмурна в дълбокото.

Сега съм напълно безгрижна и толкова волност в соления мирис и в лекия вятър усещам. Вълните приждат, връхлитат и бързат надолу подобно на бели коне, устремени към нещо.

И толкова сила излъчват, с разпенени гриви наръгват, прилични на хълмове от изумруди, и после с внезапно бучене и рев се разбиват и бягат така, че след тях онемяваш по чудо.

(...) За няколко мига с море и небе се преплитам, вред синия ден се разтварям и губя се вече и стигам дотам, докъдето ми стигат очите, и още нататък – далече, далече, далече...

Тоня Трайкова

Начертайте в тетрадките си схема на строежа на едно от сложните смесени изречения и отбележете пунктуационния му знак.

3. Чрез разширяване устно преобразувайте дадените сложни съчинени изречения в сложни смесени изречения. Какви разлики установявате в смисъла и в синтактичния строеж на двойките изречения – дадените и образуваните от Вас?

а) Огледаха стаята , и я подредиха

, която я подредиха

б) Когато се върна вкъщи

най-напред си пиша домашните работи , и ,

в) Аз правя покупките вкъщи , защото

родителите ми са много заети и

г) Отивах на кино и срещнах брат си

, който

Например: *Огледаха стаята, която беше в пълен безпорядък, и я подредиха.*

Синтактичният строеж на сложното смесено изречение **е разнообразен.** Това определя неговите големи изразни възможности. Могат да се открият два основни вида:

– сложно смесено изречение, в които са ядро сложно съчинено изречение;

– сложно смесено изречение, в които са ядро сложно съставно изречение.

4. Дайте примери за двата основни вида сложни смесени изречения от създадените от Вас изречения по схемите в задача 3. Изяснете пунктуационните и интонационните им особености.

5. Напишете сложни смесени изречения по следните схеми:

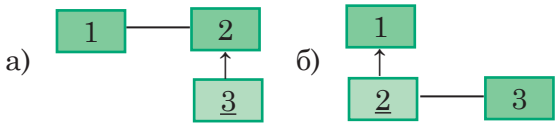

ПУНКТУАЦИЯ, ИНТОНАЦИЯ И УПОТРЕБА НА СЛОЖНИТЕ СМЕСЕНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Какви пунктуационни и интонационни особености имат изучените сложни изречения?

Простите изречения в сложното смесено изречение се отделят с пунктуационни знаци по същия начин, по който се отделят простите изречения в сложното съчинено изречение и в сложното съставно изречение.

Пред еднократно употребените съюзи и, или, да се пише запетая в случаите, когато пунктуационният знак ограждa предходно подчинено изречение, несвързано по смисъл със следващото изречение	Конете навлязоха в студената вода, в която се оглеждаше небето, и предпазливо зацамбуркаха напред, като започнаха да потъват все по-дълбоко и по-дълбоко. *(Елин Пелин)*
Не се пише запетая между два съюза или между съюз и съюзна дума, употребени един след друг – и да, а когато, но щом и др.	Сега той беше весел и момъкът помисли, че ако се опипа пак, може би ще успее да го склони. *(Й. Йовков)*

6. Препишете изреченията, като поставите пропуснатите пунктуационни знаци. Направете схеми на синтактичния строеж на изреченията.

Петър разбра, че е допуснал грешка и се усмихва виновно. – Той ги уреждаше да не се плашат и да не бягат. – Те говореха високо за да ги чуят и да се успокоят. – Останах с впечатление че беше заспал и не ме чува.

Синтактичният строеж на сложните смесени изречения позволява да се поставят смислови и емоционални акценти в текста чрез еднакви по строеж и словоред съседни (близки по мисъл) прости изречения.

Повторението на еднакво изградени синтактични цялости в определен ред поражда явление, наречено **синтактичен паралелизъм**.

7. Открийте синтактичния паралелизъм в стихотворението.

ВРЕМЕ

Това, което тече през пръстите ми
и ги оставя опарени –
наричам «време».

Това, което охлажда раните ми
и ги кара да зараснат –
наричам «време».

Това, което побеждава победите ми
и ме кара да се срамувам –
наричам «време».

Това, което ме гради търпеливо
и неспирно ме разрушава –
наричам «време».

Блага Димитрова

1. С какви изречения поетесата представя вижданията си за това, което тя нарича «време»?
2. Направете синтактичен и пунктуационен анализ на сложните смесени изречения.

8. Прочетете изречението. Посочете устно невярното твърдение.

Само разумният и братският съюз между народите е в състояние да унищожи теглилата, сиромашията и паразитите на човешкия род и само този съюз е в състояние да въдвори истина, братство, равенство и щастие на земното кълбо *(Христо Ботев)*.

Синтактичният паралелизъм в изречението служи:

а. да се градират мислите и образите

б. да се привлече вниманието на читателя

в. да се разкрие отношение към проблема

г. да се създаде отношение към човешкия род

Синтактичният паралелизъм се среща както в строежа на текста, така и в строежа на сложните изречения (съчинени и съставни).

9. Какви акценти поставя поетът с повторенията в изречението?

Безнадеждни са моите думи,
безнадеждна е мойта любов,
моят стих е лъча на безумие,
мойта песен е горестен зов.

(Николай Лилиев)

10. Ученици от 9. клас спорят. Едни от тях твърдят, че сложното смесено изречение е само комбинация от двата основни вида сложни изречения. Други смятат, че сложното смесено изречение е трети основен вид сложно изречение. Какво е Вашето мнение по дискутирания въпрос? Докажете твърдението си писмено.

1. Какъв вид изречения по състав и по цел на общуване преобладават в създадения от Вас текст?
2. Елементи на описание, на повествование или на разсъждение откривате в съставения от Вас текст?

11. Кое от изреченията е сложно смесено?

а) Рами, хванат за решетката, съпроводи с поглед продавача и неговата малка стъклена количка, докато не се изгубиха от погледа му.

б) Рами се хвана за решетката и съпроводи с поглед продавача и неговата малка стъклена количка, докато не се изгубиха от погледа му.

в) Рами, който беше хванат за решетката, съпроводи с поглед продавача и неговата малка стъклена количка, докато не се изгубиха от погледа му.

г) Хванат за решетката, Рами съпроводи с поглед продавача и неговата малка стъклена количка, докато не се изгубиха от погледа му.

12. В кое изречение НЕ е допусната пунктуационна грешка?

а) Но преди това зад решетката на прозореца се търкулна едно неоново кълбо, после стъклата звъннаха от силен тътен а накрая нещо започна ситно-ситно да почуква по тях.

б) Но преди да се случи това зад решетката на прозореца се търкулна едно неоново кълбо, после стъклата звъннаха от силен тътен и накрая нещо започна ситно-ситно да почуква по тях.

в) Но преди това, зад решетката на прозореца се търкулна едно неоново кълбо, после стъклата звъннаха от силен тътен и накрая нещо започна ситно-ситно да почуква по тях.

г) Но преди това зад решетката на прозореца се търкулна едно неоново кълбо, после стъклата звъннаха от силен тътен и накрая нещо започна да почуква по тях, като барабанеше ситно-ситно.

13. В кое изречение е допусната пунктуационна грешка?

а) Един ден Мария получи странно писмо, и се почуди кой ли го изпраща, тъй като не беше подписано от никого.

б) Един ден Мария получи странно писмо и се почуди, кой ли го изпраща, тъй като не беше подписано от никого.

в) Кой ли изпраща това странно писмо, Мария не знаеше, тъй като не беше подписано от никого.

г) Когато един ден Мария получи това странно писмо, тя се почуди кой ли го изпраща, тъй като не беше подписано от никого.

14. Открийте сложните смесени изречения в следния текст.

През 1483 година един беден неизвестен генуезец предлага на португалския крал Жуао II срещу три каравели, снабдени с провизии за една година, да достигне и завладее за португалската корона царството на Великия хан – Китай и Индия. Съветът на математиците отхвърля предложението.

Девет години по-късно дръзкият благородник, сдържан и верен на мечтата си, коленичи пред краля и казва, че ще му служел дори ако това струва главата му. Точно такъв умен и храбър човек му трябва на новия крал. На този командор му предстои, след като достигне земите на Индия, да влезе в досег с разни народи и владетели и без да пролива излишно кръв, да ги накара да станат послушни на Португалия.

След две години и два месеца, прекарани на път, Васко да Гама се завръща в Португалия, доказал, че е човек на дълга и честта.

15. Допълнете изреченията с подчинени, като последователно използвате съюзите *ако, когато*.

Те тръгват и __, ще позвънят по телефона.

Те ще позвънят, защото __, няма да могат да се ориентират.

Обяснете пунктуацията на получените изречения и докажете, че едното от тях е сложно смесено, а другото – сложно съставно.

16. Следното изречение от Йовковия разказ «По-малката сестра» съдържа 8 прости изречения. Ако си любител/любителка на трудностите, докажете, че

изречението е сложно смесено, като определите вида на всяко от простите и отношенията помежду им.

Докато Айа се бохтеше и мореше, цяла покрита в пот, черната кобила се покоряваше, за да бъде някак по-леко на Айа, отиваше натам, накъдето отиваше Айа, спираше се, когато се спреше Айа.

17. Определете коя схема на кое изречение съответства.

Логиката за капитана беше нещо, от което наистина се нуждаеше, както изгубеният в пустинята мечтае за вода, но този свят просто не допускаше обяснения по законите на логиката.

Момчето гледаше как високият мъж излиза с наведена глава и минава през вратата, която води към стълбището.

1. 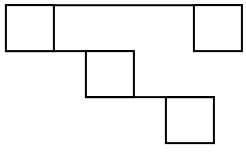

2. 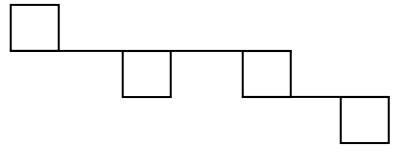

18. Докажете, че следните изречения са сложни смесени и поставете липсващите запетаи.

Той изтича към пътната врата която беше с красива желязна решетка и видя един човек с бяла риза с широко сламено сомбреро.

След като извърши пълното сие той започна да забелязва някои неща за които нямаше обяснение и които го караха да се пита дали е готов да поеме тази отговорност.

19. Преведете на български. Проанализирайте изреченията в украинският и българският език.

Війна забирає спокій, руйнує домівки, розлучає друзів і родини, але не може знищити любов, бо вона народжується там, де живе надія.

Навіть коли все довкола палає, у серці залишається маленьке віконце світла, через яке пробивається віра в добро.

Кохання під час війни – це не просто ніжність, а сила, що підтримує людину, коли здається, що вже немає заради чого жити.

Воно мовчазне, стримане, часом невидиме, але справжнє і вірне.

Він вирушає на фронт, щоб боронити свою землю, а вона проводжає його поглядом, у якому – біль і гордість водночас.

Він пише короткі повідомлення, коли знаходить хвилину тиші, а вона перечитує їх десятки разів, бо кожне слово для неї – наче подих живого серця.

Між ними – тисячі кілометрів, та їхні думки з'єднують душі міцніше, ніж будь-який міст.

Вона молиться, щоб він повернувся, і щоночі дивиться на зорі, бо знає: десь під тим самим небом він теж дивиться вгору.

Коли навколо лунають вибухи, коли світ здається крихким і холодним, любов стає теплом, яке не згасає.

Вона не потребує гучних слів чи обіцянок – достатньо одного «я чекаю», щоб серце билося далі.

Іноді вони мовчать у своїх листах, бо не все можна висловити словами.

Безсполучникові паузи між фразами говорять про те, що кожен їхній спогад – священний, як молитва.

Хтось скаже, що війна не час для кохання, а я відповім: саме тоді воно стає найчистішим, бо проходить крізь біль, страх і невідомість.

Любов у мирний час – це радість, а любов у війну – це подвиг.

Така любов не просить нічого взамін, вона просто є, і в цьому – її найбільша сила.

Вона лікує душі, коли все інше руйнується, і дає відвагу тим, хто стоїть на передовій.

І навіть якщо доля розлучає людей, кохання продовжує жити в пам'яті, бо справжнє почуття не гине ні від часу, ні від відстані.

Може, колись вони зустрінуться знову – і тоді кожен погляд скаже більше, ніж тисячі слів. Бо коли світ темніє, кохання світиться ще яскравіше, і саме воно нагадує, що навіть у найстрашніші дні людяність не вмирає.

Анатолій Шамарін

20. Проверете знанията си по изучената тема, като направите тестовите задачи, следвайки линка! QR

ПРЯКО И НЕПРЯКО ПРЕДАВАНЕ НА ЧУЖДА РЕЧ
(Пряма і непряма передача чужого мовлення)

Тема 12

ПРЯКА И НЕПРЯКА РЕЧ. ЦИТИРАНЕ
(Пряма і непряма мова. Цитування)

ПРЯКА РЕЧ

Скорецът се появил в село през есента. Дрипав като плашило, гол, гладен... Кметът го разпитва за това, за онова, види му се съжалил и го затворил в общинското мазе. Веднага от малкия затвор се понесе весел и жаден гласът на гусла. Зуза, дъщерята на кираджия дядо Мехмед, минаваше оттам, спря се да послуша и надникна през железните пръчки на прозорчето.

– **Я бре, що търсиш тука**? – рече наивно тя на младия момък, в когото, види се, позна човек от своята раса.

– **Нищо, затвориха ме** – каза свирецът и остави гуслата. После начупи устни и засвири като славейче: тънко, кръшно, продължително. След това запя като куче, записка като скорец.

Оформяне на текст с пряка реч

Разказът «Скорецът» на Елин Пелин започва със срещата между двамата главни герои – Зуза и Скореца. Епизодът разказва за мястото и за времето на тази среща. В речта на разказвача са включени първите реплики, които разменят двамата главни герои.

Пряка реч – това са **дословно** включени в текст **чужди реплики**. Пряка реч обичайно се наблюдава в художествени и в нехудожествени текстове, които съдържат **диалози** – в разкази, повести, романи; интервюта; разкази за лични преживявания, спомени и т.н.

СЛУЧАИ	ПРИМЕРИ
1. Пряката реч е след авторовата реч. След авторовата реч се поставя двоеточие. Пряката реч се изнася на нов ред и се въвежда с тире.	Циганката се изправи, помълча, после отведнъж чистосърдечно и умолително каза: **– Господин кмете, пусни го, пусни скореца. Не е лошо момче.**

2. Пряката реч е пред авторовата реч. Пряката реч се изнася на нов ред и се въвежда с тире. Ако репликата е: ■ съобщително изречение, след нея се поставя тире; след тирето с малка буква се въвежда авторовата реч, която завършва с точка; ■ въпросително, подбудително или възклицателно изречение, след нея се пише въпросителен или удивителен знак, последван от тире за въвеждане на авторовата реч.	– **Нищо, затвориха ме** – каза свирецът и остави гуслата. – **Я бре, що търсиш тука?** – рече наивно тя на младия момък, в когото, види се, пойна човек от своята раса.
3. Авторовата реч разкъсва пряката реч. Авторовата реч се въвежда с малка буква, като от двете й страни се пишат тирета.	– Какво да правя? – **рече той**. – Ако не слушаш баща ти, ще ме изпъди.

НЕПРЯКА РЕЧ. ЦИТИРАНЕ

Непряка реч

Пряка реч се превръща в непряка, когато чуждите реплики се преразказват. Непряката реч запазва смисъла на изразеното чрез пряка реч.

Текст с пряка реч:	Текст с непряка реч:
Скореца поглежда уплашено Зуза. Очите й горят строго и сърдито. – Какво да правя? – рече той. – Ако не слушаш, баща ти ще ме изпъди. – Нека те изпъди. – Ще ми е мъчно, бе Зузо, за тебе. Зуза се засмя и белите й зъби светнаха. – И аз с тебе ще дойда – рече тя решително и окачи нежно ръцете си на шията му	Скореца поглежда уплашено Зуза. Очите й горят строго и сърдито. Скореца споделя страха си, че баща й ще го изпъди. Зуза обаче е непоколебима. Тогава Скореца признава, че ако бъде прогонен, ще му е мъчно за нея. Зуза решително го уверява, че ще тръгне с него. Усмихва се, белите й зъби светват, а ръцете й нежно обгръщат шията му.

Цитиране

Цитирането е дословно включване на чужда реч в своя текст. Цитатът може да е дума, словосъчетание, по-голяма цялост от текст.

Текст с пряка реч:	Текст с непряка реч:
Цитатът може да бъде отделен като самостоятелна част:	На въпроса коя е любимата му миризма, Алеко Константинов отговаря изненадващо: «Миризмата на параходите и железниците»
Цитатът може да стане част от твое изречение:	Алеко с «нетърпелива жажда» очаква своята среща с Ниагара – «чудната игра на природата».

Оформяне на текст с цитат

1. Когато цитираш по-голяма цялост от чужд текст, твоята реч може:

► да предхожда цитата – тогава след нея пишеш двоеточие, а цитата поставяш в кавички: Страноджата категорично заявява: «Народ без жерви не е народ.»

► да бъде след цитата – тогава пред нея се пише тире или запетая, а цитатът е в кавички: «Народ без жерви не е народ» – категорично заявява Страноджата.

► да разкъсва цитата – тогава се огражда с тирета или запетая, а цитатът е в кавички: «Народ без жерви – категорично заявява Страноджата – не е народ.»

2. Когато цитатът става част от твое изречение (и смислово, и граматически), той се огражда в кавички: Четникът вижда в лицето на баба Илийца «своя майка, свой спасител, свое провидение».

ВАЖНО!

Не е необходимо да се поставят кавички:

■ когато цитатът е набран с *друг шрифт* на същия ред:

Страноджата категорично заявява: Народ без жерви не е народ.

Четникът вижда в лицето на баба Илийца своя майка, свой спасител, свое провидение.

■ когато цитатът е под *нов ред* и се състои от няколко изречения (най-често така се цитират откъси от стихотворни творби):

Ботевият лирически герой е направил своя избор:

Там аз за мило, за драго,
за теб, за баща, за братя,
за него ще се заловя...

1. Кой от следните откъси от романа «Под игото» на Иван Вазов не е цитиран правилно?

Оригинални текстове:	Текстове с цитати:
1. Българският национален дух никога не се е дигал до такава висота и надали ще се дигне друг път...	а) В «Пиянството на един народ» Вазов прави констатацията, че «българският национален дух никога не се е дигал до такава висота и надали ще се дигне друг път»

2. Доктор Соколов беше млад човек, на двайсет и осем години, левент, с лъскава руса коса, синеок, с открито простодушно лице; с нрав буен, чудак и лекомислен	б) Вазов описва доктор Соколов като «млад човек, на двадесет и осем години, левент, с лъскава руса коса, синеок, с открито простодушно лице; с нрав буен, чудак и лекомислен».
3. Лудите, лудите – те да са живи!.	в) Финалният епизод кара читателя да си припомни думите на Марко от главата «Новата молитва на Марка» : «Лудите, лудите – те да са живи!... »
4. С дивашки викове сганта дойде в града. Той беше по-пуст и по-мълчалив от едно парясано гробище. На мегдана побиха трофея. Само един човек се мяркаше там като един призрак. Той беше Мунчо. Като позна главата на любимия си Русияна, той вторичи яростни, безумни очи в нея и изригна, в един дъжд от плюнки, една колосална попръжня против Мохамеда и султана. Обесиха го на касапницата. Тоя луд беше единственият човек, който се осмели да протестира.	г) Последната глава на «Под игото» е «Гибел», съвсем кратко, но затова пък наистина изключително силно говори за краха на надеждите и ентусиазма: «С дивашки викове сганта дойде в града. Той беше по-пуст и по-мълчалив от едно парясано гробище... Само един човек се мяркаше там като един призрак. Той беше Мунчо... Обесиха го на касапницата. Тоя луд беше единственият човек, който се осмели да протестира.»

2. Това са откъси от съчинения на деветокласници. Обяснете грешките, допуснати при цитирането в тях.

Моканина забелязва, че селянинът «беше бос».

Бунтовникът не може да се примири с това, че турчин «бесней над бащино ми огнище».

Всички с вълнение слушат думите: «Имот ли искаме, или къщи?»

Всички с вълнение слушат думите: «Ще се бием още, братя мили!»

3. Преразкажете откъса от приказката на Георги Райчев «Манго и рибарят», като превърнете пряката реч в непряка.

Спечелил Манго пари, купил си нов кожух и тръгнал към дома, да се похвали на циганката. Върви, оглежда кожуха и се смее от радост.

Посред път го настигнал един рибар с преметната през рамо мрежа.

– Добра стига, Манго!

– Дал бог добро, бачо!

– Къде така бързаш, Манго?

– Не виждаш ли? Нов кожух си купих!

– Защо ти е кожух? – рекъл рибарят. – Зиме ще го носиш, а лете ще го захвърлиш, молците да го ядат. Я по-добре да се разменим: дай на мене кожуха, пък ти вземи мрежата. Денем риба ще ловиш и ще ядете и ти, и циганчетата, и циганката, а нощем колиба ще си направиш от мрежата. Я виж я колко е голяма!

4. Отстранете грешките при цитирането на следните откъси:

А.

■ текст, от който е цитатът:

Да се завърнеш в бащината къща,
когато вечерта смирено гасне
и тихи пазви тиха нощ разгръща
да приласкае скръбни и нещастни.
(...)
Да те посрещне старата на прага
и сложил чело на безсилно рамо,
да чезнеш в нейната усмивка блага
и дълго да повтаряш: мамо, мамо...

Димчо Дебелянов

■ текст с цитат:

Странникът жадува «да се завърне в бащината къща, когато вечерта смирено гасне» и «да го посрещне старата на прага».

Б.

■ текст, от който е цитатът:

(...) Но кажи какво да правя,
кат ме си, майко, родила
със сърце мъжко, юнашко,
та сърце, майко, не трае
да гледа турчин, че бесней
над бащино ми огнище (...)

Христо Ботев

■ текст с цитат:

Бунтовникът не може да се помири с това, че турците «беснеят над бащино му огнище».

5. Как са предадени думите на В. Левски в откъса от текста на Фани Попова-Мутафова ?

Дяконът дълго остана мълчалив, седнал върху миндера до прозореца, следи това, проследи с поглед майка си, която ставаше и сядаше, за да прислужва с яденето, и изведнъж каза:

– Майко, стига. Остави това. Ела, имам да ти кажа нещо.

След авторската реч в текста има двоеточие. Думите на героя са предадени с пряка реч. Поставени са на нов ред и са отделени с тире. Речта на героя е по-изразителна, когато е предадена с пряка реч. Понякога писателите отделят пряката реч с кавички, например: «Няма да имаме ние зелено дърво!» – казваха на баща ми *(Йордан Радичков)*.

Репликата на Левски може да се предаде и по друг начин – с **непряка (косвена) реч**. При преобразуване на пряка в непряка реч думите на автора стават главно изречение, а думите на героя – подчинено изречение (най-често подчинено допълнително изречение). *Например*: Дяконът (...) каза на майка си да отиде при него.

Когато представят мислите на героя, писателите използват **полупряка реч**. Тя се оформя пунктуационно както авторската реч. *Например*: Шибил (...) отбиваше измери с очи момата. **Какво бяло лице!** *(Йордан Йовков)*.

Чужда реч в художествен текст се изразява чрез:

пряка реч – дословно предадена от автора реч на герой; отделя се от другите думи в текста с тире или с кавички;

непряка (косвена) реч – реч на герой, предадена от автора по смисъл; думите на автора стават главно изречение, а думите на героя – подчинено изречение, свързано със съюз (че, да и др.) или с въпросителна дума (кой, какво и др.);

полупряка реч – вътрешна реч на герой; не се отделя от авторската реч с пунктуационни знаци.

6. Прочетете откъса. Устно преобразувайте пряката реч на героите в непряка.

Есенната нощ бе хладна и глуха, пътят – пуст. Единият от ловците запуши:

– Помислих, че спиш – забеляза другият.

– Студено е. Ако заспя, ще настина. Но аз мръзнах за друго.

– Какво има?

– Спомних си нещо, понеже мислих за сърната, която убихме днес.

– Някакво приключение?

– Да, да, случка.. .спомен. Доста отдавнашна работа. Тогава бях инженер в едно планинско градче, в което имаше стар часовник и много скука. Но околните гори бяха пълни с дивеч.

Той се оживи внезапно и добави горещо:

– Прекрасни бяха тия гори през тихите, светли есенни дни, изпълнени със сладостна умора. Славни дни!...

Емилиян Станев

1. Какви начини за преобразуване използвахме?
2. Кога речта на ловците е по-изразителна – в началния или в преобразувания вариант на откъса? Обосновете се.

7. В произведение, изучавано по литература, посочете случаи на пряко и на непряко предаване на чужда реч.

1. Как е отделена авторската реч от пряката, непряката (косвената) и полупряката реч на героите в текста?

8. Преразкажете писмено текста на Фани Попова-Мутафова (по избор):

а) от името на Васил Левски;
б) от името на Гина – майката на Левски.

1. Как предадохте речта на героите в преразказа?
2. Как пунктуационно оформихте текста?

ИЗ «ЗАВЕТЪТ НА ЛЕВСКИ»

...Обикновено засмян и разговорлив, този път дякон Игнатий се бе върнал късно за вечеря. Още щом пристъпи прага, майка му разбра, че с него се е случило нещо. Но не го запита. Само продължи да шета наоколо с наведени очи и разтуптяно сърце. Чувстваше, че той иска да заговори и чакаше изтръпнала да види какво има. Дяконът дълго остана мълчалив, седнал върху миндера до прозорчето, след това проследи с поглед майка си, която става-ше и сядаше, за да прислужва с яденето, и изведнъж каза:

– Майко, стига. Остави това. Ела, имам да ти кажа нещо. Гина погледна крадешком неспокойните му очи и застана с трепереща ръце пред него.

– Защо не хапна, синко? Нали тази нощ ще ходим на Възкресение? Подкрепи се малко... Право е, духовник си, калугер си, но виж на какво си заприличал. Очите ти хлътнали, носът ти се изостril, от някое време на човек вече не приличаш...

Дяконът стана. Свали калимавката си, кръста, който висеше окачен за дълга верижка на врата му, съблече расото си.

– Аз не съм вече духовник, мамо.

Старата гледаше поразена остриганата му глава.

– Игнатий!

– Аз не съм вече дякон Игнатий. Зови ме пак Васил, мамо.

– Ето, вземи косата ми, скрий я в сандъка си, защото аз се отделям от тебе, и кога чуеш, че съм загинал, да я извадиш, за да се опее и погребе вместо мене, защото може би аз ще остана неопят и непогребан. От утре, Великден, аз почвам нов живот...

– Какво си намислил, сине? – попита побледняла Гина и впи неспокойно очи в момъка.

– Мамо, мене ме зове народният глас, за да се притека на помощ на заробеното ни отечество. Затова аз не мога да изпълнявам духовната си длъжност и сега се отказвам от нея.

Последните думи той изрече с бавен и твърд глас. Светлите му очи блестяха с непоколебима решителност.

И в този миг Гина Кунчева усети, че загубва вече завинаги своя син. Някаква властна и непозната сила го изтръгваше от дома му, от тихия живот, който тя му бе предопределила.

Фани Попова-Мутафова

ПРЕДАВАНЕ НА ЧУЖДА РЕЧ В НАУЧЕН ТЕКСТ

Чужда реч в научен текст се използва с цел:

– да се привлече вниманието на събеседниците;

– да се представят различни мнения по обсъждан проблем;

– събеседниците да се убедят в правотата на становище и т.н.

Да проследим как са предадени думите на Васил Левски в текста от Андрей Пантев .

За да подкрепи свое твърдение с конкретни факти, Андрей Пантев предава дословно чужда реч – цитира думи на Васил Левски от негово писмо («че е дошло време да потърсим и ние своето право...»). Цитатът е отделен от речта на автора с кавички.

Чужда реч в научен текст най-често се предава чрез цитиране. Цитатите (буквално представени чужди думи) се поставят в кавички. С помощта на цитиране се постига точност, конкретност и достоверност на научните факти.

Когато цитираме по-голяма част от поетическо произведение, отделяме стиховете от авторската реч на нов ред и не ги поставяме в кавички.

9. Посочете случаи на цитиране в откъса. С каква цел са използвани?

През 241 г. пр.Хр. римският флот нанася решително поражение на картагенските сили. Картаген поискал мир. Цената му обаче била твърде висока: картагенците трябвало да напуснат Сицилия, да платят огромна сума и да върнат пленниците. Завършила войната, която според гръцкия историк Полибий (II в. пр.Хр.) била «най-продължителната и най-оспорваната в историята дотогава».

Независимо от неприязънта на гърците и на римските автори към Картаген, добре е да си припомним думите на римския оратор Цицерон (I в. пр.Хр.): «Картаген не би имал империя в продължение на шест столетия, ако тя не беше управлявана мъдро и с държавно умение».

(Из учебник по история за 7. клас)

1. Как е отделена чуждата реч в текста?

10. Отговорете устно в кое изречение кавичките не отделят цитат. Защо?

а. Чарлз Дарвин става един от най-популярните учени в света и негов съвременник остроумно ще отбележи: «Човекът произхожда от Дарвин».

б. «Владей, Британийо, моретата!»», – така започва химн на страната, която внася с кораби от цял свят евтини суровини, а изнася промишлени стоки.

в. Чрез израза «мъките на словото» се представят трудностите, които често съпътстват писателите при създаването на художествени творби.

г. В един текст от Библията се откриват следните думи към Господа: «Постави над нас цар, който да ни съди, както е при всички останали народи».

11. Посочете цитати в своя домашна работа по литература (или по друг учебен предмет – по избор). С какви пунктуационни знаци сте оформили цитатите?

ГРЕШКИ ПРИ ЦИТИРАНЕ В УЧЕНИЧЕСКИ ТЕКСТОВЕ

В ученически съчинения най-често се допускат следните грешки при цитиране.

а) Бунтовникът за народна свобода е опиянен от мисълта за победното завръщане в родния край:

Дружина тръгва, отива,

пътят е страшен, но славен...

Липсва смислова връзка между авторска реч и цитат.

б) Лирическият герой не се страхува от смъртта. Той знае, «че може млад да загине», но нищо не е в състояние да спре порива му за борба.

Липсва езикова свързаност между авторска реч и цитат.

в) Думите: «Боже, колко мъка има по тоя свят, Боже!» Моканина иска да каже, че мъката на много хора по земята е голяма.

Преразказва се съдържанието на цитат.

г) Мъката на заточениците е голяма, защото са сигурни, че никога повече няма да зърна час за обратния път към дома и необятният свят ще остане отсега нататък само сън за тях.

Не се цитира, а несполучливо се преразказва част от текст.

д) Опълченците са готови да отблъснат поредния щурм на турците: «Върхът отговаря с други вик: напред!»

В цитат неточно се възпроизвеждат факти, имена на герои, изрази и др.

е) Отношението на Иван Вазов към българския език е изразено най-ярко в стиховете: «...се крие в речта ти гъвкава, звънлива – от руйни тонове какъв разкош, какъв размах и изразитост жива?»

Пунктуационно неправилно се оформя цитат.

12. Редактирайте в тетрадките си грешките при цитиране в представените по-горе откъси от ученически съчинения. Какви начини за редактиране използвахте?

13. Какви грешки при цитиране са допуснати в следния ученически текст?

Но изходът от борбата може да бъде друг – борецът за свобода да загине. В този случай той моли майка си да разкаже на неговите по-малки братя защо е бил убит. Бунтовникът завещава на братята си да отмъстят за неговата смърт:

«Но... стига ми тая награда –
да каже нявга народът:
умря сиромах за правда,
за правда и за свобода.»

Редактирайте в тетрадките си откъса.

14. Устно посочете в кой от случаите няма грешка при цитиране.

а. Пътят, по който поема бунтовникът, е страшен, защото има трагичен край:

Аз зная майко, мил съм ти,
че може млад да загина...

б. Поетът страда за отношението на определени кръгове от обществото към българския език, но знае, че чрез своето творчество може да положи езика си да пребъде през вековете:

Ох, аз ще взема черния ти срам
и той ще стане мойто вдъхновенье,
и в светли звукове ще те предам
на бъдещото бодро поколенье.

в. Борбата за защита на прохода е кръвопролитна и дълга:

«Пет деня младите дружини
как прохода бранят...»

г. Лирическият герой изпитва чувство на омраза към поробителя. Юнакът не може да гледа «турчин, че бесней над бащино ни огнище».

15. Посочете устно в кой от изразите има грешка при цитиране.

а. Македонски късно през нощта тръгва с важно поръчение към България: «Той беше изпратен веч от Македония».

б. Бунтовникът поема по пътя на борбата с ясното съзнание за опасностите, които му предстоят: Дружина тръгва, отива, пътят е страшен, но славен...

в. Тежка е загубата за всички. Слънчев лъч поокосява най-красивото цвете на селото: «Пенка – селско дете обичливо.»

г. Мъка и състрадание, душевна болка и чувство за безпомощност изразяват думите на Моканина: «Боже, колко мъка има по тоя свят, Боже!»

16. Изяснете вида на грешките при цитиране в примерите от задачи 14 и 15. Редактирайте в тетрадките си.

17. Проверете знанията си по изучената тема, като направите тестовите задачи, следвайки линка! QR

Тема 13 ТЕКСТ (Текст)

Защо ще изучаваме текста?

Прицел на обучението по български език в гимназиалния курс е ТЕКСТЪТ. Затова много важен е въпросът, защо ще изучаваме текста и как ще го изучаваме.

Изучаването на текста има преди всичко практическо значение. Уменията на човека, пълноценно да създава свои текстове и да възприема чужди текстове, са условие за постигането на неговите цели и показател за интелигентността му. Тези умения гарантират успеха на цялостната изява на личността.

Какво трябва да знаете за текста?

1. Текстът като езиково произведение

Текстът е езиково произведение, защото неговият смисъл се изгражда чрез елементите на езика, които се свързват помежду си по правила, присъщи на езика: звуковете образуват морфеми; морфемите – думи; думите чрез различните си значения и форми се свързват с други думи и образуват словосъчетания и изречения. Изреченията на свой ред също се свързват помежду си и така се образува цялостният текст.

2. Функции на текста в общуването

Именно в текста езикът изпълнява своята основна функция – да бъде средство за общуване. Във всеки комуникативен акт създаваме и възприемаме текстове с определено предназначение. В този смисъл свързването на езиковите единици според познатите ни правила не е достатъчно условие едно езиково образуване да бъде наречено текст. Убедете се сами:

София е столица на Република България, която се намира на Балканския полуостров. Наред с Балканския полуостров в Европа са разположени още Скандинавският, Апенинският, Пиренейският полуостров. Полуостровите са части от сушата, ограден от три страни с вода. Водата заема по-голяма част от повърхността на Земята в сравнение със сушата.

В зависимост от конкретния комуникативен акт функциите на текста могат да бъдат най-различни. Отношението между езиковото изграждане и смисъла на един текст е в органична връзка с **комуникативния акт**,

в който той се поражда и в който говорещият **цели да постигне определено въздействие** върху слушащия:

– да информира слушащия;
– да поучи слушащия;
– да подтикне слушащия към действие;
– да получи от слушащия отговор на поставен въпрос;
– да изрази своята оценка и отношението си към нещо и т. н.

Ето защо написаното трудно бихме определили като текст в истинския смисъл на думата, макар че в него са спазени правилата за граматическо свързване на думите и изреченията. То е псевдотекст, защото, въпреки че всички изречения в него изразяват верни твърдения, чрез него не се изпълняват обичайните функции, които текстът има в акта на общуването. Кой от нас, освен ако не се шегува, в акта на общуване би тръгнал от съобщението, че София е столица на България, би преминал през информацията за полуостровите в Европа, за да стигне до съотношението между сушата и водата на Земята.

3. Текстът в комуникативните сфери

Вие непрекъснато участвате в различни дейности, всяка от които е присъща на различни социални сфери. Във всекидневието си «пребивавате» в **битовата сфера**; в учебните часове участвате в **сферата на научното общуване**; прочитът на една художествена творба, посещението на изложба на картини, гледането на филм или на театрална постановка ви прави участници в **сферата на художествената комуникация**; чрез слушането на новини, чрез четенето на пресата се включвате в **сферата на медийното общуване**; когато уреждате отношенията си с различни институции, общувате в **деловата сфера**. Всички тези сфери оформят съвременния **социокултурен контекст**. Говорим за контекст, тъй като сферите в него са свързани помежду си.

Във всяка от комуникативните сфери се пораждат текстове, които могат да бъдат групирани според общи езикови белези. По тях текстовете от една комуникативна сфера се отличават от текстовете от останалите комуникативни сфери, което налага специалното им изучаване.

Какво трябва да можете?

Знанията за текста, за отношението между текста и комуникативния акт, за спецификата на текстовете от различните комуникативни сфери трябва да бъдат съпътствани от практическа работа, за да се усъвършенстват уменията ви за пълноценно създаване и възприемане на текстове.

ПРАВИЛАТА НА ЕЗИКА И ПРАВИЛАТА НА ТЕКСТА

ТОВА, КОЕТО ТРЯБВА ДА ЗНАЕШ

Правилата на езика действат във всеки текст, но за да изпълни своето предназначение в общуването, текстът се подчинява и на някои правила,

които са специфични за него. За да видим как се съотнасят правилата на езика и правилата на текста, ще си послужим със следния кратък текст:

Декоративните рози – около 10 000 сорта, са получени чрез продължителен отбор и селекция. Разнообразни са по външен вид на растението (ниски, високи, пълзящи), по аромат и особено по цвят. Биват: веднъж цъфтящи (романски рози) и продължително цъфтящи (чайни, бурбонски, ремонтантни, чайнохибридни, полиантни рози). Енциклопедия А – Я

Да започнем с някои от правилата на езика. В първото изречение глаголната форма са получени в позицията на сказуемо според граматиката на българския език задължително се съгласува със съществителното подлог рози по число. Прилагателното декоративните в съответствие със същите правила се съгласува по род и число със съществителното рози, което пояснява.

Нека обаче да насочим вниманието си към това, кои са онези правила, по които се създава текст, годен да изпълни предназначението си в общуването. За да отговорим на въпроса, ще изходим от елементите, които изграждат един комуникативен акт: Схема на комуникативния акт:

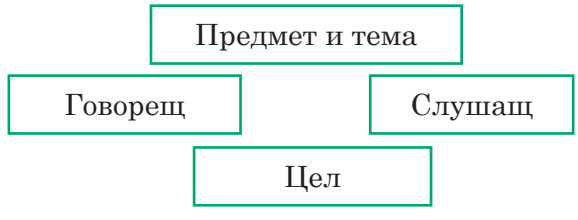

Правилата на текста изискват изборът и съчетаването на езиковите средства да съответства на комуникативния акт, в който се поражда текстът. Според тези правила в текста трябва да са налице езикови средства, които да означат:

– предмета и темата на общуването;
– информацията за предмета по темата;
– целите на общуването;
– участниците.

Тези езикови средства наричаме ***текстообразуващи езикови средства***.

В енциклопедичния текст за розите са използвани различни съществителни имена, но именно думата роза в случая определяме като текстообразуващо езиково средство, защото тя назовава основния предмет на този текст и насочва към темата му.

В текста думите и съчетанията външен вид на растението, аромат, цвят, веднъж цъфтящи, продължително цъфтящи също са текстообразуващи езикови средства с оглед на целта да се даде информация по темата за декоративните рози.

В текста за розите не откриваме езикови средства, чрез които говорещият и слушащият да са означени, и тази липса е показател за функциите на този текст – да предаде обективна информация за декоративните рози. Ако си представим друг комуникативен акт, при който участниците са в диалог и разговарят за цветята, една реплика като Аз пък за разлика от тебе най-много харесвам розите, ще съдържа езикови означения на говорещия и слушащия (аз, обичам, тебе). В този случай те също са текстообразуващи езикови средства.

В текста всички езикови средства се свързват помежду си по правилата на езика.

Едновременно с правилата на езика в него действат и правилата на текста, изискващи употреба на езикови средства, които да означат:

– основния предмет и темата на общуването;

– информация за основния предмет по темата.

Тези езикови средства се наричат **текстообразуващи**.

Това, което трябва да можеш

1. Прочетете още два текста, чиито теми са свързани с розите. Сравнете ги с енциклопедичния текст за декоративните рози и опишете комуникативната ситуация, в която е възникнал всеки от текстовете. По какво техните елементи – участници, предмет, тема, цел, си приличат и по какво се различават?

ЧЕРНИ РОЗИ

(откъс)

Има рози червени. Те напомнят цвета на жива рана и всяко тяхно цветолистче прилича на кърваво петно; има рози жълти, жълти като пламъка на восъчна свещ... Това са тъжните рози на раздялата, розите на примирението със съдбата... Има рози бели, бели като луната... Това е розата на мълчаливата и безнадеждна любов; има рози черни, те са рози вечни, защото никога не прецъфтяват... Тия странни рози растат в човешките души. Това са черните рози на тъгата.

(Елин Пелин)

ЗА РОЗАТА В ДРЕВНОСТТА

В древна Гърция и Рим приемали розата като емблема на пролетта, красотата, любовта и влюбените, краткотрайността на житейските блага, девствеността, а така също и на пирове и веселия, разкош и изнеженост.

Розовият цвят пък означава яркост на желанията, но и нюанс на срамежливост. С венец от рози, преплетени с мирта, гърците украсявали младоженката. С рози накичвали вратите на дома й, а с листенца от тях посипвали брачното ложе. С венци от дъхавото цвете украсявали също главите на пируващите, хвърляли рози в краката на победителите.

И в същото време розата е символ на смъртта, тя разцъфва през пролетта не само за радост на живите, но и за утеха на починалите. През пролетта, когато римляните правели помените си, главна роля имали розите, тях разпределяли между присъстващите, с гирлянди от рози украсявали гробниците. Гърците носели рози на главата и гърдите си в знак на траур, като символ на кратковременността на нашия живот, който толкова бързо повяхва, както и ароматната роза. На надгробните паметници често слагали скулптурно изваяно изображение на здраво преплетени розови пъпки, което символизирало безкрайност.

(«Вестник за жената»)

2. Прочетете следните откъси от началото, средата и края на разказа «Белите рози» от Йордан Йовков:

Начало: Голям кълбест орех разпущаше нашироко клоните си и хвърляше тежка сянка, а под него, сухо иззидана като старовремска крепост, отвесно се спущаше каменната стена, застлана до средата с цъфнали бели рози. И колко цвят! Нейде на купища, на купища, нейде увиснали тежки кичури. Окъпани от дъжда, чисти, бели рози. От тях още капеха капки, а долу от опадалия цвят земята беше побеляла, като да беше валяло сняг. (...)

Среда: Рано на другия ден, преди още да беше изгряло слънце, Спас седеше пак отвън на пейката и, посърнал и замислен, гледаше не към градината на Гергилана, а нейде пред себе си. В същото време Радой, най-кроткият и най-добрият измежду опълченците, метеше с голямата метла пред помещението. Неговата метла наближаваше вече едно място, където сред праха и сламките бяха разпилени десетина полуувехнали бели рози, и той беше готов да помете и тях, когато Спас вдигна ръка и извика:

– Стой! Там да не метеш! Остави цветето тъй, както си е! Радой се спря зачуден.

– Няма да метеш там, ти казвам.

– Е, защо?

– Затуй.

И с по-мек глас Спас прибави:

– Там снощи двама млади се целуваха. Прощаваха се. Нека си стои цветето тъй, както си е.(...)

Край: Учителката минаваше моста и тръгваше покрай каменната стена. Тя вървеше все тъй с наведена глава и не поглеждаше нагоре. Пък и розовите храсти бяха вече засъхнали, напрашени и черни като тръни.

Това е разказ за една романтична любов, чийто край слага войната. Потърсете текстообразуващите езикови средства, с които е означен основният предмет в творбата – розите. Наблюдавайте информацията за розите, която съдържат трите откъса – по онова, което се съобщава за

розите в текста, ще можете да отгатнете какво се случва с влюбените в разказа. Направете изводи.

3. Нека се развеселим, като прочетем следния откъс:

ПИСМО ДО ЖЕНА МИ

Наша милост беше в командировка. Явява се едно благоволение човек да напише на жена си писмо. В пощите има и хартия, и пликове, и марки, и писалки...

Влизам. Уютна нова сграда. Чудо на изолационната техника.

Сядам да пиша. Напрягам всички физически и психически сили, но в мозъка ми се набива страшна врява.

Зад някакво гише се чува врескливият глас на телефонистката:

– Ало, колега, ало, колегааа!...

Млад човек, навярно кореспондент на вестник, диктува с пълен глас в една от телефонните кабини:

– Дълбок сняг покрива земята... Така... Сега е времето да се почистят, значи, семената за посев... Трудещите се хвърлят всички сили за изпълнението на плана.

– Ало, ало, министерството! – вика от съседната кабина друг мъж. – Галови вериги, галови вериги изпратете за ремонта на тракторите!...

Въпреки всичко аз пиша. Но някакъв плачлив глас просто се навира в ушите ми:

– Мама почина от воден плеврит...

Някъде зад стената друг делови глас реве:

– Да изпратят веднага от склада с аеропланна поща кашкавал, паламуди, бонбони «кръц-кръц» и плевенски цигари «Арда», тройно обезпрашени!

– Ало, Якоруда! За Перник четири вагона дърва!...

– Сашо, поздрави мама и ме чакай довечера на гарата!

– Честит имен ден!

– ...Съобщете в милицията. Кучето е сиво, вълча порода, обажда се на името Транди. Лесно ще го намерят. Жена му на Кольо го познава, жена му на Кольо... Изчезна точно на Малката Богородица!...

В такава една обстановка дописвам писмото си, натиквам го в плика, лепвам му марката, пущам го в кутията и изхвърквам на чист въздух.

След една седмица съм си вкъщи. Жена ми ме гледа навъсено. Казва – как е могла толкова години да живее с мене. На масата е собственото ми писмо. А в писмото пише:

«Здравей, колега,

Пристигнах благополучно. Дълбок сняг покрива земята. Семената да се почистят, значи. Ще донеса паламуди. Мама почина от воден плеврит с аеропланна поща и я туриха в склада. Ще я получиш с колет. Прати я на опашка да купи четири вагона дърва, тройно обезпрашени, че децата много ги ядат. Погрижете се за ковчег и три каси бонбони «кръц-кръц».

Трудещите се хвърлят всички сили за изпълнението на плана. Съобщете в милицията. Честит имен ден! Да изпратят с наложен платеж галови вериги за ремонт на тракторите!

Поздрави мама. Кажи на тате да не се безпокои, защото е куче вълча порода и се обажда на името Транди. Лесно ще го намерят.

Аз ще си дойда в края на седмицата. Чакай ме довечера на гарата. Целувам жена му на Кольо, Малката Богородица!»

Следва подписът на наша милост.

Генчо Узунов

1. Докажете, че всяка от репликите, чути от героя, изпълнява функциите на самостоятелен текст. С кои езикови средства са означени различните предмети на общуване в различните комуникативни актове?
2. Спазени ли са правилата на езика и правилата на текста в писмото на героя? Как влияе отношението между тях върху пораждането на комичното в разказа?

4. Прочетете две стихотворения, написани от ваши връстници. В двете стихотворения има общ предмет. Открийте го. Какво е отношението на лирическия говорител към този предмет в двете творби?

УЛИЦА

Най-свежа, най-младата улица в моя Бургас...
Тя винаги грабва с асфалта си всяка умора.
Най-живата. Светла. Търкулвам се в нея и аз
като песъчинка сред многото, многото хора.

Тя среща ме пак със приятели. Пръска ме смях.
В лицата на толкова цветни звънтящи витрини
оглежда се моето щастие. Бликат от тях
въздишки, безброй пожелания сини.

И с белия порив на своята дръзка мечта
аз мислено вземам в ръцете си нейните линии,

и скътвам я като най-пъстрия шал на света
във светлата книга на свойте петнайсет години.

(Петя Дубарова)

ДА БЪДА ЧИСТА

Дъждът танцува брейк по тротоара
тъй бос и тъй невинен, но нали
потръпва болна улицата стара –
той спира мълчаливо да вали.
А после нежно слага хладни длани
на нейните притворени очи.
С завивки, от мъглата изтъкани,
покрива я, а после пак мълчи.

А капчица с очите ми се слива,
започва в син отблясък да гори,
с прозрачната и нежност се измивам,
измивам се от себе си дори.

Превръщам се за миг в прозрачна капка
и гмуркам се в очите на града.
Ний двамата със него сме загадка,
Загадката – това пък е дъжда.

(Искра Кунчева)

5. Съставете кратък текст със заглавие «Улицата» (или с избрано от вас друго заглавие), като предварително уточните целта си:

– да информирате;
– да убедите в правотата на гледната си точка;
– да забавлявате.

Прочетете съчиненията си и обсъдете по какви езикови средства се различават текстовете, създадени с различна цел.

6. На диалога между Хектор и Ахил преди драматичния двубой край Троя, представен в XXII песен от «Илиада», можем да погледнем и като на един комуникативен акт. Какви са целите на всеки от двамата герои?

Ахил:

«Хекторе, ти се надяваше, щом си погубил Патрокла, жив да останеш, че аз те не плашех, оттеглен от боя. Глупчо безумен! След него аз станах по-храбър защитник даже далече във стана сред нашите кораби гладки. Аз ти отнемам живота и псета и птици грабливи тебе ще влачат; а с чест ще погребат ахейци Патрокла.»

Хектор:

«В твойта душа, в колене и в родители аз те заклевам: мен не оставяй без жал да ме ръфат ахейските псета! Злато и мед изобилно поискай във откуп за мене моите татко и майка почтена във дар да ти пратят. Моето тяло върни във двореца, да могат троянци с техните верни съпруги да сложат мъртвеца на клада.»

Ахил:

«Куче! Недей ме заклева в родители, ни във колени! Ако гнева и сърцето си слушам, месата сурови бих ти накълцал и гълтал за злото, което ми стори!...»

7. Въз основа на използването в откъса от задача 6. експресивни изрази опитайте се да формулирате какви чувства владеят Ахил и Хектор?

Това е интересно!!!

Текст е дума от латински произход и означава «изтъкан, свързан». От същия корен е и френската дума текстил.

Още от самото название личи, че текстът е нещо свързано, цялостно, изтъкано. Текстът не е произволно натрупани думи и изрази. Той е цялостно единство със своя организация и структура. Затова често се говори за езикова свързаност, за композиционна свързаност, за стилно единство, за модална организация на текста.

Първото и основно значение на текст е «произведение на писмената реч». Текстът е поредица от думи и изречения, които са свързани помежду си от обща тема и като цяло имат смислова завършеност. Точно затова той е пригоден за общуване. Текст е и романът «Под игото», и телеграмата, и рецептата, и надписът на пакета с макарони.

По-широкото значение на текст е 'всеки продукт на устната или писмената реч'. И това е така, защото всичко изречено може и да се запише.

Организацията на писмения и на устния текст е различна. Това най-лесно се проследява в художествените произведения, където диалогът, ако авторът е майстор, коренно се различава от останалите части на творбата. Има читатели (дано вие не сте от тях), които четат само диалозите, защото им приличат на разговорите, които самите те водят, и лесно ги възприемат, но това ги лишава от удоволствието да вникнат в цялата творба.

В по-дългите писмени текстове темата обикновено се разкрива чрез много подтеми. Всеки по-дълъг писмен текст се дели на абзаци, отделени с нови редове. Умението на автора да отделя абзаците помага на читателя да следи отделните ситуации и проблеми. Условията на общуване – участници, място, време – не са елемент от текста, но са важни. Те в значителна степен изискват употребата на езиковите средства, стилистичните особености, които определят текста като разговорен, канцеларски, научен, художествен.

Най-широкото значение на термина текст е свързано с възможността на човек да преразкаже всичко. Затова се смята, че текст е всичко, което може да бъде преведено на естествен човешки език. Така всяка творба на изобразителното изкуство, на архитектурата, на киното е вид текст.

Всяка задача по математика е текст. Обикновено за текст се смята само словесната задача. Но всеки запис, който може да се изговори устно, е също текст. Така 2.3=6 се изговаря като две по (умножено по) три е (е равно на) шест. Така изговорени, задачите са толкова ясни, колкото са ясни и записите им с математическите символи. Разбира се, както при всеки текст и тук за разбирането са необходими известни познания. Текстът се възприема от адресата и той се превръща в реципиент само ако владее езика. Това означава, че текстът носи информация само на този, който владее езика му.

8. Какъв е текстът на картините:

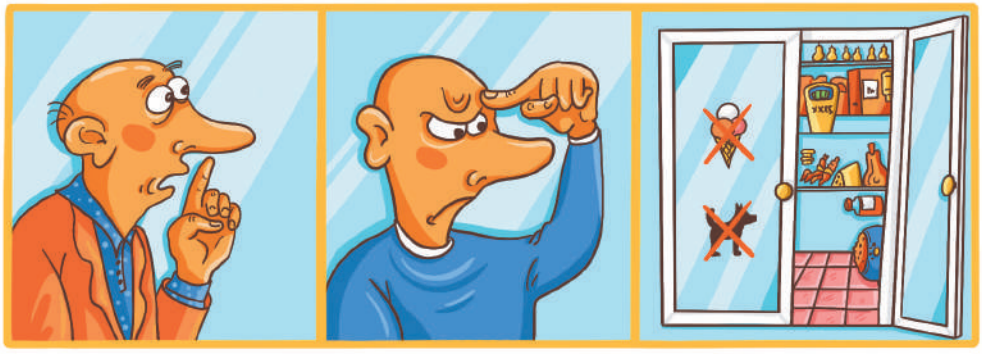

9. Знаете, че повечето филми на Чарли Чаплин са неми. С помощта на какъв език е отправял той съобщенията си към зрителите?

10. Ако сте учили досега по учебниците по български език на «Анубис», можете ли да отговорите на въпроса каква е целта на упражненията с картинки?

11. Колко теми откривате в текста? Напишете съчинение по някоя от тях:

Не, не, не мога така! Ох! Да, ама «ох» е междуметие. Между какво ли се мятам? Между любовта и омразата, между ревността и надеждата, както се мятам аз като риба на сухо? Аз май сама се мятам между тях, никой не ме мята. Затова сега баща ми, ако ми метне един пердах, има право и да ме изметне. Дааа! А междуметията трябва да се наричат междувметия... Някой ги вмята: Ах! Ох! Вай! – когато като държи реч, страда. Голяма работа, че някой страда. И аз страдам, ама кой ми състрадава?! Ох! Айде пак това мое «ох». Защо охкам все! Навярно повечето хора са страдащи същества. И аз страдам, ама от глупост. Дали пише нещо за глупостта и страданието в Библията? Адам и Ева са се мятали между забраната и изкушението. Това тяхното си е като вметната част от живота на човечеството между земното и отвъдното. Вметната част от живота на човечеството – звучи страхотно. Колко съм умна! А защо ли вметнатите части на изречението не са междуметия?! Май изкуквам!

12. Когато човек отиде на опера, му предлагат лист, в който са описани действията на героите в отделни сцени, мястото и времето на събитията. Според вас с каква цел се прави това?

13. Напишете един текст, като свържете в едно темите: международното положение; цървулите на дядо ми се скъсаха; дали си заслужава да се ходи из планината; лов на рапани; асансьорът ни пак е повреден; не мога без нея (него).

Тема 14 ГРАМАТИЧЕСКИ СРЕДСТВА ЗА ОЗНАЧАВАНЕ НА ПРЕДМЕТ И НА ИНФОРМАЦИЯТА ЗА НЕГО В ИЗРЕЧЕНИЕТО
(Граматичні засоби позначення предмета та інформації про нього в реченні)

Това, което трябва да знаеш

Функцията на текста да предава информация за предмета на общуване

Основната функция на текста е да предаде информация за предмета на общуването по някаква тема. Опитайте се да си представите един свой ден и никак няма да е трудно да се убедите, че непрекъснато обменяте помежду си информация. В сутрешната метеорологична прогноза по радиото основният предмет е времето в страната за съответния ден. Получавате информация за средната температура на въздуха, за най-ниските и най-високите температури, за атмосферното налягане и за влажността на въздуха. В уроците си в училище работите с информация за понятия от различни научни области. В приятелски разговор споменавате за филма, който сте гледали предишната вечер, и на въпроса, за какво става дума в него, накратко информирате събеседника си за сюжета на филма, за основните герои и за събитията в него.

Човешкият език е развил различни средства, чрез които да се означават предметите и информацията за тях в общуването.

Граматически средства за означаване на предмет и на информация за него в изречението

Текстът се изгражда от изречения. На изречението можем да погледнем и като на един минимален текст, в който се проявяват езиковите средства за означаване на предмета на общуване и информацията за него. На лексикално равнище предметът и информацията за него се означават чрез различни думи. За означаването на предмета на общуване и на информацията за него важна роля имат и синтактичните езикови средства, тъй като те имат различни функции при означаването на предмета на общуването и на информацията за него.

Ще направим наблюдения върху функциите на частите на изречението с оглед на означаването на предмета и на информацията за него, като си послужим със следния пример:

Момчетата посрещнаха момичетата на пристанището привечер.

Основният предмет, за който се дава информация в това изречение, са момчетата. Задачата ни ще бъде да отговорим на въпроса, в какви синтактични позиции – с какви части на изречението, се означават основният предмет в изречението и информацията за него. Нека си припомним строежа на българското изречение, като в неговия модел впишем изречението, с което работим:

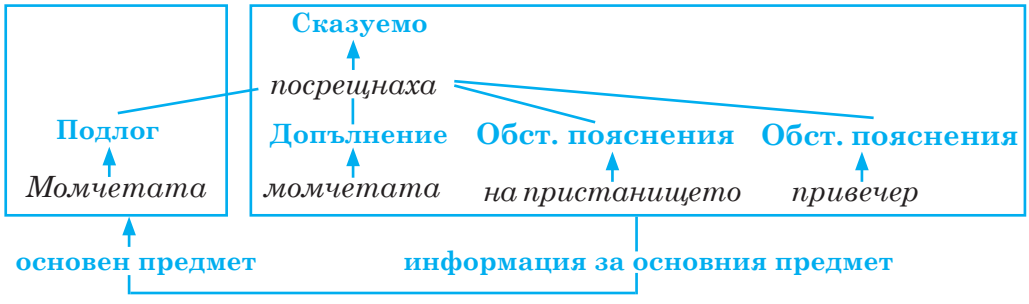

Подлогът е позицията, в която се означава основният предмет в изречението (момчетата).

Сказуемото е основно синтактично място, тъй като чрез глагола в него се дава най-съществената информация – онова, което става с основния предмет (Момчетата посрещнаха).

Прякото допълнение (безпредложно) и непрякото допълнение (предложно) са синтактични позиции за означаване на други предмети, които чрез сказуемото допълват информацията за основния предмет (момчетата посрещнаха момичетата). В нашия случай чрез прякото допълнение – момичетата, се разширява информацията за основния предмет – момчетата.

Обстоятелствените пояснения разширяват още повече информацията, уточнявайки обстоятелствата на това, което се случва с основния предмет – кога, къде, как, защо става то.

Сигурно си спомняте въпросите, чрез които като малки сте откривали допълненията и обстоятелствените пояснения:

– за пряко допълнение: какво, кого + глагола + съществителното подлог (Кого посрещнаха момчетата? Момичетата.);

– за непряко допълнение: съответен предлог (без, за, от, на, чрез...) + какво, кого + глагола + съществителното подлог (За кого мислеха момчетата? За момичетата.);

– за обстоятелствени пояснения: къде, кога, как, защо + съществителното подлог + глагола сказуемо (Кога момчетата посрещнаха...? Привечер. Къде момчетата посрещнаха...? На пристанището.)

Всеки от въпросите, както виждате, обвързваме с подлога и със сказуемото, което подчертава важността на тези две синтактични позиции – в тях да се означи съответно основният предмет и най-съществената информация за него. Тази информация се разширява чрез думите, с които

запълваме синтактичните позиции на допълненията и обстоятелствените пояснения.

В изречението основният предмет се означава в позицията на подлог, а сказуемото, допълненията и обстоятелствените пояснения имат функцията да предават информацията за този предмет.

Граматически средства за означаване на признаци на предмет в изречението. Определение

Определението е част на изречението с по-особен статут. Чрез него се дава информация за всеки предмет, означен със съществително, независимо от това дали заема позицията на подлог, допълнение или обстоятелствено пояснение. Ето как би могло да се разшири изречението, с което работим, като се добавят определения: Всички момчета от нашия клас посрещнаха момичетата от танцовия състав в ранната привечер на новото пристанище. Ако разположим информацията, която предава това изречение, в модела на изречението, ще се получи следната схема:

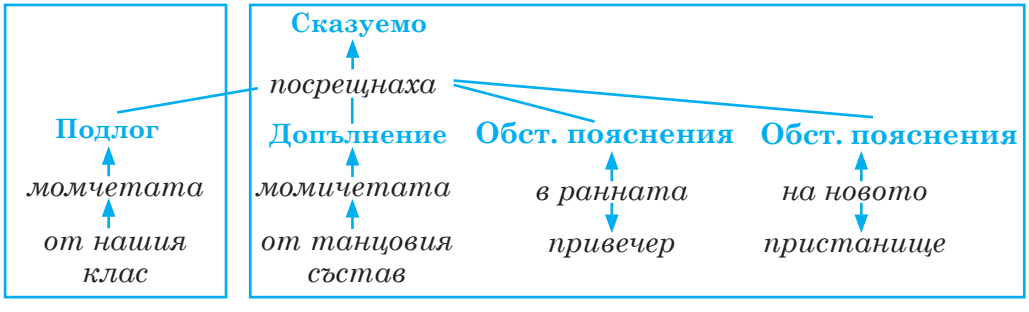

Определението има важна функция за предаването на информация тъй като чрез него се характеризират предметите, за които се говори.

Българският език дава няколко възможности за означаването на присъщи на даден предмет признаци чрез определение. Ако, да кажем, говорим за ябълка и искаме да я характеризираме по цвят, можем да направим това по няколко начина:

– червена ябълка;
– ябълка с червен цвят;
– ябълка, червена на цвят;
– ябълка, която е червена.

Във всеки от тези случаи даваме информация за един и същи признак на ябълката, но използваме различни езикови механизми да означим определението. В израза червена ябълка съгласуваме прилагателното с поясняваното съществително по род и по число. В израза ябълка с червен цвят използваме възможността да свържем съществителното, с което е означен предметът, с определението чрез предлог. В този случай

осъществяваме предложно свързване. Ако предадем информацията с израза ябълка, червена на цвят, използваме обособяване. Ако пък изберем ябълка, която е червена, информацията за цвета на ябълката означаваме с подчинено определително изречение.

За ябълката можем да кажем: Ябълката е червена. В този случай информацията за признак на предмет, означен в позицията на подлог, е свързана със спомагателния глагол и е означена като сказуемно определение.

Всички посочени възможности да означим признак на предмет ни дава синтактичната синонимия в езика.

И така – функциите на определението да означи признак на предмет се осъществяват чрез:

– съгласувано определение;
– несъгласувано определение;
– обособено определение;
– подчинено определително изречение.

Това, което трябва да можеш

1. Включете двойките съществителни в изречения така, че най-напред едното, а след това другото да е означено като основен предмет. Анализирайте информацията, която съдържа всяка от запълнените позиции в получените изречения.

връх – небе
човек – любов
приятелство – вярност
храброст – трудност
книга – идея

Образец:
Върхът достига синьото небе.
Небето се синее над върха.

2. Разширете текста, като на мястото на точките в отделните изречения добавите обстоятелствени пояснения. Можете да запълвате с една дума, със словосъчетание или с цяло изречение.

(...) живели един мъж и една жена. Те имали момче и момиче. (...) жената казала на мъжа да заведе децата (...). (...) мъжът станал. (...) събудил децата. (...) тръгнали (...). (...) пристигнали (...).

1. Сравнете получените текстове. Защо обстоятелствените пояснения имат важна функция с оглед на основния предмет в изречението?

3. Съставете изречения, в които информацията за основния предмет да бъде насочена към:

– пътуване в космоса;
– игра с топка;
– «сърфиране» в Интернет;
– участие в конкурс.

1. Прочетете изреченията си и ги анализирайте, за да отговорите на въпросите:

– Кой предмет сте означили като основен в отделните изречения? С една дума или със словосъчетание сте го означили и защо?

– С кои части на изречението сте предали информацията за основния предмет и защо?

4. Вие искате да получите информация, поставяйки следните въпроси на събеседника си:

– Какво се случи?
– Кой извърши това?
– Как изглежда той?
– Къде, кога и как стана това?

1. Кои синтактични позиции задължително трябва да бъдат запълнени в отговорите на тези въпроси? Защо?

5. Добре познавате Вазовия разказ «Една българка». Следният откъс от текста на творбата е свързан с момента, когато баба Илийца бърза към Черепишкия манастир:

Нощта вече покриваше с тъмното си було Черепишкия манастир. Клисурата на Искъра мълчеше плахо под тъмното небе; реката монотонно и жаловито шумтеше в дола и се губеше с глух тътен в завоя между високо надвесени скали. Насреща се тъмнееха канаристите стени «Бабините плазове»; те стояха мрачни и намусени със своите невидими сега черни дупки и самостайни обелиски, със задрямалите орли по върховете им. Спеше и манастирът, глух и пустинен.

1. Кои предмети са означени като основни във всяко изречение?
2. Извадете в колона думите и словосъчетанията, с които те са означени.
3. Направете наблюдения върху думите и словосъчетанията в позициите на сказуемите и на обстоятелствените пояснения в отделните изречения, както и върху думите – определения към съществителните. Защо Вазов насища информацията в този откъс с толкова много близки по своето значение думи?

Тема 15 ГРАМАТИЧЕСКИ СРЕДСТВА ЗА ОЗНАЧАВАНЕ НА ПРЕДМЕТ, ПРИЗНАК И ОБСТОЯТЕЛСТВО С РАЗЛИЧНА СТЕПЕН НА ВАЖНОСТ
(Граматичні засоби для позначення предмета, ознаки та обставини з різним ступенем важливості)

Това, което трябва да знаеш

Граматически средства за поставяне на различно логическо ударение при предаване на информация

Нека помислим каква е информацията, която носят следните четири изречения:

Любезните домакини очакват всички поканени на честването гости.

Всички поканени на честването гости са очаквани от любезните домакини.

Любезните домакини очакват всички гости, поканени на честването. Любезните домакини очакват всички гости, които са поканени на честването.

В четирите изречения информацията за събитието 'очакване' и участниците в него – домакини и гости, е предадена чрез едни и същи думи. Не се различава и информацията за признаците на участниците – домакините са характеризирани като любезни, гостите са определени като всички поканени на честването. Като цяло информацията в четирите изречения е една и съща. Ако се замислим обаче, виждаме, че във всяко от изреченията **логическото ударение** е различно. Това се постига чрез съществуващите в езика различни граматически средства за изразяване на една и съща информация.

Залогът – граматическо средство за представяне на предмет с различна степен на важност

Синтактичната структура на първите две инречения можем на представим схематично по следния начин:

Схемите показват, че информацията в двете изречения се различава по това, кой предмет е означен в позицията на **подлога** – позиция, както знаем, предназначена за основния предмет в изречението. В първото изречение като важни са означени ***домакините***, а във второто – ***гостите***. Езиковият механизъм, който позволява това преместване на акцента върху един или друг предмет, е ***залогът*** на глагола.

Категорията **залог** разделя глаголите в българския език на две групи – **преходни** и **непреходни глаголи**. **Преходни** са глаголи, които в изречението допускат позиция на пряко допълнение. Такива са например глаголите *чета, пиша, обичам, вземам, гледам – Иван* ***чете книга***. *Момчето* ***пише писмо***. *Детето* ***обича палачинки***. *Учителят* ***взе бележника***. *Ние* ***гледаме филм***.

Глаголите, които не допускат позиция на пряко допълнение в изречението, са **непреходни**. Такива са например глаголите *тичам, ходя, бягам, отивам – Иван* ***тича*** *на стадиона. Момчето* ***ходи*** *на училище. Детето* ***бяга*** *от кучетата. Ние* ***отиваме*** *на гости.*

Преходните глаголи имат две форми за залог – **форми за деятелен и форми за страдателен залог.**

В първото изречение чрез глаголната форма за деятелен залог (**очакваха**) като важен за смисъла на изречението е означен предметът, който е фактическият деятел (**домакините**), свързан с означеното действие (очакването). Във второто изречение като важен за смисъла на изречението предмет са означени ***гостите***, които не са фактически деятел, свързан с означеното събитие. Именно преместването на този предмет в позицията на подлога води до промяната на глаголната форма от деятелен в страдателен залог: ***очакваха – бяха очаквани***.

Деятелен залог:

Домакините посрещат гостите.

Страдателен залог:

са посрещани

Гостите. от домакините.

се посрещат

Синтактични синоними за представяне на признак с различна степен на важност

Така, както езикът е развил лексикални синоними *(красив, хубав, симпатичен; добър, благороден, отзивчив)*, така в него е налице синонимия на синтактични средства.

Думите и изреченията, които могат да заемат една и съща синтактична позиция, като изразяват една и съща информация, можем да наречем **синтактични синоними**.

Ако се върнем към изходните изречения, ще видим, че в тях са означени и признаците на предмета **гости**:

... поканени***те*** на честването ***гости***.

... гос***тите***, поканени на честването.

... гос***тите***, които са поканени на честването.

И в трите случая признаците на гостите са означени **чрез определения**. В първия вариант признакът *поканени на празненството (гости)* е съгласувано определение, което в българския език обичайно стои пред

поясняваната дума. Във второто изречение същият признак е означен като обособено определение, а в третия – като подчинено определително изречение.

Съгласуваното определение, стоящо пред поясняваната дума, обособеното определение и подчиненото определително изречение са синтактични синоними. Те дават възможност един и същи признак на предмет да бъде представян с различна степен на важност. Ако за означаването на признак използваме необособено съгласувано определение, не го откроваме като особено важен, но ако го изразим с обособено определение или пък с подчинено определително изречение, това означава, че искаме да поставим специален логически акцент върху него.

Съгласуваното определение, стоящо пред поясняваната дума, **обособеното определение и подчиненото определително изречение са синтактични синоними**. Те дават възможност един и същи признак на предмет да бъде представян с различна степен на важност. Ако за означаването на признак използваме необособено съгласувано определение, не го откроваме като особено важен, но ако го изразим с обособено определение или пък с подчинено определително изречение, това означава, че искаме да поставим специален логически акцент върху него.

Чрез обособено определение и подчинено определително изречение откроваме признак на даден предмет като важен за информацията, която предаваме чрез изречението.

Синтактични синоними за представяне на обстоятелство с различна степен на важност

Като запазим темата «очакването на гостите», нека продължим с три нови изречения:

Те посрещаха всеки гост ***със сърдечно подаване на ръка***.

Те посрещаха всеки гост, ***като сърдечно подаваха ръка.***

Те посрещаха всеки гост, ***сърдечно подавайки ръка***.

В позицията на обстоятелственото пояснение за начин са използвани три синтактични синонима:

– необособено обстоятелствено пояснение (1 изречение);

– подчинено обстоятелствено изречение (2 изречение);

– обособено обстоятелствено пояснение (3 изречение).

Във второто и в третото изречение чрез подчиненото обстоятелствено изречение и чрез обособеното обстоятелствено пояснение **обстоятелството** е откроено като **важно** за смисъла – за разлика от първото изречение, където върху него не е поставен специален логически акцент.

Чрез обособено обстоятелствено пояснение и подчинено определително изречение откроваме обстоятелство като важно за информацията, която предаваме чрез изречението.

Словоредът като средство за подчертаване на важен предмет, признак и обстоятелство

Различната степен на важност на признак и обстоятелство може да се постигне и чрез **словореда** в изречението. Докато подчиненото определително изречение винаги стои след съществителното, което пояснява, то обособеното определение, обособеното обстоятелствено пояснение и подчиненото обстоятелствено изречение са «подвижни». Поставянето им в началото на изречението ги откроява като важни за смисъла:

Предмет	***Домакините*** посрещнаха гостите.	***Гостите*** ги посрещнаха лично домакините
Признак	***Сърдечно усмихнати***, домакините посрещнаха гостите.	Домакините посрещнаха гостите, ***сърдечно усмихнати.***
Обстоятелство	***Със сърдечно подаване*** на ръка те посрещаха всеки гост. ***Като сърдечно подаваха ръка***, те посрещаха всеки гост. ***Сърдечно подавайки ръка***, те посрещаха всеки гост.	Те посрещаха всеки гост със ***сърдечно подаване на ръка.*** Те посрещаха всеки гост, ***като сърдечно подаваха ръка.*** Те посрещаха всеки гост, ***сърдечно подавайки ръка.***

За думите в началото на изречението казваме, че са в силна позиция с оглед на смисъла – те акцентират върху това, което е важно за него.

ВАЖНО!

Писмената практика показва наличието на пунктуационни грешки при обособяване и при подчинени изречения.

Запомнете!!!

1. Обособените части – определения и обстоятелствени пояснения, подчинените определителни и обстоятелствени изречения винаги при изговор се отделят интонационно – с малки паузи, а при писане – пунктуационно – със запетаи.

В края на вечерта, преминала чудесно, домакините изпратиха гостите.

В края на вечерта, която мина чудесно, домакините изпратиха гостите.

Сбогувайки се, гостите благодариха на домакините за чудесната вечер

Когато се сбогуваха, гостите благодариха на домакините за вечерта

2. Първа ограждаща запетая при подчинено обстоятелствено изречение по изключение не се пише, когато пред него стоят съюзът и, отрицателната частица не или уточняващи наречия (само, тъкмо, точно, даже, дори, едва):

Домакините се прибраха, когато изпратиха гостите.

Домакините се прибраха едва когато изпратиха гостите.

Те не се събудиха, когато се позвъни на вратата.

Те не се събудиха и когато отново се позвъни на вратата.

3. Ограждащите запетаи при обособени части имат синонимен пунктуационен знак – тирето. Когато използваме тирета, обособяването е по-силно:

В края на вечерта – преминала чудесно – домакините изпратиха гостите.

В края на вечерта – преминала чудесно, домакините изпратиха гостите.

Тирето може да замени само първата ограждаща запетая или и двете ограждащи запетаи.

В писмената практика на учениците, а и на възрастните, се забелязва изпускането на втората запетая, ограждаща обособена част или подчинено изречение. Ако допускате тази грешка, създайте си навик да прочитате текстовете си на глас – ще забележите, че там, където свършва обособената част или подчиненото изречение, гласът се повишава и следва пауза. Точно там е мястото на втората ограждаща запетая:

В края на вечерта, преминала чудесно (пауза), домакините изпратиха гостите.

Това, което трябва да можеш

1. Като използвате деятелен и страдателен залог, съставете двойки изречения, предаващи информация за:

предмет	събитие	предмет
I. момиче	'написване'	есе
II. дете	'построяване'	замък
III. археолози	'разкопаване'	гробница
IV. делегация	'посещение'	столица

2. В съставените в съответствие с условието на задача 1. изречения разширете информацията, като означите признаци на предметите. Използвайте всички синтактични варианти за означаване на определение. В кои от получените изречения степента на важност на признаците е по-висока и в кои – по-ниска?

3. Сравнете следните два текста, в които са означени едни и същи предмети и събития. На какви цели е подчинено използването на деятелните и на страдателните форми съответно в първия и във втория текст?

А. Химиците получават сравнително бързо кислород при нагряване на калиев перманганат. Те поставят в суха епруветка лъжичка калиев перманганат и я затварят със запушалка с тръбичка. Закрепват я хоризонтално на статив и я загряват със спиртна лампа. Експериментаторите доказват отделянето на кислорода с тлееща треска.

Б. Кислород се получава сравнително бързо при нагряване на калиев перманганат. В суха епруветка се поставя лъжичка калиев перманганат и се затваря със запушалка с тръбичка. Закрепва се хоризонтално на статив и се нагрява със спиртна лампа. Отделянето на кислород се доказва с тлееща треска.

При отговора на въпроса ще ви помогне и следният факт: в текст ***А*** лицата, които извършват експеримента, са означени за разлика от текст ***Б***, в който те не са означени. Приемливо ли е за текст ***Б*** изречение от типа на *Кислород се получава* ***от химиците*** *сравнително бързо при нагряване на калиев перманганат?*

4. Като използвате знанията си за синтактичната синонимия, трансформирайте следните изречения по два начина:

а) като превърнете подчертаните определения в подчинени определителни изречения;

б) като обособите подчертаните определения.

Побелелите от снежни преспи върхове се сливат с облаците.

Умореният от дългото ходене човек едва стигна до селото.

Митът за Едип е част от разклоняващата историята на царския род в града тивански цикъл.

Всички протичащи в клетката от нейното образуване до загиването ѝ или разделянето ѝ събития обхващат клетъчния жизнен цикъл.

5. Прочетете един текст, който ни връща към епохата на Великите географски открития. С кои качества е представен Васко да Гама в първите два абзаца на текста? Чрез какви езикови средства са означени тези качества и как са степениувани по важност?

6. Следните изречения са извадени от ваши учебници по различни предмети:

Биология: Развитието на живата природа е процес, който спонтанно се усложнява в резултат на последователни събития (еволюционни процеси).

Мастните киселини, участващи в мазнините, могат да бъдат с различно дълги въглеродни вериги.

Много организми имат специализирани клетки, в които се натрупват липиди във вид на мастни капки.

Физика: Явлението, при което под влияние на електростатично поле проводник, внесен в него, се наелектризира, се нарича електростатична индукция или наелектризиране по влияние.

Малко тежко топче, окачено на тънка, дълга, лека и неразтеглива нишка, се нарича математично махало.

Химия: Молекулите на химичните съединения са изградени от атоми, които са свързани помежду си в строго определен ред съобразно тяхната валентност.

Реакциите, при които атоми или атомни групи заместват водородни атоми във въглеводороди, са заместителни реакции.

Анализирайте синтактичния строеж на изреченията с цел да установите кой предмет във всяко от тях е означен като основен и как са означени неговите признаци.

Каква е ролята на подчинените определителни изречения и на обособените определения в дефинициите на понятията? Ще отговорите по-лесно, ако се опитате да представите дефинициите без тях. Например: *Развитието на живата природа е процес.*

Какво ще се промени, ако замените подчинените определителни изречения и обособените определения с необособени съгласувани определения? Например: *Развитието на живата природа е спонтанно усложняващ се в резултат на последователни събития процес.*

7. Познавате Дебеляновата елегия «Да се завърнеш в бащината къща».

ДА СЕ ЗАВЪРНЕШ В БАЩИНАТА КЪЩА

Да се завърнеш в бащината къща,
когато вечерта смирено гасне
и тихи пазви тиха нощ разгръща
да приласкае скръбни и нещастни.

Кат бреме хвърлил черната умора,
що безутешни дни ти завещаха –
ти с плахи стъпки да събудиш в двора
пред гостенин очакван радост плаха.

Да те пресрещне старата на прага
и сложил чело на безсилно рамо,
да чезнеш в нейната усмивка блага
и дълго да повтаряш: мамо, мамо...
Смирено влязъл в стаята позната,
последна твоя пристан и заслона,
да шъпнеш тихи думи в тишината,
впил морен поглед в старата икона:

аз дойдох да дочакам мирен заник,
че мойто слънце своя път измина...
.....
О, скрити вопли на печален странник,
напразно спомнил майка и родина!

(Д. Дебелянов)

1. Открийте обособените определения в текста на творбата.
2. Как си обяснявате повишената им честота в този текст?
3. Мотивирайте отговора си чрез наблюдение върху смисловите акценти в елегията.

8. Навярно ще ви хареса още един текст, посветен на розите (Тема 13, задача 1). Обичайно, когато означаваме признак на предмет чрез необособени съгласувани определения, те стоят пред съществителното, което поясняват: червена роза, жълта роза, могъщи върхове, красиво момиче. Защо в своя разказ Елин Пелин размества обичайния словоред – какъв е ефектът?

9. Следните откъси са от ученически съчинения. Анализирайте ги с оглед на употребените в тях обособени части и подчинени изречения. Кое налага откъсите да бъдат редактирани? Опитайте се да подобрите изказа във всеки от тях.

А. В началото на своето произведение Черноризец Храбър, описвайки само с едно изречение езическия период в нашата литература, изтъква създадените вече културни традиции в България, правейки анализ на делото на Кирил и Методий.

Б. Като проследява периодите в развитието на славянската култура, Черноризец Храбър, който анализира славянската азбука, която според него е едно съвършено дело, атакува нейните противници, като се аргументира убедително.

В. Кирил и Методий, двамата апостоли на българската култура, водят философски спорове с папата, противник на разпространението на славянската книжнина, историческо завоевание на епохата.

При редактирането имайте предвид, че натрупването на еднотипни синтактични конструкции в рамките на едно изречение прави изказа тромав, затруднява разбирането на смисъла и обезсмисля функциите на синтактичните синоними в акцентирането на важното за смисъла на текста.

10. Писателят Людмил Станев в произведенията си често имитира шеговито различни съвременни автори. В следния текст той «подражава» на класика в детективския жанр Реймънд Чандлър:

Не беше трудно да го видя, той заемаше две трети от стаята ми и в сравнение с него Малоун би изглеждал като пчеличката Мая. Беше об-

лечен в костюм, който по времето на Юлий Цезар е бил чисто нов и много представителен. Лекетата по него бяха толкова многобройни, че неволно си спомних за картата на Колумб. Разликата беше тази, че не бих открил Америка, а само любимия му сос.

– Събуди се, душко – прошепнах нежно аз и го помилвах по бузата, която беше голяма колкото масичка за рязане на зеленчуци и изглеждаше по същия начин.

Каква роля за смисъла на текста имат подчинените изречения в него? «Освободете» текста от тях, като запазите само главните изречения. Сравнете трансформирания от вас текст с оригинала – това ще ви помогне да аргументирате своя отговор.

11. Предлагаме ви откъс от Елин-Пелиновия разказ «Изповед» без означените в текста запетаи. Поставете ги. Прочетете откъса на глас – това ще ви помогне.

Трите жени и отец Павел който току-що се канеше да излезе погледнаха влезлия.

Това не приличаше на човек а на някаква грамадна страшна мечка отвързана от синджир. Едно рошаво чудовище с голяма шапка от козя кожа с широк кожух обърнат с козината навън и рошави ногавици които покриваха краката му от стъпалата до пояса. От това валмо жълта козина гледаше бакърено обгоряло лице с разрошени мустаци с малки очи скрити в месести мигли отдето надничаха безстрастно. В ръката си държеше дебела и тежка тояга по-висока от него и когато влезе той я удари по плочките на пода като че искаше да я забие...

Текстообразуващи езикови средства

Предмет на общуване – означаване в текста

Под предмет на общуването разбираме онова, за което се говори в един комуникативен акт. Знаем, че означаването на предмет в изречението се осъществява преди всичко чрез съществително име. Естествено е в текст, надхвърлящ рамките на едно изречение, да срещнем много съществителни имена, означаващи различни предмети. Предметът на общуването обаче в текста ще бъде означен многократно. Ето защо е прието той да се нарича основен предмет на текста.

Нека проследим кои са езиковите средства, чрез които е означен основният предмет в следния текст.

През 1497 година екипажът на адмиралския кораб, командван от Васко да Гама, потегля от пристанището на Лисабон. Пътят на моряците, които търсят коридор към желаната Индия, сочи на юг, покрай западните брегове на Африка. Първата спирка на португалците е в Залива на овчарите. Срещата им с местното население завършва със стрелба. Малко

по-късно, плавайки покрай брега, моряците откриват високия каменен стълб, издигнат от Бартоломео Диас. С него е означено крайното място, до което Диас е стигнал отвъд нос Добра надежда и се е върнал обратно.

По-нататък флотата заобикаля Африка и плава в пролива между африканския бряг и Мадагаскар. Не след дълго вляво от пътя й се появява голяма река – Замбези, на югоизточния бряг на континента. Верноподаниците на португалския крал отново са принудени да забавят плаването си – по бреговете на Мозамбик между тях и маврите се води жестока битка.

Оцелелите моряци продължават на север и срещат владетеля на Мелинда – арабско пристанище на африканския бряг. За тяхно щастие Ахмед Маджид в този момент също воюва с маврите и става съюзник на вече уморените търсачи на Индия. Вождът на Мелинда помага на екипажа да поеме в правилна посока.

Най-после верният път към Индия се открива пред смелите мореплаватели.

На въпроса, кой е преметът на общуване, означен многократно в текста, без затруднение говорите: моряците на Васко до Гама.

В първото изречение са назовани много предмети – година, корабль Васко да Гама, пристанището, Лисабон, но в целия текст най-често визначаваният между тях предмет е моряците на Васко да Гама, за който се говори от началото до края. Нека проследим езиковите означения на моряците в последователните изреченията на текста. Знакът ∅ ще поставяме в изречения, в който предметът не е означен с отделна дума, но от окончанията на глагола в изречението разбираме, че става дума за този предмет.

(1) През 1497 година екипажът на адмиралския кораб, командван от Васко да Гама, потегля от пристанището на Лисабон. (2) Пътят на моряците, които търсят коридор към желаната Индия, сочи на юг, покрай западните брегове на Африка.

(3) Първата спирка на португалците е в Залива на овчарите. (4) Срещата им с местното население завършва със стрелба. (5) Малко по-късно, плавайки покрай брега, моряците откриват високия каменен стълб... (6) С него е означено крайното място, до което Диас е стигнал отвъд нос Добра надежда и се е върнал обратно.

(7) По-нататък флотата заобикаля Африка и \emptyset плава в пролива между африканския бряг и Мадагаскар. (8) Не след дълго вляво от пътя й се появява голяма река – Замбези... (9) Верноподаниците на португалския крал отново са принудени да забавят плаването си...

(10) Оцелелите моряци продължават на север и \emptyset срещат владетеля на Мелинда... (11) За тяхно щастие Ахмед Маджид в този момент също воюва с маврите... (12) Вождът на Мелинда помага на екипажа да поеме в правилна посока.

(13) Най-после верният път към Индия се открива пред смелите мореплаватели.

Веригата от езикови означения за един и същи предмет в текста се нарича номинативна верига (от nominatio, лат. – наименуване, изричане).

Тема 16 НОМИНАТИВНАТА ВЕРИГА КАТО ТЕКСТООБРАЗУВАЩО СРЕДСТВО. НАЧИНИ НА ИЗГРАЖДАНЕ
(Номінативний ланцюг як засіб формування тексту. Способи його формування)

В един текст обикновено има повече от една номинативна верига, но най-дългата от тях – тази, която протича от началото до края на текста и съдържа най-много езикови елементи, означава най-важния за смисъла на текста предмет.

Ако разгледаме номинативна верига, с която е означен основният предмет в този текст – моряците на Васко да Гама, ще открием через какви езикови средства по принцип се изграждат номинативните вериги в текст:

1. Езикови средства, означаващи предмета, като го назовават:

– думи (най-често съществителни), които пряко назовават предмета и се повтарят в номинативната верига: (2) моряците – (5) моряците – (10) моряци;

– думи и съчетания от думи, които са синоними на пряко назоваващата предмета дума: (1) екипажът на адмиралския кораб, командван от Васко да Гама – (3) португалците – (7) флотата – (9) верноподаниците на португалския крал – (11) търсачи на Индия. Някои от тези думи и изрази са контекстови синоними на думата моряци. Тях наричаме парафрази. Терминът парафраза означава преназоваване.

Когато номинативната верига съдържа парафрази, те, преназовавайки предмета, дават нова информация за него. От номинативната верига, с която са означени моряците в текста, разбираме, че те са екипаж на адмиралски кораб, че са португалци, че са верноподаници на португалския крал, че са тръгнали да търсят Индия. До тази информация достигаме чрез парафразите в номинативната верига. Ако заменим парафразите в номинативната верига с думата моряци, ще се убедим, че се губи голяма част от информацията за означения в текста предмет:

През 1497 г. моряците потеглят... Пътят на моряците... сочи на юг... Първата спирка на моряците е в Залива на овчарите... и т. н.

2. Езикови средства, означаващи предмета, без да го назовават:

– местоимения (предимно лични, притежателни и относителни), които заместват назоваващата предмета дума: (2) моряците – (2) които – (4) им;

– празно място (когато в текста не означаваме предмета с отделна дума, а към него ни насочва окончанието на глагола): (10) Оцелелите моряци продължават на север и срещат владетеля на Мелинда... Във второто просто изречение в състава на това сложно съчинено по правилата на езика не се налага да се повтори изразът оцелелите моряци, тъй като глаголът сказуемо сраще\ат чрез формата си за лице и число насочва към моряците

Обърнете внимание, че назоваването на предмет, важен за смисъла на текста, може да бъде осъществено чрез една дума – съществително (моряците; португалците; флотата), но и чрез именни словосъчетания, чрез които се конкретизира и уточнява предметът на общуване (екипажът на адмиралския кораб, командван от Васко да Гама; верноподаниците на португалския крал; търсачи на Индия).

Езиковите средства, чрез които се изгражда номинативна верига за означаване на предмета на общуване, са текстообразуващи, защото чрез тях се осъществява смисловото единство на текста.

ТЕМА НА ОБЩУВАНЕТО – ОЗНАЧАВАНЕ В ТЕКСТА. ТЕМАТИЧНА МРЕЖА

Нещата от живота – било поради своята физическа близост в пространството, било поради функционалната им свързаност, в нашето съзнание се мислят като отделни предметни области. Ако чуете думата моряк и ви попитат за други думи, които асоциативно бихте свързали с нея, вероятно ще изброите: кораб, море, бряг, капитан, вълни и т. н. Това е така, защото нещата, които тези думи назовават, са обособени в съзнанието на човека в една предметна област. Ако в междучасие във вашия разговор често споменавате панталон, пул овер, яке, маратонки, раница, модели, магазин, цена, фирмен знак, ще се досетим, че в момента ви вълнува предметната област «мода в облеклото». Ако в последвалия час говорите за връх Вихрен, за Предела, младонагънатите и старонагънатите планини, този час ще бъде свързан с предметната област «физическа география».

В текста за Васко да Гама думите, означаващи предметната област, с която е свързан основният предмет – моряците, са: пристанището (на Лисабон); пътят (на моряците); коридор (към желаната Индия); брегове (на Африка); Залива на овчарите; нос Добра надежда; пролива (между африканския бряг...); плаването и т. н., и т. н. Думите, означаващи предметната област в нашия текст, можем да обобщим с израза «мореплаване».

Езиковите средства, с които в текста се означават основният предмет и предметната област, наричаме ключови думи, тъй като те насочват към темата на текста. Ключови думи са назоваващите думи от номинативната

верига, с която се означава основният предмет в текста, и думите, чрез които този предмет се обвързва с определена предметна област.

В текста за пътешествието на моряците на Васко да Гама ключови са думите екипажът на адмиралския кораб, командван от Васко да Гама; моряците; португалците; флотата; верноподаниците на португалския крал; оцелелите; търсачи на Индия от номинативната верига, с която са означени моряците, и думите пристанището (на Лисабон); пътят (на моряците); коридор (към желаната Индия); брегове (на Африка); Залива на овчарите; нос Добра надежда; пролива (между африканския бряг...); плаването и др., с които е означена предметната област.

Думите в номинативната верига и думите, означаващи предметната област в един текст, образуват неговата тематична мрежа. Именно чрез тематичната мрежа се откроява темата на един текст. В нашия случай тя е пътят към Индия на екипажа, командван от Васко да Гама.

Думите в номинативната верига, означаваща основния предмет, и думите, означаващи предметната област в текст, са ключови за темата на текста. Те са основни текстообразуващи средства, тъй като правят текста смислово единен и цялостен.

Това, което трябва да можеш

1. Прочетете отново текста за пътешествието на моряците, откриватели на Индия, и открийте кои други предмети в него са означени с номинативна верига. Опитайте се да обясните защо.

2. Прочетете текста, в който също се говори за пътешествието на Васко да Гама. В текста от урока доказахме, че основен предмет са моряците. Кой е основният предмет в новия текст? Обосновете отговора си, като откриете номинативната верига на предмета.

Запишете думите и изразите, които очертават предметната област, означена в текста. Формулирайте темата на текста. Сравнете двата текста за пътешествието към Индия и помислете каква е комуникативната задача на авторите.

През 1483 година един беден, неизвестен генуезец предлага на португина, да достигне и завладее за португалската корона царството на Великия хан – Китай и Индия. «Съветът на математиците» отхвърля предложението.

Десет години по-късно дръзкият благородник, сдържан и верен на мечтата си, коленичи пред краля и казва: «Аз живея, за да служа, ако ще и това да струва главата ми!» Точно това му трябва на новия крал умен и храбър човек. На този командир му предстои, след като достигне земите на Индия, да влезе в досег с разни народи и владетели и без да пролива излишно кръв, да ги накара да станат послушни на Португалия.

Когато пътешествието му е вече факт и приближава към нос Добра, надежда, Васко да Гама знае, че около това място се кръстосват всички течения и ветрове и че тук е място на бурите. Ето защо, за да заобиколи носа на бурите, той първоначално се насочва на запад.

След като опасността е избегната, капитанът рязко изменя курса на изток. Сега настъпва върховният миг на това пътуване. По направените изчисления флотата трябва да влезе покрай нос Добра надежда в Индийския океан. Времето започва да се променя от студено към по-топло, а корабите продължават в открито море.

– Моряци, поздравявам ви. Ние вече плаваме във водите на океана, който мие брегoвете на Индия.

Вятърът развява дългите му коси. Желанието на уморения и гневен екипаж е да стъпи на бряг.

– Който заговори за връщане, ще бъде изхвърлен през борда. Ние ще се върнем, когато изпълним задачата на нашия крал!

След две години и два месеца, прекарани на път, Васко да Гама се завръща в Португалия, доказал, че е човек на дълга и честта.

Из учебно помагало «Гражданско образование»

3. В групите, означени с А, Б, В, Г, са записани думи за неща, които човешките представи са свързани помежду си в предметни области. Назовете тези предметни области:

А. атом, ядро, електрони, електронна обвивка, протони, неутрони, електронни слоеве, електронна двойка;

Б. тяло, маса, сила, работа, разстояние, преместване, скорост, траектория;

В. въздушна обвивка, тропосфера, мезосфера, йоносфера, стратосфера, слънчева радиация, температурна градиент, средна годишна температура, атмосферно налягане, вятър, влажност на въздуха, валеж;

Г. кост, става, мускули, сухожилие, нерв, рефлекс, мозък, костен мозък, кръвообращение, вена, артерия, сърце, аорта.

4. Предметните области образование, художествена литература, спорт, музика са ви добре познати. Запишете думи за предмети, които влизат в тези предметни области.

5. Думите *елини, богове, герои, митология, аеди* насочват към предметната област «духовна култура на древните гърци». Напишете кратки текстове, като в тях означите с номинативна верига различен основен предмет, назован с една от изброените думи, и употребите останалите.

6. Прочетете стихотворението «Улица» на Петя Дубарова (Тема 13, задача 4). Кой е основният предмет, означен в текста на творбата? Обосновете отговора си, като запишете номинативните вериги на означените предмети. Работете по следния начин:

прочетете текста от начало до край и запишете кой според вас е основният предмет в него;

номерирайте изреченията в текста; извадете първото съществително, което се появява в първото изречение (знаете, че предметите в текста се означават чрез съществителни);

последователно проследете в следващите изречения, дали означеният с това съществително предмет се появява отново (не се смущавайте, ако някои от означените в текста предмети се появяват еднократно – те нямат номинативна верига);

открийте всички предмети, които са означени с номинативни вериги, запишете веригите;

сравнете номинативните вериги, които сте записали. С най-дългата от тях е означен основният предмет;

накрая сравнете получения в резултат на изследването отговор с първоначалното си предположение за това, кой е основният предмет в текста.

7. Прочетете следните размисли на Пеньо Пенев за човека. Открийте основния предмет, означен с номинативна верига в текста, и ключовите думи. Формулирайте темата на текста.

Човек се ражда, за да даде другиму любов. Оня, който никому, дори и на куче, не е дал поне капка любов, той напразно е дошъл на този свят, по-добре щеше да бъде, ако майка му вместо него е родила камък. Такъв човек не познава мъката и щастието, няма да остане в сърцата на хората, те няма да го запомнят с добро. Такъв човек – по дяволите!

Пеньо Пенев

8. В «Песента на ледените хора» от Людмил Станев ключови са думите ръка, чук, дъх. Защо? Не забравяйте, че в поезията невинаги можем да очакваме ключовите думи пряко да назовават предметната област.

Определете темата на творбата. Сравнете я с темата на текста от задача 7.

Със ръка човешка ти ме докосни,
искам да ме стоплиш с дъх.
Не със чук, глупако, не така,
просто с дъх ме докосни.
Той единствен може самотата да стопи.

Когато се окажем ний студени,
тогава чак ще разберем:
жестоко тъмносиньо време
е вледенило всичко в мен.
Тогава ще завия и крещя:
не със чук, глупако, не така,
ела при мен и ме пипни с ръка.

Людмил Станев

9. Напишете есе със заглавие «Човек се ражда, за да даде другиму любов» или «Със ръка човешка ти ме докосни».

Бъдете искрени: тези заглавия задават тезата на аргументативен текст. Ако не сте съгласни с нея, издигнете своя теза по темата за любовта между хората.

10. Кои са обичайните от Омир парафрази, когато говори за Хектор или за Ахил? А за женските персонажи в «Илиада»? Кои от Омировите парафрази бихте използвали в свой текст и кои – не? Защо?

11. Изберете герой от творба на старогръцката литература, който ви харесва, и се опитайте да направите номинативна верига, с която бихте го означили в свое литературноинтерпретативно съчинение. Какви парафрази бихте включили в нея и с каква цел?

12. Позабавлявайте се с четирите варианта на приказката «Хензел и Гретел» (Т 9). С оглед на основния предмет и темата на всеки от тях направете наблюдения, по какво те си приличат и по какво се отличават.

БРАТЯ ГРИМ

Злата мащеха убедила бащата да изостави Хензел и Гретел в гората. Там те останали сами, изгубили се и когато слънцето се скрило, видели къщичката на Баба Яга...

ПО РЕЙМЪНД ЧАНДЪР

Втората жена на човека била сервиторка, чието лице много напомняло стара ученическа чанта. Първата преди четири години излязла от къщи по пантофи да си купи цигари от будката на ъгъла и сега живее в Сан Бърнардино. Та втората убедила скапания си съпруг да изостави децата. След като ги оставил в гората, той изпил чаша от любимия си бърбън, но угризенията му били толкова големи, че бърбъните станали шест. А когато децата влезли в къщичката на Голямата Яга, със силен юмручен удар тя ги проснала в състоянието, в което хората обикновено спят. Чевръсто запалила пещта, но, както се досещате, не да им готви обяд, защото обядът били те самите. Хензел бавно извадил колта си и направил в тялото на Голямата Яга дупка, през която спокойно би могъл да мине охранен дакел.

ПО СТИВЪН КИНГ

Децата останаха сами в гората. Сумрачната светлина събуди всичките им страхове. Яростни пулсации се появиха пред разширените им зеници. И тогава Хензел разбра, че отново ще чуе сатанински смях - тих и свистящ звук ги заобиколи отвсякъде. Толкова лепкав, че се усещаше дъхът му. Отнякъде извираше пулсиращо и неизбежно присъствието на тази, която те вече бяха виждали. Тя се появи от мъглата и бавно тръгна към тях. Лицето и беше събрано в една-единствена точка. Тази точка като някаква

кървавочервена бленда се свиваше и отпущаше, издавайки звуци, които напомняха за могъществото на приливите и отливите. Звуци, които всички знаем от някакъв по-предишен праисторически живот.

ПО ЙОРДАН РАДИЧКОВ

В селото започнали да стават необикновени работи. На Гоца жена му сънувала Верблюд и му казала да заведе децата в гората. Гоца завел децата и ги оставил. Малкият Милойко видял една коза. С човешки глас тя му казала: «Донесохте ли ми хляб?» «Какво нещо е козата?» Милойко я погледнал отново, за да я види по-добре. Нея вече я нямало. На мястото, където била преди, имало чешма, на която пишело:

«Тази чешма направи Иван Христофоров от Баръмица, да се знае и помни той и целият му род.»

Като прочел това, Милойко се обърнал към сестра си Паца, но нея също я нямало. Чул само гласа й, който се отдалечавал някъде далеч към тръстиките: «Милойко-о-о-о-о, не можеш да ме хване-е-е-е-е-ш.» Тръгнал Милойко по гласа и стигнал до чудна къщичка. Малка и схлупена, тя давала вид, сякаш е седнала и размишлява. Двете греди на покрива се били подпрели една до друга и заедно се вардели от времето. На прага излязла старица и тихичко започнала да вика Милойко така, както се вика пиле. Милойко отново чул гласа на сестра си, а старицата изчезнала като карбид, хвърлен във вода. На нейно място се появило малко вълтоглаво псе, излаяло два-три пъти и потънало в гората. (...)

(Людмил Станев)

Тема 17 СМИСЛОВА ЦЯЛОСТНОСТ И ЧЛЕНИМОСТ НА ТЕКСТА (Смислова цілісність та членування тексту)

Това, което трябва да знаеш

ТЕКСТЪТ – ЦЯЛОСТ, ИЗГРАДЕНА ОТ СМИСЛОВИ ЧАСТИ

Темата на текста го прави смислово цялостен. В един по-дълъг текст темата се разгръща постепенно – чрез така наречените микротеми. Всяка микротема оформя отделна смислова част от цялостния текст. Затова можем да кажем, че текстът е смислово цялостен, но и смислово членим.

Въпросът за смисловата цялостност и членимост на текста има важно практическо значение за общуването. Когато сме в ролята на говорещи и особено при писмените текстове, много важно е да съумеем да планираме микротемите, чрез които да разгърнем цялостната тема на текста си. Когато сме в ролята на възприемателите на информацията в чужд текст, постепенно възприемаме всяка смислова част и така до нас достига темата на цялостния текст.

В текста за моряците на Васко да Гама темата пътят към Индия на екипажа, командван от Васко да Гама, се разгръща чрез следните микротеми, всяка от които обособява отделна смислова част:

I микротема: Началото на пътя на моряците на Васко да Гама (I абзац).

II микротема: Първият етап на пътуването – от Залива на овчарите до мястото, достигнато от Бартоломео Диас след нос Добра надежд (II абзац).

III микротема: Следващият етап от пътешествието – пътят между Африка и Мадагаскар и срещата на португалците с маврите (III абзац).

IV микротема: Срещата на португалците с вожда на Мелинда (IV абзац).

Темата на един текст се формира от **микротеми**, които се разгръщат в отделни последователно разположени смислови части на текста.

ЕЗИКОВИ СИГНАЛИ ЗА НАЧАЛО НА СМИСЛОВА ЧАСТ

За членението на един текст на смислови части авторът и този, за когото текстът е предназначен, се опират на някои езикови сигнали за начало на нова смислова част.

В текста за моряците на Васко да Гама всяка смислова част е представена в отделен абзац, но това не е универсално правило. Една смислова част може да обхваща няколко абзаца и, обратно – един абзац да включва повече от една смислова част, т. е. невинаги има равенство между смис-

лова част и абзац. Как тогава да се ориентираме кога една микротема е изчерпана и в текста започва разработването на следваща микротема?

Според правилата на текста съществуват езикови сигнали за начало на нова смислова част. Ще представим по-важните от тях:

1. Въвеждане на нова номинативна верига, с която започва означаването на нов предмет

Предметът, означен с най-дълга номинативна верига, е основен в текста. В нашия текст от началото до края «тече» номинативната верига, с два-три са означени моряците като основен предмет. В отделните смислови части на един текст обаче може да започне означаването и на друг предмет, чято номинативна верига го прави важен за тази част. Въвеждането на тоя нов предмет в текста е сигнал за начало на нова смислова част.

Така например в нашия текст сигурен сигнал за началото на четвъртата смислова част е включването на номинативна верига, с която е означен вождът на Мелинда: владетелят на Мелинда (10) – Ахмед Маджид – (11) – вождът на Мелинда (12).

2. Думи, които сигнализират за промяна на времето на събитията в текста

Този сигнал особено често се среща в повествователните текстове. В тези текстове в началото на новата смислова част можем да срещнем изрази от рода на на другия ден, няколко години по-късно, след време и т. н. Третата смислова част на нашия текст е сигнализирана от подобен израз, чрез който е означено развитието на събитията, свързани с плаването на моряците, във времето: По-нататък...

3. Думи, които сигнализират за промяна на мястото на събитията в текста

В текста за пътешествието на Васко да Гама например всяка от първите три смислови части най-отчетливо се различава от останалите именно по това, че фиксира точно определен отрязък от пътя на експедицията чрез последователното включване на географски названия, които в случая слуват сигнали за нова смислова част: първата част – от тръгването до Залива на овчарите; втората част – от Залива на овчарите до мястото зад нос Добра надежда, достигнато от Диас; третата част – от мястото, достигнато от Диас, до устието на Замбези и брегoвете на Мозамбик.

4. Други лексикални и граматически сигнали

Ролята на сигнали за нова смислова част имат:

– наречията, които означават промяна, като: изведнъж, внезапно, неочаквано;

– промяната на глаголното време.

Нека си представим, че пътешествието на моряците на Васко да Гама е станало тема на художествена творба, в която четем:

На следващия ден флотата **заобиколи** Африка и бавно **навлезе** в пролива между африканския бряг и Мадагаскар.

Островът се **проточваше** вдясно от кораба и дълго го **съпровождаше**, потънал в тайнственост и мълчание. По брегoвете му **не се мяркаха** хора, **нямаше** и следа от човешко присъствие.

Най-после той **остана** назад и изчезна като призрачно видение...

Съчинението от нас текст съдържа три смислови части, като първата и третата «придвижват» повествованието, а втората е кратко описание на остров Мадагаскар. Първата и третата част са сигнализирани чрез *изразите на следващия ден и най-после*. Глаголните форми в тях са **за минало свършено време** – именно с тях обикновено се предава развитието на действието в един повествователен текст. Сигнал за втората смислова част е замяната им с форми **за минало несвършено време**, които са присъщи за описанията в повествователните текстове.

Посочените сигнали невинаги откриваме във всяка от смисловите части на един текст. Достатъчно е да е налице поне един от тях, за да установим откъде започва разгръщането на нова микротема.

Някои по-големи по обем текстове могат да съдържат много на брой смислови части, които помежду си да бъдат обединени от по-големи теми и да образуват **тематично-смислови блокове**. Такива блокове са например главите в една научна книга, в повест или в роман.

СЪЩЕСТВЕНАТА ИНФОРМАЦИЯ ЗА ПРЕДМЕТА В ТЕКСТА – СМИСЛОВО ЯДРО НА ТЕКСТА

Смисълът на цялостния текст се оформя от информацията, която той съдържа. **Съществена информация** в текста като цяло и в отделните смислови части е информацията за основния предмет. Ето защо тя се нарича **смислово ядро**. Формулирането на смисловото ядро на един текст или на отделните смислови части означава да изразим обобщено информацията за основния предмет.

Така например в изследвания от нас текст за екипажа на Васко да Гама чрез наблюдението върху езиковите средства, с които е означена информацията за моряците, можем последователно да открием смисловите ядра на изграждащите текста части:

I част на текста (I абзац):

Микротема: Началото на пътя на моряците на Васко да Гама.

Смислово ядро: Началото на пътя на моряците на Васко да Гама е белязано от желанието да бъде достигната Индия.

II част на текста (II абзац):

Микротема: Първият етап на пътуването – от Залива на овчарите до мястото, достигнато от Бартоломео Диас, след нос Добра надежда.

Смислово ядро: Първият етап на пътуването донася и първите трудности за моряците – сблъсъка с африканските племена и напомнянето за неуспеха на предшественика им Диас.

III част на текста (III абзац):

Микротема: Следващият етап от пътешествието – пътят между Африка и Мадагаскар и срещата на португалците с маврите.

Смислово ядро: Следващият етап от пътуването донася следващи трудности за португалците – сблъсъка с маврите.

IV част на текста (IV абзац):

Микротема: Срещата на португалците с вожда на Мелинда.

Смислово ядро: Срещата на португалците с вожда на Мелинда е щастливото събитие, което предопределя успеха на пътешествието.

Достигаме до смисловото ядро на целия текст, като обобщаваме смисловите ядра на отделните му части.

Тема на текста: Пътят към Индия на екипажа, командван от Васко да Гама.

Смислово ядро на целия текст: Плаването на моряците, водени от Васко да Гама, е низ от **множество трудности**, преодолени поради **силното желание** да бъде открита Индия.

Това, което трябва да можеш

1. В следния енциклопедичен текст открийте номинативната верига, с която е означен борът – основен предмет; ключовите думи термини; думите и изразите, които носят съществената информация. Формулирайте темата и смисловото ядро на текста.

Белият бор е едно от най-разпространените иглолистни растения в България. Той е светлолюбиво растение. Самостоятелно или заедно с други видове образува обширни гори в планинските райони. Кореновата система на белия бор е с добре развит централен корен и с многобройни странични разклонения. Върховете на малките, често силно разклонени коренчета, са оплетени с гъбни хифи – микориза. Белият бор има високо до 20–30 метра стъбло с червеникава кора към върха и конусовидна корона. Листата му са игловидни, разположени върху силно скъсени клонки в групи по два. Сменят се неедновременно на 3–5 години.

2. Прочетете откъс от Вазовия пътепис «Великата Рилска пустиня», в който основен предмет са боровете в Рила:

На известна височина вече картината се разнообрази: появяват се борове, високи петдесет метра, с широка полупрозрачна шапка в небето. Тия гиганти бързо се множат и оттикват елите надолу. Безукоризнено правите им, с еднаква дебелина от долу до горе източени стволове, прилични на дорически колони с необикновена височина, не се притискат, оставят повече пространство между себе си, за да могат разперените им паралии да се сместят в небето. Но тия страшни великани дават повече дохват на бурите, защото безбройно число от тях лежат нападали на всяка посока, сякаш че трупове по едно бойно поле. По изкъртените им корени

виждаш, че тия борове само едно са гледали: да се източат по-високо в небето, без да стъпят здраво на почвата си. Тия широки, колосално високи дънери едвам имат един метър корен в земята! Бедните тщеславни ветрогонци, те нямат предвидливостта на дъба, който забива корена си толкова нашир в земята, колкото високо се издига над нея.

3. Сравнете Вазовия текст с енциклопедичния текст за бора (1. зад.) по следните показатели:

1. Кое в **комуникативната задача** на авторите на двата текста е сходно и кое различно; какво въздействие върху читателя цели авторът на всеки от текстовете?

2. Как **комуникативното намерение** на двамата автори се е отразило:

– в начина на означаване на основния предмет в текстовете (помислете: какво назовава думата бор във всеки от текстовете; защо в първия текст няма парафрази на основното название, а във втория има);

– в начина на означаване на признаците на предмета (помислете: каква функция имат определенията в първия текст, напр. **иглолистни** растения, **кореновата** система, и каква – във втория текст, напр. **Източени** стволове, **прилични на дорически колони с необикновена височина; бедните тщеславни** ветрогонци).

4. В съществената информация на двата текста има удивително сходство, но с оглед на целите за въздействие тя е означена по различен начин. Убедете се сами, като направите малко изследване, за да отговорите на въпроса, как Иван Вазов е изразил информацията, която в енциклопедичния текст се съдържа в изречението

Той е светлолюбиво растение.

5. Прочетете следващия текст и изпълнете последователно задачите, които са поставени след него:

За повечето животни съществува определено въздушно пространство около техните тела, за което те претендират, че е лично тяхно. Какъв ще бъде обсегът му, зависи най-вече от това, доколко гъсто населена е била средата, в която е израснало съответното животно.

Един лъв например, който е израснал в отдалечените пустинни райони на Африка, може да смята за своя територия въздушно пространство в радиус от петдесет километра, че дори и повече, в зависимост от това, каква е гъстотата на лъвската популация в съответната област. И той маркира своята територия, като бележи границите ѝ с урина или с изпражнения. От друга страна, лъв, който е израснал в плен заедно с други лъвове, може да има лична територия само от няколко метра – в пряка зависимост от броя на лъвовете в съответното ограничено пространство (резерват или клетка).

Както и другите животни, човекът също има свой личен, преносим «въздушен балон», с който никога не се разделя и чийто обхват зависи от това, колко гъсто населено с други хора е било мястото, където е отраснал. Следователно тази лична зона на отстояние се определя от традиционната култура на една или друга общност. Докато хората в някои общности като например японците са свикнали да живеят по повече души на доста ограничено пространство, други предпочитат «широките волни простори» и биха желали да си запазят непокътната тази своя отдалеченост от останалите човешки същества.

Очевидно индивидуалното въздушно пространство е съотносимо със социалното пространство на съществуване на животните и хората.

Какво е комуникативното предназначение на този текст:
– да предложи познание;
– да предизвика определени действия;
– да поучава;
– да забавлява.

Текстът е изграден в четири смислови части. С оглед на функцията си в този текст по какво се отличават първата и четвъртата, от една страна, от втората и третата – от друга?

Докажете, че първото и последното изречение са в силна позиция, като за критерии използвате темата на текста и смисловото му ядро. Поставете заглавие на текста, което да съответства на комуникативното му предназначение и на темата.

В кои от изреченията в текста е формулирано смисловото ядро на целия текст? Защо това е допустимо?

Предайте съдържанието на текста в 5 изречения (не прекалявайте с дължината им!).

6. Нека да придадем на израза лично въздушно пространство преносен смисъл, като го направим синоним на израза моя личен свят. Споделете, разбира се, ако желаете, своя отговор на въпроса, кого и какво бих допуснал в моето въздушно пространство. Можете да предложите отговора си и на обратния въпрос – какво и кого не бих допуснал в моето въздушно пространство. И двете теми предполагат да се разработят поне няколко микротеми. Планирайте ги предварително.

Тези въпроси могат да ви мотивират за една дискусия върху ценностите.

7. Сканирайте QR-кода, прочетете текста и го разделете на смислови части. Ако сте работили правилно, в първите изречения на всяка от тях ще откриете синтезирана съществената информация на всяка от двете части.

8. Сканирайте QR-кода, прочетете въвеждащата част – преамбюла, на Всеобщата декларация за правата на човека. Оформянето на този текст представя един интересен факт:

съдържанието на преамбюла е предадено чрез едно-единствено изречение. Как тогава да си обясним наличието на абзаци в него, чието начало е означено с главни букви? Как ще обясните наблюдавания уникален случай – един голям текст се състои от едно изречение и в същото време в него има обособени смислови части? Кои са сигналите за началото на всяка от тях? Назовете микротемата във всяка смислова част на текста.

9. Предлагаме ви един списък от важни за човека неща:

– Да бъде добър гражданин.
– Да успее финансово.
– Да си създаде добро име в областта, в която работи.
– Да има щастлив брак.
– Да има много приятели.
– Да има възможност да развие творческите си способности.
– Да има много свободно време.
– Да е физически силен.

Ако смятате за необходимо, най-напред допълнете списъка, след това изберете едно или няколко от изброените «важни неща», напишете съчинение, в което да изложите аргументи в подкрепа на своя избор. Преди да започнете да пишете, планирайте смисловите части на текста си.

10. Сравнете текстовете *А, Б, В* и *Г*:

А. Христо е бил образец на хубостта в пълния смисъл на тая дума. Ръст класически, очи големи и черни като на гарван, вежди пиявици, чело изпъкнало и широко, което красяло къдравата глава като венец, нос римски, брада и мустаци черни, коса къдрава, лице и ръце бели и деликатни, гърди и плещи широки, да му се ненагледаш.

(Захари Стоянов, пръв биограф на Ботев)

Б. Косите му не бяха черни и къдрави, както казва биографът, а бяха «кестеняви», при това бяха гладки, светли и мазни. Очите му бяха действително големи, но не «черни като на гарван», както ги рисува биографът, а бяха също като косите му «кестеняви», при това малко подвижни и почти винаги спокойни, като че гледаха вечно върху една отправна избрана точка.

(Стоян Заимов)

В. Барачест, едролик, с рошава голяма черна брада и с дълга коса на руски нихилист, с резки неправилни черти на лицето, със сини жили на сляпото око, с малко кривнат наляво нос, великан с атлетическа снага и широко развити гърди, с малко изпулени очи, със смел и разкрачен ход. Могъщ, внушителен, повелителен, но не и хубавец.

(Иван Вазов)

Г. В 1876 година, когато Ботев излезе войвода с 200 души, за да се бие за свободата на България, имаше около 32–34 години, около 1,75 м ръст, сух, но с яко телосложение. Той беше брюнет като южняк, макар че цветът на косата му да не беше толкова тъмен, косите му бяха тъмнокестеняви, малко завити, не бяха дълги, но добре култивирани. Отделните черти на лицето му бяха тънки, особено устата и носът. Очите му – много изразителни и понякога блестящи.

(Кап. Енглендер)

Димитър Гюдженов
«Портрет на Христо Ботев» (1949 г.)

Предметът и на четирите текста е физическият облик на Христо Ботев. Затова и ключовите думи в тях са едни и същи – ръст, очи, чело, коси, лице и т. н. Изследвайте какви признаци на едни и същи предмети са означени във всеки от текстовете, тъй като именно признаците в този случай дават съществената информация. Образец:

Предмет в текста	Признаци
очи	**А.** големи и черни като на гарван
	Б. кестеняви, при това малко подвижни и почти винаги спокойни
	В. с малко изпулени очи
	Г. много изразителни и понякога блестящи

Чрез кои езикови средства във всеки от текстовете са изразени отношение и оценка?

Изчерпва ли се комуникативната задача на всеки от авторите само с описанието на Ботевия портрет?

Тема 18

АНАЛИЗЪТ НА ТЕКСТООБРАЗУВАЩИТЕ СРЕДСТВА В ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ – СТЪПКА ПРИ ВЪЗПРИЕМАНЕТО И ОСМИСЛЯНЕТО НА ХУДОЖЕСТВЕНАТА ТВОРБА

(Аналіз засобів формування тексту в художньому тексті – етап сприйняття та осмислення художнього твору)

Азбучна истина е, че езикът е градиво на художествената литературна творба. Затова анализът на текстообразуващите средства в нея е съществена стъпка за възприемането и осмислянето на художествения свят.

РАБОТА ВЪРХУ ОТКЪС ОТ XXII ПЕСЕН

I задача: **С кои свои характеристики се открояват Ахил и Хектор в един от най-остроконфликтните моменти в поемата – двубоя между героите пред стените на Троя? Каква е представата на древните за човека и война, която се налага чрез образите на двамата герои в този момент?**

306 Тъй рече Хектор Приамов и меча си остър извади, който огромен и як до бедрото му беше увиснал. Леко приведен се спусна, тъй както орел, нависоко литнал на воля, се стрелва от облаци черни в полето

310 агънце кротко да грабне или пък уплашено зайче; също тъй Хектор се втурна, размахвайки меча си остър. Но и Ахил връхлетя, преизпълнен със диво геройство Той си гърдите прикриваше с щита, направен изкусно, четиривърхия шлем със главата си силно тресеше;

315 златната кичеста грива над шлема се вееше страшно: Хефест отгоре на гребена бе я нагъсто поставил. Както звездата Вечерница в мрака среднощен изгрява, първа по блясък сред всички звезди на небето сияе, тъй заискря острието, което Ахил със десница

320 махаше ядно и гибел за Хектор божествен кроеше; гледайки стройното тяло къде е открито за удар, ала снагата му цяла покрита бе с медни доспехи: Хектор ги беше отмъкнал, когато погуби Патрокла; с голо подгърлие само, где шия от рамо отделят

325 ключици двойни и где за душата смъртта е най-бърза. С дългото копие там го прониза Ахил богоравен, в миг острието премина през нежната шия на Хектор, но не разкъса гръкляна му ясенът меден и тежък, та да успее той с думи ответ да даде на Ахила.

За да изпълните задачата, трябва да анализирате текстообразуващите средства в откъса. Ще работим заедно, като следваме няколко поредни стъпки:

1. стъпка: Откриваме основния предмет.

2. стъпка: Откриваме предметната област, означена в смисловата част, за да формулираме микротемата.

3. стъпка: Осъществяваме наблюдения върху съществената информация, означена в смисловата част, и формулираме смисловото ядро.

1. стъпка: Откриване на основния предмет чрез извеждане на номинативните вериги

Дори и без да извеждаме номинативните вериги, лесно е да се разбере, че в избраната смислова част са означени двама важни за смисъла не само на откъса, но и на цялата поема герои – Ахил и Хектор. Нека проследим как са изградени номинативните вериги, означаващи всеки от двамата в откъса:

Ахил: (312) **Ахил** (връхлетя) – (313) **той си** (гърдите прикриваше) – (314) (със главата) **си**, (тресеше) – (319) **Ахил** – (320) (кроеше) – (326) (прониза) **Ахил**– (329) (да даде на) **Ахила** – (330) **Ахил** (самохвално възкликна) **Хектор**: (306) **Хектор Приамов** (меча) **си** (остър извади) – (307) (бедрото) **му** – (308) (леко приведен) (се спусна) – (311) **Хектор** (се втурна) – (320) (гибел за) **Хектор** (божествен кроеше) – (322) (снагата) **му** – (323) **Хектор** (ги беше отмъкнал), (погуби Патрокла) – (326) **го** (прониза **Ахил**) – (327) (нежната шия на) **Хектор** – (328) (гръкляна) **му**– (329) **той** (с думи ответ да даде).

Полученият резултат ни насочва към темата на откъса, но за да я формулираме, е необходимо да изпълним и това, което се предвижда във втората стъпка от нашия алгоритъм.

2. стъпка: Откриване на предметната област, означена в смисловата част, и формулиране на темата

Да назовем предметната област, означена в смисловата част, ще ни помогне наблюдението върху текста с цел да открием онези думи и изрази, които означават свързани помежду си неща. От една страна, такива думи са: меч, щит, шлем, острие, доспехи, подгърлие, копие. Тях можем да обобщим чрез израза въоръжение на воин от древността. В обща група можем да поставим и думите: бедро, гърди, глава, десница, тяло, снага, шия, рамо, ключици, гръклян – всички те назовават различни части на човешкото тяло. В анализираната от нас смислова част двете посочени групи думи за предметни области намират «пресечната си точка» в думите и изразите, назоваващи действията на героите, и по този начин в текста се откроява **темата *Въоръженият сблъсък между Хектор и Ахил***.

3. стъпка: Наблюдения върху съществената информация, означена в смисловата част, и формулиране на смисловото ядро

За да стигнем до смисловото ядро на частта, последователно ще наблюдаваме **признаците**, които Омир е приписал на двамата основни герои в тази част; **събитията**, които ги характеризират; **обстоятелствата** на събитията.

В 326. стих Ахил е определен като богоравен, а в 320. стих Хектор е наречен божествен. Чрез избраните постоянни епитети двамата герои са изравнени по своето величие и по мъжеството си и са характеризирани като достойни съперници.

Много съществени за информацията в разглежданата част са означените в нея събития. За разлика от множеството статични картини в поемата бойната сцена, представяща решителния сблъсък между Ахил и Хектор, е динамична. Нека проследим чрез какви събития и какви обстоятелства на тези събития се дава информация за всеки от двамата герои:

За Ахил: (312) (Ахил) **връхлетя, преизпълнен със диво геройство** – (313) (той си гърдите) **прикриваше с щита, направен изкусно** – (314) (четиривърхия шлем със главата си) **силно тресеше** – (319, 320) (Ахил) **със десница махаше ядно**; (гибел за Хектор божествен) **кроеше** – (321) **гледайки** (стройното тяло) – (326) **с дългото копие там** (го) прониза (Ахил) – (330) (Ахил) **самохвално възкликна**.

За Хектор: (305) **рече** (Хектор Приамов), (меча си остър) **извади** – (306, 307) **леко приведен се спусна, тъй както орел, нависоко литнал на воля, се стрелва** – (311) (Хектор) **се втурна, размахвайки меча си остър** – (323) (Хектор ги) **беше отмъкнал, когато погуби Патрокла** – (329) **да успее** (той) **с думи** (ответ да даде на Ахила) – (330) (Хектор) **в прахта се събори**.

Ако обобщим информацията, която е означена чрез глаголните форми в изреченията и чрез думите и изразите, запълващи позиции на обстоятелствени пояснения, ще стигнем до следните резултати:

– **за Ахил**: героичен, самоуверен и гневен, готов на всичко, за да отмъсти за смъртта на Патрокъл, удържа победа;

– **за Хектор**: смел и решителен, готов да се сражава, той е смъртоносно ранен и губи в двубоя.

Смисловото ядро на частта ще получим по познатия ни начин – като «наложим» върху вече формулираната **тема** полученото в резултат от изследването на **информацията** по темата: ***В своя сблъсък двамата съперници са равностойни по мъжество, но Ахил, готов на всичко, за да отмъсти за смъртта на Патрокъл, удържа победа, а Хектор въпреки смелостта си бива смъртоносно ранен и губи в двубоя.***

II задача: **Прочетете следните откъси от 22. песен на «Илиада» и ще откриете една характерна за поетическия стил на Омир особеност. Интересно е, че именно чрез използвания похват Омир означава съществената информация в тези откъси. Чрез какви синтактични конструкции е предадена тази информация?**

А. Както препуска жребец, с колесница победа донасящ, който стремглаво лети по полето, подскачайки леко, тъй и Ахил запремята чевръсти нозе и колени.

Б. Както планински сокол-хищник, най-бързолетната птица, мигом се спуска след гълъб, треперещ безспир от боязън, който се стрелва встрани, но соколът със писък пронизен жертвата вече настига с ламтеж да я сграбчи със нокти; тъй и Ахил устремено летеше...

В. Както в галоп префучават край стълба повратен победни еднокопитни коне: и голяма награда ги чака в чест на убит пълководец – триножник или пък робиня, тъй край града на Приама двамата трижди кръжиха в луда гонитба...

РАБОТА ВЪРХУ ОТКЪС ОТ XVIII ПЕСЕН

III задача: **Открийте темата и смисловото й ядро в следния откъс от XVIII песен:**

475 Хефест във огъня хвърли незиблема мед и олово, после сребро той прибави и злато, метал скъпоценен.И наковалня голяма намести на здрава поставка, тежък чук взе във едната ръка, а във другата – клещи. Първо започна да прави той щита огромен и плътен,

480 вещо обточи отвред, обкова го със светло кръжило, тройно, блестящо, а сребърен ремък отвътре притъкна. Пет металически пласта в самия

щит бяха споени. Майсторът с чудно изкуство му вниза богата украса. Изобрази във средата земята, небето, морето,

485 неуморимото слънце наред с пълноликия месец, всички съзвездия, дето обкичват небето високо, всички Плеяди, Хиади, стрелеца могъщ Ориона, Мечката също, която мнозина наричат Колата – тя все на север кръжи, наблюдава безспир Ориона и се не къпе едничка във бездните на океана.

490 После представи два града цветущи със жители смъртни. В първия сватби се вдигат, гощавки и пиршества пищни. Пряко града се извеждат невести от брачни чертози с ярко запалени факли и сватбена песен отеква, в кръшно хоро се понасят младежи, чевръсти играчи,

495 флейти и цитри в средата издават ликуващи звуци. Спрели пред къщните порти, дивят се и радват жените.

Поредни стъпки:

1 стъпка: Разделете откъса на смислови части.

2 стъпка: Определете основния предмет и предметната област във всяка смислова част.

3 стъпка: Формулирайте микротемата на всяка смислова част.

4 стъпка: Определете основния предмет за целия откъс, синтезирайте смисъла на откритите микротеми и формулирайте темата на откъса.

5 стъпка: За всяка смислова част запишете думите и изразите, които изразяват съществената информация, и обобщете значението им. 60

Образец:

Първа смислова част

– незиблема (мед); (метал) скъпоценен; светло (кръжило) блестящо; богата (украса) обобщение на смисъла: «скъпоценно, прекрасно»

– голяма наковалня; здрава поставка; тежък чук; щита огромен и плътен обобщение на смисъла: «голямо, здраво»

– вещо обточи; с чудно изкуство му вниза обобщение на смисъла: «майсторски»

6. стъпка: Обобщете съществената информация за всяка смислова част и формулирайте смисловите ядра.

Образец:

Съществена информация в първа смислова част: Майсторски Хефест изработва необикновено красив и здрав щит.

7. стъпка: Обобщете смисловите ядра и формулирайте смисловото ядро на целия откъс.

IV задача: **В откъса от XVIII песен са употребени глаголни форми за минало свършено и за сегашно време. Докажете, че замяната на едните форми с другите е сигнал за начало на нова смислова част.**

Тема 19 СМИСЪЛЪТ НА ТЕКСТА И ЕЗИКОВИТЕ СРЕДСТВА ЗА ОЗНАЧАВАНЕТО МУ (Смисл тексту та мовні засоби його вираження)

Единният смисъл на текста се осигурява от езиковите средства, чрез които се означават:

основният предмет – чрез номинативна верига;

темата – чрез ключови думи.

Необходими знания за изпълнението на задачите:

сигнали за начало на нова смислова част: започване на нова номинативна верига, промяна на предметната област, промяна на времето, промяна на мястото; лексикални средства с функции на сигнали (напр.: изведнъж, тогава, след това, от друга страна и т. н.);

номинативна верига: веригата от означения на един предмет в текста, която се изгражда от име на предмета; местоименни форми, които го заместват; значещ пропуск (\emptyset); парафрази на името на предмета;

ключови думи: думи и словосъчетания, които насочват към обща предметна област, с която е свързан предметът в текста; ключови са и думите от номинативната верига;

думи и изрази, които носят съществена информация: думи и словосъчетания, които дават информация за предметите, означени с ключовите думи, и имат нещо общо в значението си;

езикови средства за означаване на говорещия в текста: форми за първо лице на личното и притежателното местоимение и на глагола.

I задача:

Прочетете откъс от разказа на Емилиян Станев «Смъртта на една птица» – Т 6. Помислете и отговорете на въпроса, кой е проблемът, поставен в разказа, и как е осмислен този проблем?

Докажете, че текстът е смислово цялостен, като чрез анализ на текстообразуващите средства отговорите на следните въпроси:

1. Как основният предмет – птицата, е означен в откъса?
2. Кои са смисловите части в откъса? Кои са езиковите сигнали за начало и край на всяка смислова част?
3. Кой е основният предмет във всяка смислова част и кои са ключовите думи? Формулирайте микротемите и ги запишете.
4. Кое е смисловото ядро на всяка част? Формулирайте го и го запишете.
5. Коя е темата на целия откъс? Формулирайте я и я запишете.
6. Кое е смисловото ядро на целия откъс? Формулирайте го и го запишете.
7. Защо изследваните от вас езикови средства са текстообразуващи?

Образец за анализ на първата смислова част в съответствие с условия 3. и 4. на задачата:

Означени с номинативна верига предмети: – основен предмет – други важни предмети	**Птицата:** птицата – *ѝ* – *ѝ* – *ѝ* – *тя* – ∅ – *си* (1) – *тя* – *нея* – ∅ – *си* – *си* (2) – *тя* – *си* – ∅ – ∅ – *си* (3) – *ѝ* – *нейните* – *тя* – ∅ (4) **Разказвачът**: ∅ – ∅ (1); **Ледът:** лед – студена твърдост – леда (3); **Тялото**: тяло (2) – тялото (5); **Шията:** шия (2) – шията (3); **Животът:** нещо – което (2); **Човката:** кд.н (3) – човката (4) Основен предмет: **птицата**
Ключови думи – микротема	вода, лед; птица, гържи, шия, глава, тяло, гърди, клюн, грьб, малка ципица, очи Микротема: **тялото на тпицата във водата**
Думи и изрази, с които е означена съществената информация	трепна, се сви, се дръпна леко назад, потрепера в конвулсивен порив, сякаш искаше да запази, с мъка задържаше, заплува бавно, протегна, натисна, по-мъчително, по-силно забиваше, искаше да сподави болката си, изведнъж се отпусна, полузатвори, се обърна по гръб, мъртва Съществена информация: **мъчителга агония, борба със смъртта**
Смислово ядро	**Тялото на плуващата птица в мъчителна агония, в борба със смъртта**

По подобен начин, след като сте определили границите на следващите две смислови части, направете техния анализ.

II задача: **С кои езикови средства в текста е означен разказвачът?**

III задача: **В кои смислови части е изразено отношението на разказвача към основния предмет и темата? С какви езикови средства е осъществено това?**

След анализа отговорете отново на въпроса, кой е проблемът, който се поставя в откъса, и как е осмислен той? Изразете посланието на творбата – споделяте ли го?

Сравнете отговорите си преди и след анализа. Какви различия откривате?

IV задача: **Прочетете откъса от разказа на Николай Хайтов «Ослепяването на облаците», сканирайки QR-кода.**

Без обстойно да изследвате текстообразуващите средства в откъса, отговорете на въпросите:

1. Кои предмети в откъса са означени като важни за смисъла?
2. Коя е темата?

3. Кой е проблемът, който поставя творбата, и какво е нейното послание за вас?
4. Как разказвачът е изразил себе си в текста?
5. Защо разказът е озаглавен «Ослепяването на облаците»?
6. Кое сближава и кое различава «Смъртта на една птица» и «Ослепяването на облаците».

V задача: **Напишете есе по темата «Хармонията между човека и природата». Сами изберете аспекта, в който да разработите тази тема.**

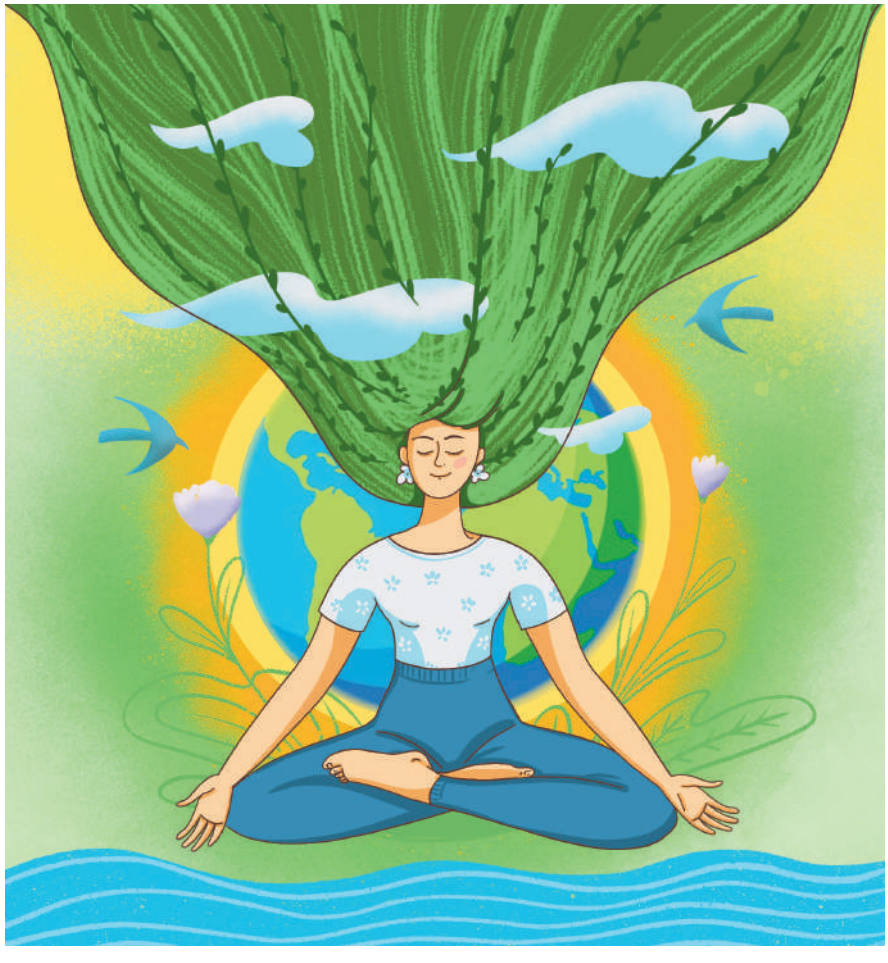

Тема 20 Текстът и комуникативните сфери (Текст і комунікативні сфери)

Това, което трябва да знаеш

Социокултурните сфери като комуникативни сфери

Социокултурните сфери се формират в зависимост от основни дейности, извършвани в цялото общество. Терминът **социокултурен** включва **социо-** (от лат. socialis – другарски, задружен), което означава междучовешкото, свързано със съвместния живот на хората в обществото, и **-културен**, което насочва към понятието култура. Веднага трябва да уточним, че понятието култура не бива да разбираме стеснено – като област, включваща единствено изкуствата и духовния живот. Под култура ще разбираме цялата съвкупност от материални и духовни постижения на една общност – стопанство, политически и държавни институции, религия, наука, изкуство и т. н.

За всяка социокултурна сфера е характерен специфичен тип дейност – дейност, чрез която всъщност сферата се обособява. Като основни в съвременното общество можем да определим:

– стопанската и финансовата сфера;
– гражданската и институционалната сфера;
– научната сфера; медийната сфера;
– сфера на изкуствата.

Именно тези сфери на дейност определят и **социокултурния контекст**, в който протича животът на нашето общество.

Разнородната дейност в социокултурните сфери се осъществява като едно непрекъснато общуване чрез езика, поради което тези сфери са и **комуникативни сфери**. Общуването в социокултурните сфери наричаме **публично общуване** поради това, че текстовете, чрез които се осъществява то, са насочени към цели групи адресати, а много често и към цялата общност.

СВОБОДА И ЗАДЪЛЖИТЕЛНОСТ ПРИ УПОТРЕБАТА НА ЕЗИКОВИТЕ СРЕДСТВА В ЗАВИСИМОСТ ОТ СОЦИОКУЛТУРНИТЕ СФЕРИ

В изграждането на един текст винаги едновременно действат, от една страна, **задължителност** по отношение на употребата на езикови средства, и от друга страна – **свобода** при техния избор. Задължителността се налага от някои норми, на които се подчиняват текстовете съобразно предназначението си в комуникативната сфера, която те обслужват.

Степените на задължителност и свобода в текстовете от различните комуникативни сфери са различни. В зависимост от функциите на тек-

стовете в сферите в някои случаи е задължително строго съблюдаване на точно определени правила за използването на езикови средства, а в други има по-голяма възможност за свободен избор от страна на автора. Най-строго се спазва задължителността по отношение на употребата на езикови средства в текстовете документи (закони, наредби, правилници, указания и т. н.). Най-голяма свобода на избора имат авторите на художествените литературни творби.

Задължителността и свободата при избора на езикови средства в текстовете от различните сфери се проявяват по отношение на:

– означаването на предмета и темата;

– означаването на времето на събитията;

– означаването на говорещия и слушащия;

– означаването на отношение и оценка към предмета на общуването.

ФУНКЦИИ НА ТЕКСТОВЕТЕ В КОМУНИКАТИВНИТЕ СФЕРИ И ТЕКСТООБРАЗУВАЩИ ЕЗИКОВИ СРЕДСТВА В ТЯХ

1. Текстове в научната и в деловата комуникация

В такива социокултурни сфери, като **стопанството, държавното устройство, политиката, науката, техниката, образованието**, се наблюдава сходство между функциите на текстовете, които се пораждат в тях.

Текстовете в **сферата на стопанството** (производство, търговия, услуги), в **държавната** и **политическата** сфера имат преди всичко функцията да регламентират и регулират различни взаимоотношения, свързани с гражданите и институциите.

Текстовете в областта на техниката и търговията дават информация за стоките, за начините, по които потребителят да борави с тях.

Текстовете в **сферата на науката** имат предназначението да осъществяват обмен на научна информация. Поради това в тях се описват научни теории, разработват се научни проблеми и т. н.

Текстовете в **сферата на образованието** развиват интелекта и ценностната ориентация на обучаваните. С оглед на тази функция предмет на текстовете в сферата на образованието са основите на различните науки.

За всички тези текстове най-важно е еднозначното им непротиворечиво разбиране, което води в по-голяма или в по-малка степен до **стандартизиране** както по отношение на структурното и композиционното им оформяне, така и по отношение на езиковото им изграждане. Задължителността в тези текстове действа по отношение на:

– **езиковите средства за означаване на предмет и тема:** ключовите думи в номинативната верига и за означаване на предметната област са термини – названия на строго определени понятия; обикновено не се допуска употребата на парафрази;

– **употребата на глаголни форми за време:** използва се обобщено сегашно, чрез което информацията се представя като общовалидна, независимо от минало, настояще и бъдеще;

– **означаването на говорещия и слушащия:** в научните текстове и в повечето текстове документи говорещият не се означава, тъй като информацията в тези текстове не се представя като лична; конкретен слушащ също не се означава, защото тези текстове обикновено не са насочени към един конкретен адресат. В текстове на официални обръщения, речи, декларации, наредби обаче е задължително говорещият да се означи като автор (най-често в такива случаи авторството принадлежи на определена институция); обръщенията в такива текстове пък означават адресата и дават информация за него;

– **означаването на отношение и оценка:** най-често поради функциите на тези текстове в тях отношение и оценка не се изразяват.

Ще констатираме действието на тези употреби в следните примерни текстове:

А. **Белтъчините** са високомолекулни съединения, **които** се намират във всички растителни и животински организми. **Те** изграждат протоплазмата, съдържат се в кръвта и млякото, в мускулната, костната и други тъкани, в кожата, вълната и други образувания. Към **белтъчините** се отнасят и най-важните физиологични активни вещества – ензими, хромозоми, токсини, пигменти и др.

Белтъчините се образуват и от аминокиселини, които те синтезират от съдържащия се в почвата и в атмосферата азот.

Из учебник по медицина

Б. Съвети при работа с **климатизатор** «Samsung»

Оптималната температурна разлика между външната и вътрешната температура при режим охлаждане е 6 °C. Това предпазва от настинки и термошок при влизане и излизане от помещението. Лятно време е препоръчително да се пускат завеси или щори с цел предотвратяване на попадане на директна слънчева светлина в помещението.

Препоръчителна температура в режим охлаждане – 24 °C – 26 °C.

В зависимост от външната температура в режим отопление **климатизаторът** спира през определени периоди от време за размразяване. Като правило по време на размразяване вътрешното тяло спира, а червеният светодиод на лицевия панел мига. При външни температури, по-ниски от 0 °C, не може веднага да се очаква положителен ефект. Необходими са 30–40 минути, за да може **климатизаторът** да влезе в «режим».

Ако анализираме двата текста, ще стигнем до следните резултати:

– **основен предмет, означен с номинативна верига:**

Текст А: белтъчините – които – те – белтъчините – белтъчините

Текст Б: климатизатор – климатизатор – климатизатор – веригата е изградена от термина, който се повтаря буквално, и от местоименни форми, които заместват термина; във веригата липсват парафрази;

– ключови думи, означаващи предметна област:

Текст А: белтъчини, високомолекулни съединения, растителни и животински организми, протоплазма, кръв, мускулната, костната и други тъкани, кожа, физиологични активни вещества, ензими, хромозоми, токсини, пигменти

Текст Б: температурна разлика, температура, режим охлаждане, препоръчителна температура, режим отопление, размразяване, вътрешното тяло, червеният, лицевия панел – ключовите думи са термини;

– глаголни форми за време:

Текст А: са, се намират, изграждат, съдържат се, се отнасят, образуват се, синтезират

Текст Б: е, предпазва, пускат, спира, мига, може да се очаква, влезе – глаголните форми са за сегашно време, употребено като обобщено, тъй като означават общовалидни процеси;

– **авторът и адресатът** и в двата текста не са означени;

– **отношение и оценки** и в двата текста не са изразени.

2. Текстове в художествената комуникация

В най-голяма степен освободени от спазването на строги правила за използването на текстообразуващи средства са художествените литературни творби. В текстовете на тези творби най-силно се проявява **свободният избор** на автора. Ако в текстовете с висока степен на задължителност информацията се представя най-често от името на определена група хора, то в художествената литература се проявява субективният поглед на автора към света.

Текстообразуващите средства в текстовете на художествената литература можем да характеризираме така:

– **езикови средства за означаване на предмет и тема** – срещат се както обичайни, така и неочаквани комбинации от познатите ни елементи, чрез които се изгражда номинативна верига; ключовите думи означават най-различни предметни области – реално съществуващи и фикционални;

– **употребата на глаголни форми за време:** използват се всички възможности на българския глагол с неговите девет времена;

– **означаване на отправителя и получателя на текста:** авторът е свободен да избере да означи или да не означи себе си, да означи или не друг участник в комуникативния акт. Условно можем да разделим текстовете на художествените творби на «аз-ти»-текстове и «той»-текстове;

– **означаването на отношение и оценка:** авторът избира дали да изрази, или да не изрази пряко отношението и оценката си в текста.

3. Текстове в медийната комуникация

Текстовете от печатните и електронните медии имат функциите да информират за актуални събития и в същото време – да формират обществено отношение към тези събития. Може да се каже, че средствата

за масово осведомяване информират, въздействайки, и въздействат, информирайки. Тези функции на медийните текстове определят и спецификата на текстообразуващите езикови средства в тях. От една страна, те се приближават до текстообразуващите езикови средства в текстовете на научното и на деловото общуване, тъй като техният предмет може да бъде от всички културни области. По тази причина в медийните текстове като ключови се използват много термини. Оценката на събитията, изразена в тях, пък ги приближава до свободата, с която се отличават езиковите употреби в текстовете на художествената литература.

Ще се убедите в това, като наблюдавате текстообразуващите езикови средства в следния текст:

СОНДА КАЦА НА ЕРОС ТОЧНО ЗА ДЕНЯ НА ЛЮБОВТА

Нощес, за първи път в историята, космически апарат се спусна върху астероид – една от хилядите «минипланети», които кръжат из Слънчевата система. Американска сонда беше пратена на рисковано кацане върху Ерос, скален «наяден картоф», с дължина 33 и диаметър 13 км, който забавно се премята по пътя си.

Астероидът, който за 642 дни описва сплесната елипса около Слънцето, е петото извънземно тяло, «докоснато» от човек – след Луната, Марс, Венера и Юпитер.

В 18.31 ч. българско време вчера серия тласъци на двигателите трябваше да изведат Near от орбитата му на 35 км над планетката, която освен научния си номер 433 носи името на немирния древногръцки бог на любовта Ерос (за римляните Амур).

Вестник «Монитор»

В текста откриваме научни и технически термини: космически апарат, астероид, Слънчевата система, сонда, дължина, диаметър, кацане, сплесната елипса, Луна, Марс, Венера, Юпитер, орбита. Наред с тях са употребени експресивни думи и изрази: минипланета, планетка, наяден картоф, забавно се премята и т. н.

Това, което трябва да можеш

1. Потърсете Швеция на картата, разгледайте я добре, съберете информация за тази интересна страна. Направете описание на Швеция с цел да дадете познание за географското ѝ положение.

2. Ето как в своята книга «Малка северна сага» писателят Йордан Радичков ни запознава с Швеция:

Чисто и бяло е всичко! Представям си как се е излегнала Швеция сега върху своето легло от близо две хиляди километра. За възглавница ѝ служат белите Скандинавски планини и гори. Чисти и светли са косите ѝ, заснежена е в горната си половина, по-долу е прехвърлила през кръста пищна и пъстра есенна наметка, а на юг нозете ѝ са още боси, макар че

усеща влажния хлад на предзимието; дървените й обувки – сабо, се поклащат в морето като два тромави плавателни съда, захвърлени небрежно.

3. Сравнете текста, който създадохте в изпълнение на задача 1., с текста от книгата на Йордан Радичков. И в двата текста основният предмет е Швеция. Текстовете обаче ще се различават по ключовите думи. Запишете ги и ги сравнете. Това ще ви даде възможност да отговорите на въпроса, защо двата текста функционират в различни комуникативни сфери.

4. Прочетете следните текстове от различни социокултурни сфери и според предпочитанията си се разделете на четири групи. Нека всяка група работи върху един от текстовете, като изпълни последователно задачите след тях:

А. Френска рента ще получават българи, чиито родители са били депортирани от Франция по време на окупацията и са загинали. Те могат да подадат молби за обезщетения в консулската служба на френското посолство, съобщиха оттам. Обезщетението ще е по избор – или еднократна сума от 180 хил. фр., или пожизнена рента от 3000 франка месечно. Нямат право да искат пари хора, които имат рента от Германия или Австрия.

Вестник «24 часа»

Б. В 625 г. преди Христа за първи път в Гърция се появяват метални монети. Върху тях е отпечатано изображението на житен клас, което напомня, че до този момент житото е едно от основните средства за размяна. Монетите са по-леки, лесни за транспортиране и не мухлясват. Значително по-старо средство за разплащане от тях са оловните слитъци с форма на разпънати птичи кожи, намерени и по крайбрежието на Черно море.

«История на света в дати», С., Атлантис

В.

РАЗДЕЛ IV

ИЗПЛАЩАНЕ НА ТРУДОВОТО ВЪЗНАГРАЖДЕНИЕ

Изплащане в пари и в натура

Чл. 269 (1) Трудовото възнаграждение се изплаща в пари. (2) Допълнителни трудови възнаграждения или част от тях могат да се изплащат в натура, ако това е предвидено в акт на Министерския съвет, в колективен трудов договор или в трудовия договор.

Място и срокове на изплащане

Чл. 270 (1) Трудовото възнаграждение се изплаща в предприятието, където се извършва работата. (2) Трудовото възнаграждение се изплаща авансово или окончателно всеки месец на два пъти, доколкото не е уговорено друго. (3) Трудовото възнаграждение се изплаща лично на работника или служителя по ведомост или срещу разписка, или по писмено искане на работника или служителя – на негови близки. По писмено искане на работника или служителя трудовото му възнаграждение се превежда по влог в посочена от него банка.

Кодекс на труда

Г. Из «ПАРИЖКИЯТ ДЪЖД, ВЪЗПЯТ ОТ ЕДНА ШАРМАНКА»

Това е история стара, стара,
стара като Париж и тя:
един художник по тротоара
рисуваше момиче с цветя.

– Сбогом – бе казало то на прощаване. –
Аз си отивам.
Няма вече обич, хляб и платна.
От боите остава ни
само черна боя.
От Париж – само улици, водещи в Сена.
– Остани – бе отвърнал художникът. –
От боите имам трите бои на лицето ти.
Златна, синя, червена.
От Париж – цяло небе светлина
и един тротоар,
дето падат едри монети,
щедри монети.
.....
– Остани – каза той и погали едва
своето русо момиче. –
Ще ти купя легло, по-добро от това,
и цветя, по-красиви от тези.
И когато довечера
заедно с черните шлепове
слънцето слезе надолу по Сена,
ние ще бъдем богати.
Ние ще имаме много монети,
едри монети,
щедри монети.
.....
Ах, парижкият дъжд!
Шегобиец дъжд, който весело чука и свети,
черен и лъскав!

Той единствен се спря и започна да пръска
своите едри монети,
своите сребърни щедри монети.

– Спри – тихо каза художникът. – Тя ще замине.
«Тя ще замине» – сърцето му страшно простена.

А момичето тъжно заплака
със сълзи златни, червени и сини
и тръгна към Сена.

Това е история стара, стара,
стара като Париж и тя:
един художник по тротоара
рисуваше момиче с цветя.

Веселин Ханчев

Определете основния предмет, другите важни за смисъла на текста предмети и съществената информация в избрания текст. Направете изводи за езиковите средства, чрез които те са означени.

Означен или неозначен е авторът в текста и защо?

Изявено ли е, или не е изявено отношението на автора към предмета на текста? Защо?

Кои са избраните от автора глаголни форми за време и залог? Защо?

Изберете говорител на своята група, който да развие отговор на въпроса, в коя комуникативна сфера се е породил анализираният от групата текст, като се аргументира чрез установените текстообразуващи езикови средства.

Текстът – общуването – езикът

Това, което знам и мога

I. Ще проверите това, което знаете и можете, като решите задачите върху следния текст:

Последното от чудесата на древния свят

В древността, когато Александрия била най-процъфтяващият град през периода на елинската цивилизация и се славела с пътешествениците си, са съществували седем чудеса, чиято известност надминавала всичко останало и всеки мечтаел да ги види. Шест от тях – градините на Семирамида във Вавилон, статуята на Зевс на Олимп, храмът на Артемида в Ефес, мавзолеят в Халикарнас, Колосът от Родос и Фароският фар в самата Александрия, вече не съществуват. Съвременните любители на пътешествия могат да посеят само единственото останало чудо от древността – египетските пирамиди.

Тези изключителни постройки, пред които праисторически паметници като Стоунхендж изглеждат детинска игра, будят страхопочитание векове наред. Размерите им предизвикват удивление, да не говорим за точната им геометрия. Как са построени, си остава загадка: дори днес трудно биха се намерили строители да ги възпроизведат точно въпреки предимствата на съвременната строителна техника. През епохата на древния Египет не е имало самосвали или кранове, нито стоманени въжета, нито

дори метални сечива. Само с помощта на прости макари и полиспасти древните египтяни са издигнали върху пустинята планини от каменни блокове с наистина удивителна точност. По-необяснимо е дори не как са ги построили, а защо? Защо са решили египтяните да строят пирамиди, които, доколкото знаем, преди това не са били строени? Защо са ги издигнали толкова огромни и с такава точност на изпълнението? Защо са ги разпръснали из пустинята, вместо да ги съберат на едно място?

Съвременната египтология не дава убедителен отговор. Вземете който и да е учебник по древна история и ще се натъкнете на обяснението, че пирамидите са предназначени за гробници на владетелите. Но защо, след като една проста дупка в земята би била достатъчна за целта, на египтяните им хрумва да строят гробници с височина до 147 м? Защо е това гигантско усилие, за да се приюти само едно мъртво тяло? Дори фактът, че фараоните са били всевластни и тачени като живи богове, не обяснява появата на подобни съоръжения, чието строителство изглежда колосална загуба на време и енергия

Всъщност египтяните са били високоцивилизовани и религиозни по времето, когато европейците все още са били примитивни. Затова много по-правдоподобно е да се предположи, че са строили пирамидите си като утвърждение на религиозните си убеждения, а не за прослава на мъртвите владетели, колкото и велики да са били те.

1. Характеризирайте комуникативния акт, който се осъществява чрез текста: – Кои и какви са участниците?
   – Каква е целта на общуването, което се осъществява чрез текста?
   – Каква е целта на общуването, което се осъществява чрез текста?
2. Как са означени авторът и читателят в текста? Каква е функцията на означаването им?
3. Каква е задачата на автора на текста:
   – да информира;
   – да убеди в правотата на позицията си;
   – да забавлява читателя.
4. След прочита на текста:
   – определете основния предмет и темата на текста;
   – разделете текста на тематично-смислови части, като посочите кои са езиковите сигнали за началото на всяка от тях;
   – определете предмета на всяка смислова част, като запишете номинативната му верига;
   – направете план-тезис, като формулирате микротемата и кратко запишете съществената информация за всяка смислова част.
5. Каква е функцията на парафразите, използвани в номинативната верига, с която е означен основният предмет?
6. Какви глаголни форми за време са използвани във всяка от смисловите части и защо?
7. Каква функция имат въпросителните изречения в текста? В коя смислова част «са струпани» те и защо? Каква връзка откривате между смисъла, вложен в тези изречения, и следващата смислова част?
8. Текстът е аргументативен. Кои са двете тези, които са вложени в него, и коя от тях поддържа авторът?
9. Ако ви предложат да прибавите още едно чудо към седемте чудеса на света, кое бихте избрали? Направете «предложението си» в есе

Тема 21

ГОДИШЕН ПРЕГОВОР (Повторение)

1. **Прочетете текста.**

НЕБЕСНИЯТ АНГЕЛ НА ГОРОДОЧЧИНА

Руслан Антонович Шаварски е роден на 14 март 1973 година в град Городок, Хмелницка област.

В дружното семейство на Шаварски, заедно с Руслан израствали още двама братя – Роман и Вячеслав. Руслан много ги обичал, грижел се за тях и винаги усещал отговорност към по-малките. В техните отношения царували искреност, топлота, взаимно уважение и доверие.

Още от ранни години Руслан се отличавал с необикновена зрялост и мъдрост. Той умеел да взема важни решения, винаги поемал отговорност и се грижел за хората около себе си. Неговата дума вдъхвала увереност, съветът му успокоявал, а подкрепата му вдъхновявала. Често именно той бил опора не само за братята си, но и за родителите.

Към всяка работа се отнасял отговорно: помагал у дома, грижел се за реда, умеел да организира другите. За него било характерно силното чувство за дълг, което се проявявало във всичко, с което се захващал.

Руслан се учил в Городоцкото средно училище №4, където проявявал голямо старание и любов към знанията. Особено се отличавал със своята любов към четенето – книгите винаги били негови верни приятели и съветници. Той бил един от най-активните читатели в училищната библиотека, винаги се стремял да научи повече и да сподели прочетеното с другите. Сред съучениците си се отличавал с това, че четял най-много.

Така се формирал характерът на бъдещия Герой – искрен, умен и духовно богат. Любовта към книгата и уважението към учителите оставили дълбока следа в неговата душа и го съпътствали през целия му живот.

В по-горните класове Руслан се увлякъл по спорта. Особено внимание отделял на футбола и често защитавал честта на училището на състезания. Неговата упоритост, целеустременост и истинският му отборен дух неведнъж ставали залог за победи.

Той винаги мечтаел да стане военен, да служи на Родината и да я защитава. След завършване на училище постъпил в Каменец-Подолското висше военно-инженерно командно училище. През 1990 година Руслан положил клетва за вярност към народа на Украйна. Това бил вълнуващ и особено важен момент за него, защото още от детство искрено обичал своята Родина и мечтаел честно и вярно да ѝ служи.

След завършване на военното училище Руслан Шаварски бил изпратен за по-нататъшна служба в аеромобилната десантна дивизия в град Болград, Одеска област.

Тук той изминал пътя от командир на взвод до началник на инженерната служба в отделен сапьорен батальон. Именно тук се проявил като дисциплиниран, отговорен и отдаден на военната служба офицер.

Въпреки че пристигнал като млад лейтенант след обучението си, той бързо спечелил авторитет както сред офицерите, така и сред подчинените си. Скромен по характер, той бил душата на компанията и умеел още от първата среща да спечели доверието на хората – както със своята човечност, така и с професионализма си. Благодарение на своите качества Руслан скоро станал командир на рота.

Спомнят си случаи, когато по време на преместване на техниката Руслан запретвал ръкави и заедно с войниците, целият в мазут като тях, им помагал и ги насочвал. През зимата, когато снегът затрупал всички пътища в района, той не слизал от инженерната техника в продължение на няколко денонощия, разчиствайки пътищата, за да могат линейките да стигат до селата.

Той обичал реда и винаги го изисквал и от другите, защото вярвал, че дисциплината е основата на силата и успеха.

За Руслан семейството било най-голямата ценност. Той много обичал своята съпруга и децата си, гордеел се с тях и винаги се стремял да бъде пример за синовете си, възпитавайки у тях честност, справедливост и любов към Украйна.

Руслан умеел да съчетава строгостта на военния с нежността на любящ съпруг и баща. Той бил човек на честта и думата, за когото вярността към дълга, дисциплината и справедливостта били над всичко.

Животът на Руслан бил пример за истинска любов към Украйна, към своето семейство и към хората.

След като положил военна клетва още в младите си години, Руслан станал кадрови офицер и в продължение на 25 години служил с чест и достойнство в Одеска област. Получил военно звание **майор**.

След време излязъл в оставка и мечтаел за тих семеен живот. Но войната го накарала отново да се върне към военната служба. Още от първите дни на войната той се присъединил към редиците на защитниците и с чест изпълнявал задачите по защитата на своята Родина.

Руслан взел непосредствено участие в действията за отбраната на Украйна в Донецка област.

През май 2023 година, поради влошено здравословно състояние, бил назначен за командир на инженерно-сапьорна рота в инженерно-сапьорния батальон на **808-а Днестровска отделна бригада за поддръжка**. В състава на тази бригада от февруари до юли 2024 година изпълнявал задачи в Херсонска област.

Неговият боен другар Сергей Диордийчук си спомня:

«Руслан Шаварски никога не се стремеше към награди… За него най-важни бяха хората. Ако някой се обръщаше към него за помощ, той винаги се стараеше да помогне. Когато трябваше да се вземат важни решения, той изслушваше мнението на подчинените си. Първо предлагаше своя вариант, а после казваше: «А сега добавете към моите думи вашите мисли и предложения. Ще решим заедно как е по-добре.» Защото ротата е като семейство. И той се грижеше за нас. Работата ни беше опасна. Много от побратимите бяха ранени, както и аз, и Руслан Шаварски... Но оцелявахме. Само че не винаги имаше възможност напълно да се възстановим... Затова и здравето на нашия командир не издържа.»

Руслан Шаварски се намирал на лечение в Одеса и се подготвял за операция, след която трябвало отново да се върне на служба. За съжаление той не дочакал операцията – сърцето му спряло вечерта на 4 септември 2024 година.

До последния си дъх той останал верен на своя дълг и на Родината. Мечтаел за силна и независима Украйна, в която вярвал с цялото си сърце и която защитавал като истински воин.

Героят бил погребан на 7 септември 2024 година на Алеята на славата в град Городок.

След него останали съпругата му, двамата му синове, майка му и брат му.

1. Задачи по фонетика

1. Открийте в текста думи с:
   звучни съгласни;
   беззвучни съгласни;
   струпване на съгласни (напр. «взвод», «вдъхновявала»).
2. Разделете на срички думите:
   отговорност, вдъхновение, дисциплина, инженерна
3. Определете ударението в думите:
   семейство, уважение, решение, подкрепа

2. Задачи по лексика

1. Обяснете значението на думите:
   отговорност, авторитет, дисциплина, целеустременост
2. Намерете синоними на думите:
   смел, честен, умен, силен
3. Намерете антоними на:
   доброта, искреност, уважение
4. Извадете от текста 5 думи с емоционално-оценъчно значение.

3. Задачи по морфология

1. Определете частите на речта на думите:
   Руслан, служил, силен, към, винаги
2. Определете:
   род, число и членуване на съществителните;
   време, лице и число на глаголите в изречението:

«Той винаги мечтаел да стане военен.»

3. Намерете в текста:
   3 прилагателни имена;
   3 глагола в минало време;
   2 местоимения.

4. Задачи по синтаксис

1. Определете вида на изречението:
   «Той обичал реда и винаги го изисквал от другите.»
2. Разчленете изречението на части и подчертайте:
   подлог;
   сказуемо;
   допълнение.
3. Намерете:
   едно сложно изречение;
   едно просто разширено изречение.
4. Преобразувайте просто изречение в сложно.

5. Работа върху текста

1. Определете темата и основната идея на текста.
2. Разделете текста на смислови части и дайте заглавие на всяка.
3. Отговорете на въпросите:
   Какви качества притежава Руслан?

Какво е значението на семейството за него?

Как се проявява неговият патриотизъм?

4. Намерете в текста примери за:

героизъм;

отговорност;

човечност.

6. Творчески задачи

1. Напишете кратко есе (8–10 изречения) на тема:

«Какво означава да бъдеш герой днес?»

2. Представете си, че сте журналист. Напишете кратка новина за Руслан Шаварски.

3. Съставете писмо до героя, в което изразявате своето отношение към неговия живот.

4. Опишете с 5–6 изречения какви качества трябва да притежава истинският защитник на Родината.

Тема 22 ДИАЛОГ В НЕОФИЦИАЛНО И ОФИЦИАЛНО ОБЩУВАНЕ (Діалог в офіційному та неофійному спілкуванні)

Общуването между хората се осъществява в различни обстоятелства (условия), които наричаме ситуации.

1. Разгледайте внимателно илюстрациите – те показват различни ситуации на общуване. Защо?

* * *

Интервюиращ: Добър ден, господине. Може ли да ми разкажете малко за професионалния си опит?

Кандидат: Добър ден. Работил съм като инженер в строителна фирма в продължение на пет години, като ръководих екип от пет души.

Интервюиращ: Отлично. Какви умения смятате, че са най-важни за тази позиция?

Кандидат: Според мен са важни организационните умения, точността при изпълнение на задачите и умението за работа в екип.

Интервюиращ: Благодаря ви. Последен въпрос – какво ви мотивира да работите в нашата компания?

Кандидат: Вашата компания има отлична репутация и иновативни проекти, и бих искал да допринеса с опита си за успешното им реализиране.

* * *

Мария: Хей, Петър, какво работиш вече?

Петър: Здрасти, Мария! Сега съм графичен дизайнер в малка рекламна агенция.

Мария: О, супер! И ти харесва ли?

Петър: Много! Мога да използвам креативността си всеки ден и е забавно. А ти как си? С какво се занимаваш тези дни?

Мария: Аз работя по нов проект в маркетинга, който включва много анализи и стратегии. Трябва да бъда доста внимателна.

Петър: Звучи сериозно, но сигурен съм, че се справиш отлично!

Мария: Благодаря, Петър! Радвам се, че си намерил работа, която ти харесва.

Петър: И аз благодаря, Мария! Винаги е приятно да поговорим.

Речевата ситуация зависи: от целта и условията на общуването, от темата и участниците в него.

В какви ситуации най-често общувате? Опишете някои от тях.

Кои думи в двата диалога подчертават разликата в начина на общуване? Намирате ли съответствие между използваните езикови средства и позите, жестовете, облеклото на участниците в общуването?

Подборът на езиковите средства в текста и начинът на общуване се определят от конкретната речева ситуация.

Неофициално е общуването с близки хора (родители, роднини и познати, съученици и приятели).

Официално е общуването с хора, които не познаваме или с които имаме служебни отношения.

Отговорете на въпросите:

– Кои думи и изрази са характерни за официалното и кои за неофициалното общуване?

– Какви са по състав употребените изречения в двата вида общуване?

– Каква разлика откривате в начина на произнасяне на думите в двата текста?

Разиграйте диалога, ако това ще ви помогне да отговорите.

При **официално общуване** използват се някои характерни за това общуване думи и изрази.

Предпочитат се разширени изречения, точно формулирани.

Използва се учтива форма.

При изговор думите се произнасят отчетливо, ясно.

При **неофициално общуване** използват се някои характерни за това общуване думи и изрази.

Предпочитат се кратки изречения.

При изговор се допуска, макар че не е желателно, съкращаване на звуковия състав на думите: що, (вм. защо).

2. Напишете текст по следните ситуации (по избор):

– пътувате в самолет с непознати хора, повеждате разговор за вашия роден град (село);

– в едно от писмата си: ваш приятел, с когото си пишете, ви моли да му разкажете за своя роден град (село).

Какво е общуването в едната ситуация и какво – в другата? Посочете езиковите особености в двата текста.

3. Представете си:

– в час по физика ви изпитват. Обяснявате решението на трудна задача;

– през междучасието обяснявате решението на същата задача пред съучениците от другия клас.

Какъв вид е общуването в едната ситуация и какъв – в другата?

4. Напишете съчинение по дадените ситуации. Каква е разликата в употребата на езиковите средства в двата случая?

5. Ученик споделя с приятели своите впечатления от интересна книга, която е прочел през лятната ваканция. Ето разказът му:

А пък аз прочетох един прекрасен разказ. Значи героя, Бай Ганьо, е много смешен и хитър. И той обича да пътува из Европа. Ама най-важното е, че обича да продава розово масло. Той се прави на простак и европеец. Още Бай Ганьо е политик в България. Ама и това е... това ми направи силно впечатление, тази книга е смешна и поучителна.

По-късно ученикът оформил своите впечатления като дописка

Най-хубавата книга, която прочетох напоследък, е «Бай Ганьо» на Алеко Константинов. Хареса ми не само защото обичам смехотворни и поучителни произведения, но и защото е написано интересно и увлекателно.

Аз ми харесва да се забавлявам с Бай Ганьо. Защото той винаги прави нещо смешно и нелепо. Той не е просто «прост човек» – той понякога е хитър, а понякога и отблъскващ. Авторът описва пътуванията на Бай

Ганьо по Европа и неговият обществения и политическия живот в България. Чрез образа на Бай Ганьо усещам връзката с българската история и култура.

Поръчвам горещо на всички мои другарчета да прочетат тази интересна книга.

Сравнете двата варианта. Обяснете речевите ситуации и вида на общуването. Съобразил ли се е ученикът в двата варианта с езиковите особености на речта при различни видове общуване? Докажете.

6. Гледали сте интересен филм или спектакъл за деца. Споделяте впечатленията си от него с: вашия по-малък брат или сестра; познати на семейството, с които не сте много близки; ваш много добър приятел; съученици от вашия клас. Обяснете особеностите на речевите ситуации. Какви езикови средства ще подберете за всяка от тях?

Напишете диалог по една от ситуациите.

7. Съставете в двойки кратки диалози (по 5-7 реплики) на една и съща тема:

Официална ситуация – разговор между служител и мениджър, учител и студент, клиент и консултант и др.

Неофициална ситуация: разговор между приятели, съученици, съседи.

Примерна тема: «Планиране на ваканция», «Търсене на помощ» или «Обсъждане на резултатите от проекта».

Тема 23

УСТЕН ПОДРОБЕН ПРЕРАЗКАЗ НА ТЕКСТ, В КОЙТО СЕ ОТКРОЯВА ЕДНА МИСЪЛ ИЛИ ПОРЕДИЦА ОТ ВЗАИМОСВЪРЗАНИ МИСЛИ (ПО СЛОЖЕН ПЛАН)

(Усний докладний переказ тексту, в якому виділяється окрема думка або низка взаємопов'язаних думок) (за складним планом)

Запомнете!!!

При този вид преразказ не се предава само съдържанието на текста, а се изтъква основната му идея, внушение или послание.

Ученикът обединява отделните събития, образи или описания около една водеща мисъл, която свързва всичко в смислова цялост.

Преразказът има по-обобщаващ и разсъждаващ характер – не се следва буквално всяко действие, а се подчертава идеята, чувството или поуката, които авторът внушава.

I. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл, типа и стила му.

РАЗКАЗ С ВИТАМИНИ

Ние сме свидетели на чудни неща. Всеки ден никне по една нова наука, посветена на нашия организъм: едно малко томче, написано на общодостъпен език, с портрета на автора, с предговор и с формули.

Наука за дишането.

Наука за храносмилането.

Наука за нервната тъкан.

Наука за кръвообращението.

Докато най-сетне и самата физиологична химия забременява от незаконните си връзки с един учен и ражда най-полезната наука за така наречените витамини.

Витамините са енергията на живия организъм, без витамини човек не може да се радва на добро здраве.

Всъщност витаминът е особено вещество, което с просто око не се вижда, а под. лещата на микроскопа има различна форма и затова принадлежи към различни групи: A, B, C, D и т.н.

Най-интересна е неговата форма от групата H: тоя витамин прилича на параграфен знак и се среща обикновено в опашката на печеното прасе.

Друг един витамин, който заслужава също тъй вниманието ни, е витаминът от групата L: той се среща само във великденските козунаци и има астрономичният образ на планетата Нептун.

Изобщо витамини се срещат във всички видове на човешката храна. В черния хайвер, в баницата, в старото вино, в панирания шницел, в замръзналите плодове с каймак.

Днешният културен човек мечтае за здраво тяло, той завижда на африканския негър, който се пече от сутрин до вечер на слънцето и е избавен за вечни времена от аристократичните мъки на подаграта.

Модерният човек живее с истински страх за здравето си, той има само две възможности, за да запази тялото си от ранна смърт: спорта и витамините.

Но докато за спорти упражнения може да се намери винаги време, с витамините не е така.

Ние се храним три пъти, дори четири пъти дневно и все пак това не е достатъчно, за да погълнем потребното количество от тая жизнена сила, която освежава всички клетки на нашия организъм.

Значи, витамини трябва да се търсят не само в храната, но и другаде.

И те се търсят. И се намират.

Дори в изкуството: В картините на художниците, в произведенията на писателите, в творбите на музикантите (особено в оперетите и в танцовите шлагери).

Тук ние ще разгледаме само витамините в литературата, тъй като те играят твърде важна роля в борбата между белите и червените кръвни телца. Без да се спираме на емпиричната им формула и на влиянията им върху лакмусовата хартия, ни еще разкажем направо една къса история за тяхното магично действие.

Преди няколко месеца един мой приятел получи предложение да напише роман с повече витамини, срещу които издателството се задължаваше да му плати рекордния хонорар от триста хиляди лева.

Моят приятел не беше богат човек. Той прие с радост предложението и се затвори веднага в стаята си. И това беше напълно естествено. Защото, съгласете се, че за такъв хонорар може да се напише и роман за чумни бацили.

И тъй, моят приятел започна да обмисля сюжета – първо необходимо условие за всяка белетристична творба.

След няколкодневен размисъл той дойде до неоспоримото заключение, че романът трябва да бъде преди всичко битов. Да, битовият роман ссъдържа най-голямо количество витамини. В него има и сено, и крави, и агнета, и прясно мляко, и чеснов лук, а всичко туй е неизчерпаем извор на новооткритата енергия.

Писателят, за когото става дума, твори много бързо. Той е надарен с голям талант и затова не поправя никога ръкописите си. Разправят, че още като дете на една година той слязъл от креватчето си, пристъпил с

кривите си рахитични крачета в средата на стаята, където имало събрани много гости, и за голяма изненада на всички присъствуващи издекламирал един сонет на Петрарка. Това били първите негови думи и тогава някои от гостите започнали да спорят върху древната теория за прераждането на душата. Разбира се, по-късно литературната критика отрече окултното обяснение на тоя факт и установи с положителност, че имаме налице един твърде рядък случай на писателско дарование.

За шестнайсет дни романът беше готов: 314 ръкописни страници, голям формат.

Какъв стил, какви образи, каква жива игра на думите! Когато четете тая книга, вие престават да мислите за окръжаващата ви действителност: сред стаята ви изниква буйна трева, прошарена с метличина, етажерката ви с книгите се превръща в нисък плет, около който се търкалят големи жълти тикви, а хвърлите ли поглед в огледалото – внезапно виждате пред себе си едно теле с извито като на жребец глава: то ви гледа кротко в очите и сякаш се усмихва.

Прочетете тоя роман от начало до край и след това излезте да се разходите из улиците.

Ще ви срещнат познати. Ще ви кажат изненадани:

– Господи, колко сте напълнели!

– Да не би да сте били някъде на почивка?

А вие ще се усмихвате сдържано и вместо отговор ще съобщите само наслова на чудната книга и името на нейния автор.

«Романът излезе от печат и се пусна в продажба». Критиците, които бяха сложили отдавна нови пера в писалките си и чакаха с нетърпение някоя тлъста плячка, започнаха да пишат възторжени отзиви за новата книга.

За една седмица: 935 рецензии!

Поради липсата на такъв голям брой списания и вестници появиха и критики и по прозорците на трамваите, и по стените на кафенетата, и върху отделни хвърчащи листчета, които се раздаваха безплатно в хиляди екземпляри на минувачите из улиците.

Пишеха не само професионалните критици. Пишеше всеки, който знаеше азбуката, защото всеки се чувствуваше задължен да каже по няколко похвални думи за богатия с витамини роман.

Книгата трябваше да се чете във всички училища.

И в болниците.

И в казармите.

И във всички държавни, общински и частни учереждения.

Нейното въздействие над читателите имаше морална и лечебна сила.

Един глухоням проговори и започна да слуша неща, които разстроиха нервите му. След повторното прочитане на романа той, естествено, излекува и нервното си разстройство.

Една бездетна жена напрви цял преврат в гинекологията. Тя роди седем деца наведнъж, от които едно момче и шест момичета.

Един министър поумня и си подаде оставката.

Един свещеник започна да вярва в Христа.

А неколцина стари учители по литература измъкнаха из семейните си хранилища своите забравени юбилейни бомбета, прикрепиха ги върху плешивите си глави и се събраха на тържествено заседание в едно тихо кафене, където основаха съюз за защита на битовото изкуство.

Ще попитате за моя приятел.

О, сега той се радва на желязно здраве. Неговите мускули растат не с дни, а с часове и това се дължи не на витамините в собствения му роман, а на други едни витамини, които се срещат само в хвалебната литературна критика.

* * *

Такава е историята на тая чудотворна книга, от която няма вече нито един екземпляр по книжарниците.

* * *

Виждате ли докъде е стигнала науката? Ако витамините не бяха открити, животът щеше да си тече. Както по-рано – като малко поточе сред широкото корито на времето.

ЗАБЕЛЕЖКА ОТ АВТОРА. Настоящият разказ има всички качества на научна беседа и читателят не трябва да мисли, че си е загубил времето, като го е прочел. Той ще бъде възнаграден за благородното си търпение, тъй като по-долу авторът му дава всичката възможност да използува витамините в тия няколко страници. Всяко литературно произведение, колкото и незначително да е то, съдържа милиони витамини, които, макар и по различни пътища, действуват винаги благотворно върху организма на своя читател.

И тъй, умолява се читателят да прочете още веднъж гореописаната история, и то по следния начин: всяка дума да се произнася бавно, ясно и след дълбоко вдишване при отворен прозорец. Резултатът от това твърде просто упражнение ще се почувствува още към средата на разказа. Читателят ще почне да се прозява, очите му ще се притворят, той ще пристъпи почти несъзнателно до леглото си и ще се изтегне върху него.

А какво по-хубаво от това да се откъснеш от трескавата действителност на днешния век и да се пренесеш за няколко часа в царството на сънищата?

(Святослав Минков)

Речник

храносмилане – процес на разграждане, смилане на храната в организма;

паниран шницел – е традиционно средноевропейско ястие, приготвено от начукано на тънко или кълцано месо, което се панира и пържи в маслена баня.

II. Отговорете на въпросите:

1. За какво се говори в текста?
2. Колко мисли има в текста? Кои са те?
3. Кои са главните думи или изрази в текста. Изпишете ги.
4. Кой (или какво) е споменат(о) в текста?
5. Какво се случва / какво се твърди?
6. Какво авторът иска да каже с тази (тези) мисъл (мисли)?
7. Защо авторът смята така?
8. Какво значение има (имат) тази (тези) мисъл (мисли) за нас?
9. Какви чувства ви предизвика текста?
10. Съгласни ли сте с мнението на автора?
11. Как би променил (а) текста, за да го направиш по-ясен или по-силен?
12. Как основната мисъл се отнася до твоя опит?
13. Къде другаде можем да срещнем подобна идея?
14. Какви последици може да има, ако хората мислят така?

III. Съставете и запишете сложен план.

IV. Прочетете отново текста.

V. По съставения план направете устен подробен преразказ.

I. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл, типа и стила му.

КУКЕРИ

Обичаят Кукери води началото си от траките, които са почитали бога на виното и веселието Дионисий.

Кукерските игри и обичаи се изпълняват само от мъже, главно ергени. Всяка кукерска дружина си има водач и само той е женен мъж. Обикновено се избира най-личният стопанин, с първо мъжко дете или баща на близнаци, за да бъде плодородна годината. Игрите целят чрез специални магически танци и страшни маски да бъдат уплашени и прогонени завинаги злите духове и орисници, така че да има богата реколта през следващата стопанска година. За плодородие и здраве кукерите извършват различни обредни (символични) действия като оране, сеитба и други.

Кукерите са излизали по различно време – на Васильовден, на сирни заговезни, на Песи понеделник, през месец март. Имат и различни имена: кукери, бабугери, песяци, мечкари, старци, сирвискари, кукове. В днешно време празникът е на сирни заговезни.

Маските и костюмите на кукерите представят различни карнавални фигури – зверове или типични персонажи, винаги са с маски на главите, често с чанове на пояса и с кожуси с козината навън. Главните действащи лица в кукерската дружина са цар, младоженец и невеста, баба и дядо, кукери. Те имат двуколка или каруца, в която возят царя; рало, с което обредно разорават земята; крина, пълна със зърно, което царят засява;

дървени мечове, боздуган и кросно; кукла. Повечето от маските са с дървена конструкция. Върху нея се налепят разноцветни конци, парченца шарени платове, огледала, лъскави пайети и други. Маската трябва да се направи колкото може по-грозна и по-страшна, за да изплаши злото. Най-старинни се считат маските, представящи овен, козел и бик. Въздействието на маскираните кукери допълнително се подсилва и от звука на окачените по тях медни и тучени (ляти, бронзови) звънци. Някои маски имат две лица. От едната страна носът е чип и лицето е добродушно, от другата носът е гърбав, а лицето – зловещо. Тези маски са символ на доброто и злото, които съществуват неразделно в света и са неотменими. Голямо значение за символиката на маските имат и цветовете на украсата. Преобладава червеният цвят – символ на плодовитостта на обновяващата се природа, на слънцето и огъня. Черният цвят олицетворява земята и нейната богиня майка, а белият е символ на водата и светлината.

Първият обреден момент в кукерския обичай е обхождането на всички домове с пожелания за здраве, плодородие и благополучие, при което се събират подаръци от стопаните (брашно, боб. яйца и др.). Във всеки дом кукерите изпълняват различни битови и комични сцени, вършат пакости, разхвърлят покъщината. Накрая, на селския мегдан, кукерите играят буйни танци, като силно раздрънкват окачените по тях звънци.

Вторият основен момент е обредното заораване и засяване, в което централна фигура е царят. За царя може се слага трапеза на селския мегдан, на която той хапва три залъка, отпива вино и нарича за здраве, берекет и плодовитост. Двама от кукерите се впрягат в ралото. Царят ги подкарва, изорава три бразди в кръг и ги засява. Групата кукери го следва, подскачайки и размахвайки саби.

След заораването царят благославя за плодородие, а кукерът с кросното го убива, но другите кукери се събират над него и го възкресяват. Невестата «ражда» дете и кукерската веселба продължава с народни хора. Докато се играе хорото, кукерите се закачат и шегуват с хората наоколо. Накрая кукерите се събират на гощавка с храната и пиенето, дарени им от хората.

В наши дни Кукуровден е весел празник, чието значение е да пресъздаде миналото и да събере хората за всеобща радост и веселба.

двуколка – превозно средство с две колела, което обикновено се тегли от животно – най-често кон, магаре или вол;

крина – съд, нещо като кофа или делва, с която се мери зърно или брашно;

боздуган – ударно оръжие; вид бойна тояга с метална глава, често снабдена с шипове или перкию;

кросно – тъкачен стан – уред, използван за тъкане на плат

II. Въпроси към текста:

1. За какво се разказва в текста? Кои са кукерите?
2. Колко мисли има текста? Откъде разбрахте?
3. Изпишете главните думи и словосъчетания, които разкриват мисълта (мислите) в текста.
4. Какво е предназначението на кукерските танци и обичаи?
5. Кога по традиция излизат кукерите?
6. Как са облечени кукерите? Опишете техните костюми.
7. Какви предмети носят кукерите със себе си?
8. Какво символизират маските им?
9. Как мислите, хората радвали ли се, като видели кукери?
10. Какво най-много ви харесва в обичаят Кукери?
11. Какви чувства ви предизвика обичая?

III. Направете сложен план на текста.

IV. Прочетете текста отново.

V. Направете устен подробен преразказ на текста.

Тема 24

УСТЕН СБИТ ПРЕРАЗКАЗ НА ТЕКСТ, В КОЙТО СЕ ОТКРОЯВА ЕДНА МИСЪЛ ИЛИ ПОРЕДИЦА ОТ ВЗАИМОСВЪРЗАНИ МИСЛИ (ПО СЛОЖЕН ПЛАН)

(Усний стислий переказ тексту, в якому виділяється окрема думка або низка взаємопов'язаних думок) (за складним планом)

I. Прочетете текста. Определете темата и основната мисъл, типа и стила му.

ЕКОЛОГИЧНИ ПРОБЛЕМИ В БЪЛГАРИЯ

България е изправена пред огромни проблеми, свързани с околната среда. Според някои направени изчисления 85% от речните води са замърсени с промишлени отпадъци и 70% от селскостопанските земи са увредени от емисии от промишлени производства. Замърсеността на вдишвания от нас въздух е голяма, особено в по-големите промишлени центрове, като в някои райони изхвърлените в атмосферата отпадъчни газове от заводите са достатъчни, за да причинят временни и дори трайни здравни проблеми.

Всички компоненти на природния комплекс са подложени на силното въздействие от страна на големите селища, промишлеността и транспорта. Нарушават се естествените свойства на въздуха, на водите и почвата, влошават се условията за живот и дейност на човека – възникват екологични проблеми. Въпреки че площите на тези природно-технически системи

са малки, тяхното влияние се разпростира на голямо разстояние поради разсейването на замърсителите чрез въздушните и водните потоци. Особено дълго се задържат замърсителите във въздуха над котловините и долинните разширения при температурни инверсии. Установено е, че замърсяването на въздуха над големите градове се предизвиква главно от автомобилния транспорт и на второ място от промишлеността. В селища, където за отопление се използва твърдо гориво, замърсяване се предизвиква и от бита. В такива райони силно се замърсяват и водите, и почвата. Унищожават се растителността и животните.

Като абсолютни водни количества средно замърсените води надхвърлят 70% от всички течащи води в България. Като основна причина за това качество на речните води в страната е органичното замърсяване от непречистени отпадъчни води. В по-голяма част от случаите критичното замърсяване се дължи на индустриално, смесени индустриално и битово изхвърляне на отпадни води и материали. Основните замърсители в това отношение са металургични и химически заводи, които изхвърлят в реките силно токсични води.

По отношение на атмосферата най-наболял проблем е замърсяването на въздуха. В България то има не само местни, но и чужди причинители – това е т.нар. трансгранично замърсяване. Най-заплашени от трансгранично замърсяване са северозападната, северната и североизточната част на страната. В близките територии отвъд западната и южната граници планинския релеф не позволява струпвания на големи промишлени мощности и население, а и предпазва в известна степен от директно нахлуване на замърсен въздух. Голям проблем, свързан предимно със замърсяването от национални източници е смогът. Той се проявява над почти цялата територия на страната с изключение на средно и високопланинските земи. Причина за това са голямата концентрация на промишлени мощности в

страната, остарелите физически и морално техноогии на производство в тежката индустрия и голямата амортизация и остарялост на подвижния състав в транспорта. Най-опасен смог се образува в дълбоките и относително затворени котловини, в които са разположени много от големите градове на южна, централна и западна България.

Най-засегнати от замърсяване са почвите в равнините, низините и котловините. То е най-голямо около големите градове и промишлени комплекси. Там освен индустриалното, има и увеличено селскостопанско замърсяване – в близост до потребителните центрове земеделската продукция има най-ниска себестойност поради малките транспортни разходи, поради което увеличаването й става с активната намеса на химическите средства. Много от земите на главните селскостопански райони са замърсени с огранични вещества в резултат на прекалено им третиране с пестициди и изкуствени торгове. Най-характерно за засолените почви е да образуват петна сред смолници алувиално-ливадните, ливадно-блатните, ливадно-каneленените и ливадно-блатните, ливадно-каneленените и ливадно-черноземните почви в районите на интензивно земеделие. Унищожаването на почвената покривка има твърде застрашителни размери в районите на откритите минни разработки. Тази тенденция се засилва от липсата на финансови възможности за високоефективна рекултивация на терените. Големи площи, предимно в подножията на планините и в хълмистите области са унищожени от множеството кариери, за добив на строителни материали.

В световната практика е установено, че най-големи възможности за прилагане постиженията на научно-техническата революция има в промишлеността и в транспорта. Със създаването и внедряването на малкоотпадни технологии се постига двустранен ефект – икономически и екологичен. От една страна, в природата не се изхвърлят отпадъци, а от друга – всички полезни съставки на минералните суровини се оползотворяват максимално. В много случаи промишлените предприятия у

нас са проектирани и оборудвани за производството на един основен продукт – мед, олово, цинк, чугун и др., поради което се изхвърлят и редица ценни суровини.

Друга опастност представлява напояването със замърсени води. В много райони на страната те са основните източници за напояване – в някои участъци от поречията на Искър, Вит, Осъм, Янтра, Дунав, Марица и др. Почвата се замърсява и от отлагането на вредни вещества от въздуха. Те могат да бъдат от местни източници, така и пренасяни от големи разстояния с въздушните потоци. Най-често такъв презграничен пренос идва от запад.

Териториалното планиране е дейност, при която се решава как най-правилно да се разположи териториално един или друг обект (жилищен квартал, предприятие, транспортна магистрала и др.). Един проект за изграждането на какъвто и да е обект трябва да съдържа оценка на качествата на природните компоненти с оглед на осигуряването на най-подходящи условия за действие на този обект, без да се вреди на природата и на човека. Основно изискване при проектирането е да се познава преобладаващата посока на вятъра, за да се избегне замърсяване на жилищни райони. Освен това трябва да се преценява и положението на промишлените предприятия спрямо водните обекти в района. Те трябва да се разполагат така, че да не замърсяват водните обекти директно, особено тези в чертите на селището. При териториалното планиране не трябва да се допуска изграждането на обекти върху плодородни земи. Най-подходящи са непригодните за селското стопанство слабо продуктивни и ерозирани земи.

Речник

смог – замърсен въздух, представляващ смес от дим, прах, изгорели газове и мъгла;

смолница – място, където се събира или вари смола (от дървета, най-често борова смола);

алувиален – свързан с наноси, отложени от течаща вода (реки, потоци, наводнения);

канелени – означава «с вкус, мирис или цвят на канела»;

рекултивация – процес на възстановяване на нарушени земи – тоест терени, чиято природна повърхност, почва и екологично равновесие са били повредени в резултат на човешка дейност (например минна дейност, строителство, дела, ерозия и др.);

терен – съставна част на земна повърхност; почва, земя;

добив – нещо, което е добито.

II. Отговорете на въпросите:

1. Кои са основните екологични проблеми, споменати в текста?
2. Какви са причините за замърсяването на въздуха в България?
3. В кои региони на страната екологичните проблеми са най-сериозни?
4. Как човешката дейност влияе върху природната среда?
5. Какви са последствията от замърсяването върху здравето на човека?
6. Кои от посочените проблеми според вас са най-спешни за решаване и защо?
7. Какви са връзките между икономическото развитие и замърсяването според автора?
8. Как мислите – достатъчно ли се прави за опазване на природата в България?
9. Какви мерки вие бихте предложили за подобряване на екологичната ситуация?
10. Как е структуриран текстът? Колко мисли съдържи той?
11. Изпишете думите и изразите, които използва авторът, за да покаже сериозността на проблемата.

III. Съставете сложен план към текста.

IV. Прочетете отново текста.

V. Напишете подробен преразказ на текста.

I. Прочетете текста. Определете темата и основната мисъл, типа и стила му.

ТОДОРОВДЕН

В българската народна култура двата християнски култа към Св.вмчк. Теодор Стратилат (8 февруари) и Св. вмчк. Теодор Тирон (17 февруари) се обединяват в общия култ към Свети Тодор. Българите не почитат дните на двамата светци, а празнуват Тодоровден в събота след великденските Сирни заговезни, т.е. датата е подвижна и се определя съобразно лунния календар, по който се чества християнския Великден. Народната представа за преломен момент е свързана с поверието, че «на този ден светецът съблича деветте си кожуха и отива при Бога да го моли за лято». Казват, че «от Тодоровден денят започва да расте колкото пуснат плуг» или «дойде ли Тодоровден, дошло е лятото».

Тодоровата седмица се смята за хаталия (лоша и опасна). Наричат я глуха, черна, празна, нечиста. Определени названия имат и дните ѝ.

Понеделник е *песи, кучи, беси* или *разметни*. С него започва строг тридневен пост, наречен *тримирене*. Жените не бива да работят нищо, за да предпазят семейството и домашните животни от полудяване и побесняване. Вторник е наречен *уструл, усоф, усофски* или *чер, сух, глух, лош* и се почита срещу сушаво и горещо лято. Срядата е *луда, черна, куца, крива*. През този ден е забранена всякаква домашна дейност, за да не полудяват хората и да не бие град през лятото. Четвъртък наричат шамотен, вътроглав, защото неспазващият забраната за работа може да се зашемети и завъртоглави, да го заболи глава, да полудее. Призори всяка жена трябва да изпече *пресна мравунчена* пита, която се раздава и яде на бунището (сметището). Домакините се събират по махали и редят общи трапези на улицата. След угощението трохите се изсипват на едно място, за да не влизат мравките в къщи. Подобни вярвания има и за петъчния ден, когото наричат чер, глух, сух. През него не се работи, защото «Тодор ще удари с патерицата си» всеки, който е дръзнал да не се подчини на волята му и ще го умори до края на годината. В миналото на този ден младите булки (омъжените през изминалата година) обличали своите сватбени дрехи и водени от своите свекърви, отивали в църквата, за да взимат първо причастие. Всяка невеста носела тепсия с варено жито и царевица, върху които е сложен обреден хляб, погача, колач, в който са забодени две свещи, вързани с червен и бял конец. Щом влезнели в черквата, младите се нареждали една до друга в редица, като поставяли тепсиите на земята пред краката си, а зад тях се нареждали свекървите. Свещеникът освещавал хлябовете, а булките се покланяли на изток и раздавали помежду си хлябовете, пеейки песента за св.Тодор. Свекървите ги благославяли с думите «Ха догодина с люлка!» и ги дарявали с риза и хурка. При завръщането си у дома жените са посрещани на прага на къщата от съпрузите, които ги благославяли с думите: «Все такава прибирница да си булка!». След обед младите булки, отново придружавани от своите свекърви, отивали на гости при майка си. Там на младата жена връзвали цедилка като пожелание в скоро време да закърми първа рожба. Така вярата в св. Тодор като покровител на булките и раждаемостта се претворявала в магическата обредност, осигуряваща здравето, плодовитостта и родовитостта на младата жена, а оттам и продължаването на рода.

Тази магия обвързва и младите мъже, които на този ден полагат усилия да осигурят хубостта и красотата на бъдещата си рожба. След църковната служба съпружеската двойка се уединява в стая с огледалото. Там в огледалото пръв се оглежда по-красивия от двамата, а след това и двамата заедно – за да приличат децата им на тях. После си разделят една ябълка и изяждат по половинка от нея – за да бъдат румени и червени бъдещите им деца.

В събота българите празнуват т.нар. Конски Великден. Това название е свързано с представата за св. Тодор като покровител на конете. В иконографията той се изобразява като ездач на бял кон. В народната митология

той възсяда всеки, който е излязъл след залез слънце или е работил през неговата седмица. Сутринта рано жените стават и се измиват, обличат си нови, чисти дрехи. Всяка от тях замесва тесто и пече обредни хлябове, наричани *кончета, кунчета, пърмачета*, които са с формата на конче или конско копито. В Западна България върху тях се слагат по три свещи и скилидски чесън. И днес в много краища на страната на този ден жените строго спазват най-различни забрани. Така например, жените не перат, защото, «Ако св. Тодор мине с белия си кон, сблъсква прането с лош вятър». Ако човек облече такава дреха – се разболява и умира. Младите моми и булки не шият, не предат, не тачат. Но най-строго се спазва половото табу, защото заченатото или роденото през Тодоровата седмица дете притежава свръхестествени качества – то може да се превръща приживе и след смъртта си във вампир, върколак или караконджол.

Честването на св. Тодор е свързано и с различни магически практики, отнасящи се към косите. Общочовешка е представата, че в човешката коса е скрита силата и плодовитостта на човека. Предполага се, че ни е останало в наследство от прабългарите вярването, че конската опашка и женската плитка имат една и съща магическа способност да придават или отнемат силата и здравето на човека. И докато сутринта на Тодоровден мъжете изкарват конете на водопой и ги захранват с хляб и сол, за да подготвят за селските надбягвания (кушия, тудурица), то жените за първи път от цялата седмица имат право да измият косите си. Във водата трябва да се сложат къпинови стъбла или дряновите пъпки, запазени от сурвачката. В някои краща косите се измиват навън, като жената застава до ябълково дърво и излива водата в неговите корени. Това измиване има цел по магически път да предаде характеристиките на конската опашка върху женските коси и те да станат гъсти, здрави и лъскави като нея. Същия ден се постригват за първи път и косите на малките деца, за да растат дълги, здави и красиви.

(от Петя Банкова)

шамотен – огнеупорен материал, направен основно от изпечена и стрита огнеупорна глина;

тепсия – голям, плосък, кръгъл или правоъгълен съд за печене или готвене, обикновено направен от метал;

върколак – митично същество, обикновено описано като човек, който се превръща във вълк или същество, подобно на вълк, най-често при пълнолуние;

караконджол – вид злосторен дух или чудовище, който обикновено се свързва с нощта и страшните събития;

II. Отговорете на въпросите:

1. Кой празнува Тодоровден и кога се отбелязва?
2. Опишете с няколко изречения какво се празнува на Тодоровден?
3. Какви традиционни ястия се приготвят за празника?
4. Какво символизира конят в празника?
5. Защо «Тодоровден се нарича още «Конският празник»?
6. Какво значение имат състезанията с коне по време на празника?
7. Какво показват традициите за отношението на българите към животните?
8. Какви черти на характера се подчертават чрез Тодоровденските обичаи?
9. Кой обичай от празника би искал/а да опиташ и защо?
10. Как се празнува Тодоровден във вашата местност?
11. Колко и какви мисли се открояват в текста?

III. Съставете сложен план към текста.

IV. Прочетете отново текста.

V. Напишете подробен преразказ на текста.

Тема 25 УСТНО СЪЧИНЕНИЕ РАЗСЪЖДЕНИЕ НА МОРАЛНО-ЕТИЧНА ТЕМА (ПО СЛОЖЕН ПЛАН)

(Усний твір-роздум на морально-етичну тему) (за складним планом)

Припомнете си що е това разсъждение?

I. Прочетете текста. Определете темата и основната мисъл, стилът и вида му. Съгласни ли сте с изказването в останалото изречение?

ЩО Е ТО ЛЮБОВ?

Любовта – тази вечна загадка, за която са писали поети, философи и музиканти, остава едновременно най-простото и най-сложното човешко чувство. Всеки я е преживявал по свой начин, но никой не може да я опише напълно. Тя е едновременно сила и слабост, начало и край, светлина и сянка. Без любов светът би бил безцветен, механичен и бездушен.

Любовта не се измерва с думи, а с дела. Тя е в жестовете на внимание, в готовността да се жертваш за другия, в способността да прощаваш. Истинската любов не търси облаги, не поставя условия, не се хвали – тя просто е. Във време, когато бързината, интересът и материалното властват, любовта остава може би последният оазис на човечност.

Но любовта не е само романтично чувство между двама души. Тя е двигателят на всяко добро дело – любов към родината, към семейството, към живота, към природата. Без нея няма състрадание, няма стремеж към красота и справедливост. Любовта е онова, което ни отличава от бездушните машини и ни прави истински хора.

Може би най-голямата ѝ сила е в това, че тя не може да бъде насилена. Не можем да я купим, да я изчислим или да я планираме. Тя идва, когато най-малко очакваме, и променя всичко. Любовта е най-чистото проявление на човешката душа – онази невидима нишка, която свързва сърцата и дава смисъл на съществуването.

II. Отговорете на въпросите:

1. Как се определя любовта в текста – като чувство, ценност, сила или отговорност?
2. Какви примери се използват в текста, за да се докаже разбирането за любовта?
3. Какво място заема любовта в живота на човека според текста?
4. В текста любовта се разглежда само в романтичния ѝ аспект или в по-широк смисъл (към хората, семейството, родината, живота)?

5. Какви публицистични средства са използвани в текста – риторични въпроси, призиви, контраст, публицистичен тон?

6. Каква е основната цел в текста – да се убеди, да се разсъждава, да се предизвика емоция или действие?

7. Изпишете от текста емоционално-оценъчните думи, според които се влияе на читателя.

8. Какви аргументи подкрепят основната теза – житейски, морални, философски, емоционални?

9. Съгласни ли сте с разбирането за любовта, представено в текста?

III. Съставете устно съчинение разсъждение от публицистичен стил на една от темите «Любовта в мен», «Любовта в моето семейство», «Любовта като сила, която променя човека», «Любовта и приятелството – две страни на едно чувство».

Тема 26 ПРЕВОД (Переклад)

1. Прочетете текста.

БОРОТЬБА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЗА СВОЮ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Боротьба українського народу за незалежність має давню та героїчну історію, що простягається на століття. Від козацьких часів до сучасності українці постійно відстоювали своє право на самовизначення, мову, культуру та територіальну цілісність.

У XVII столітті українськи козаки під проводом Богдана Хмельницького повстали проти польського панування, прагнучи створити власну державу, де український народ міг би жити вільно. Попри численні зовнішні тиски і складні політичні умови, ідея незалежності збереглася в народній пам'яті.

У XX столітті боротьба за свободу набула нового мащабу. Проголошення Української Народної Республіки у 1917 році стало першим серйозним кроком до сучасної державності, хоча ця спроба зіткнулася з військовою агресією сусідніх держав. Під час Другої світової війни українці знову боролися за право жити у власній державі, протистоячи окупації та репресіям.

Сучасна боротьба за незалежність найяскравіше проявилася у 1991 році, коли після довгих десятиліть радянського контролю Україна здобула незалежність, і відновила власну державність. Проте навіть у 21 столітті українці продовжують захищати свою свободу, як це було під час Революції Гідності 2013 -2014 років та у війні проти російської агресії, що триває сьогодні. Боротьба українського народу за незалежність є символом незламності, патріотизму та прагнення жити вільно на своїй землі. Кожне покоління українців додає нові сторінки до історії цієї боротьби, нагадуючи світу про те, що свобода – це цінність, яку треба виборювати, берегти й передавати далі. Від козацьких часів до сучасності українці до-

водять, що воля – не просто слово, а спосіб життя, що живе в серці кожного, хто любить свою землю. І навіть у найтемніші часи ми знаходимо сили підніматися, щоб захищати право бути вільними, говорити своєю мовою, жити за своїми законами та мріяти про майбутнє без страху.

СУЧАСНА МОЛОДЬ ЯКА ВОНА?

Сучасний світ переповнений різноманіттям та швидкими змінами, і молодь виступає однією з ключових сил, яка активно адаптується до нових реалій. Сучасна молодь – це не лише ті, хто висловлює свої погляди через соціальні мережі та модні тренди, а й покоління, яке стикається з унікальними викликами та можливостями. З одного боку, сучасна молодь вражає своєю активністю та зацікавленістю в різних сферах життя. Вона вміє швидко адаптуватися до технологічних нововведень, володіє креативністю та інноваційним мисленням. Сучасна молодь завжди на зв'язку та готова сприймати нове, розширюючи горизонти своїх можливостей. З іншого боку, сучасні молоді люди також стикаються з рядом викликів. Зростання економічних труднощів, екологічні питання, соціальна несправедливість – усі ці проблеми впливають на їхній погляд на світ та ставлення до нього.

Багато молодих людей відзначають свою соціальну відповідальність та бажання змінити світ на краще. Індивідуальність та самовираження також стають важливими аспектами для сучасної молоді. Кожна особистість має свій унікальний стиль, переконання та цілі. Молодь шукає своє місце у суспільстві, де кожна думка та голос має значення. Навчання та освіта займають важливе місце в житті сучасної молоді. З одного боку, вони користуються доступністю інформації та можливістю вивчати будь-що за короткий час. З іншого боку, вони стикаються з конкуренцією та вимогами сучасного ринку праці. Таким чином, сучасна молодь – це динамічне покоління, яке об'єднує в собі активність, відповідальність та бажання змін. Її характеризує готовність до викликів і бажання зробити світ кращим місцем для всіх.

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ЇХ РОЛЬ У СУСПІЛЬСТВІ ТА ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Засоби масової інформації (ЗМІ) – це сукупність каналів і технологій, за допомогою яких передаються новини, знання та культурні цінності широкій аудиторії. До них належать телебачення, радіо, газети, журнали, а сьогодні – ще й інтернет, соціальні мережі, блоги та інші цифрові платформи.

Роль ЗМІ у сучасному суспільстві надзвичайно важлива. Вони інформують людей про події у світі, допомагають формувати громадську думку, сприяють обговоренню важливих соціальних, політичних і економічних питань. Без доступу до інформації людина не може повноцінно брати участь у суспільному житті, приймати зважені рішення чи оцінювати дії влади.

Окрім інформативної, ЗМІ виконують також виховну та культурну функції. Вони знайомлять аудиторію з досягненнями науки, мистецтва, техніки, поширюють ідеї толерантності, патріотизму, взаємоповаги. Проте водночас слід пам'ятати, що засоби масової інформації можуть і маніпулювати громадською думкою, поширювати недостовірні відомості або нав'язувати певні погляди. Тому критичне мислення та вміння аналізувати інформацію – обов'язкові навички сучасної людини.

У житті кожного з нас ЗМІ відіграють значну роль. Вони не лише джерело новин, а й спосіб спілкування, самовираження, навчання та відпочинку. Завдяки медіа ми можемо бути в курсі подій у світі, ділитися власними думками, дізнаватися нове й розвиватися.

Отже засоби масової інформації є невід'ємною частиною життя людини та суспільства. Вони можуть бути потужним інструментом розвитку демократії, освіти і культури, але лише за умови, що споживачі інформації ставитимуться до неї відповідально й критично.

Тема 27 ИЗРАЗИТЕЛНО ЧЕТЕНЕ НА ГЛАС (Виразне читання вголос)

I. Прочетете текста. Определете темата. Основната мисъл, стила и вида на текста.

УКРАЙНА. ГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ. ПРИРОДА НА РАЗЛИЧНИТЕ Ѝ РЕГИОНИ

Украйна е независима държава с площ 603 549 km². Нейните региони имат разнообразни географски характеристики и варират от планински области през равнини до низини, които имат разнообразен климат хидрография. По-голямата част от страната е разположена в Източноевропейската равнина.

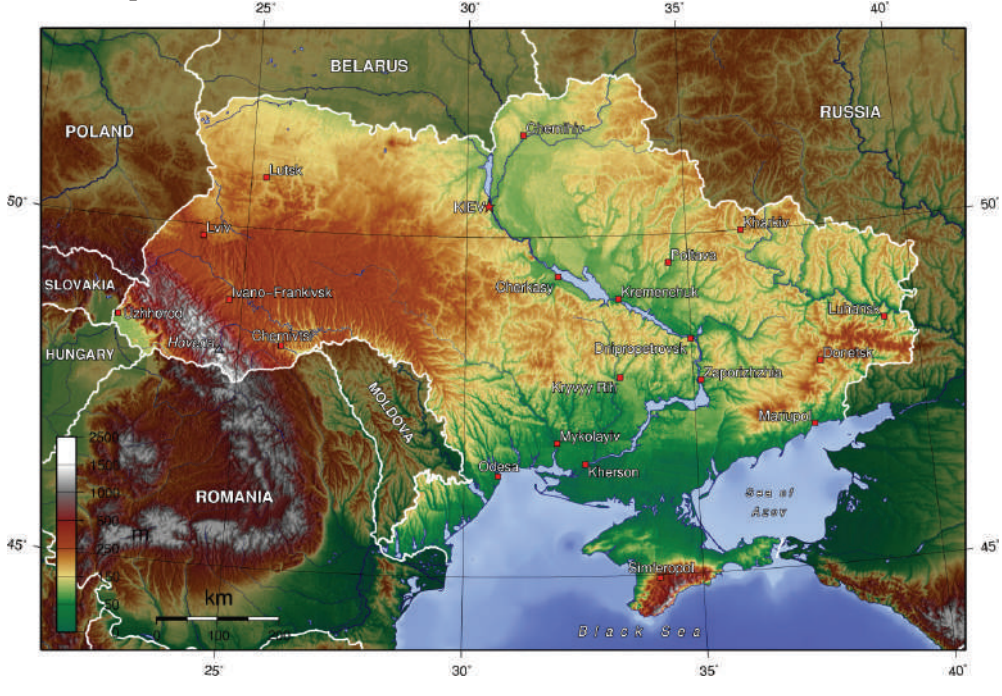

Ландшафтът на Украйна се състои предимно от плодородни степи и плата, пресечени от реки като Днепър, Сиверски Донец, Днестър и Южен Буг, които се вливат на юг в Черно море и по-малкото Азовско море. На югозапад делтата на река Дунав образува границата с Румъния. Единствените планини в страната на Карпатите, разположени на запад, с най-висок връх Говерла с височина 2061m и Кримските планини, далеч на юг по крайбрежието.

Украйна има редица високопланински региони като Волинско-Подолската височина (на запад) и Близо-Днепърската височина (на десния

бряг на Днепър). На изток има югозападни разклонения на Средноруското възвишение, по които минава границата с Русия. Близо до Азовско море се намират Донецкият хребет и Близоазовското възвишение. Стопеният сняг от планините захранва реките и техните водопади.

Значимите природни ресурси в Украйна включват литий, природен газ, каолин, дървесина, и изобилие от обработваема земя. Въпреки това страната е изправена пред редица големи екологични проблеми като недостатъчно снабдяване с питейна вода, замърсяване на въздуха и водата, обезлесяване и радиоактивно замърсяване на североизток от аварията през 1986 г. в Чернобил.

Столицата е град Киев.

Украйна е разположена в Източната Европа, в югозападната част на голямата Източноевропейска равнина в подзоната на смесените гори, лесостепната и степната зони, а също в пределите на Източните Карпати и Кримските планини. От запад на изток територията на Украйна се простира от Карпатите до Средноруските възвишения на повече от 1300 km, а от север на юг – от река Припят до браговете на Черно и Азовско море на почти 900 km. На югозапад граничи с Молдова (дължина на границата 765 km) и Румъния (531=169+362 km), на запад – с Унгария (115 km), Словакия (126 km) и Полша (387 km), на север – с Беларус (826 km), на североизток и изток – с Русия (1385 km), а на юг се мие от водите на Азовско (623 km брегова линия) и Черно море (1442 km). Обща дължина на сухоземните граници 4135 km.

Територията на Украйна, се простира между 44°23′ и 52°23′ с.ш. и между 22°08′ и 40°13′ и.д.

Украйна има изключителна икономическа зона от 147 318 km^2 в Черно море. Най-големия структурен елемент – Украинския кристалинен щит заема централната част на страната и се състои от сложно дислоцирани архайски и протерозойски скали с възраст 3500 – 1200 млн. години.

По посока на Карпатите тези скали плавно потъват надолу, преминаващи във Волино-Подолската плоча, изградена от рифейски, вендски и палеозойски породи.

В северозападните части на басейна се откриват триаски и юрски седименти, а по краищата му – кредни и палеоген-неогенови скали.

Планинските съоръжения са разположени в южната част на Украйна – Кримските планини от Източните Карпати, които влизат в състава на Алпийската геосинклинална (нагъната) област. Кримските планини представляват голяма антиклинална изпъкналост, изградена от триаско-юрски флишеви породи кредни и терциерни пясъчно-глинести и карбонатни скали. Украинските Карпати включват Предкарпатското краево пропадане, нагънатата област на същинските Карпати (флишева и вътрешно антиклинорна зона) и Закарпатското вътрешно пропадане. В нагънатата област се разкриват докамбрийски и палеозойски скали, препокрити с мезозойски наслаги и флишови породи с кредна и палеогенска възраст. Неогеновите образувания са характерни за Предкарпатската и Задкарпатската падини.

На територията на Украйна се намират големи рудни и въглищни басейни: Криворожки железноруден басейн, Керченски железноруден басейн, Никополски басейн на манганова руда, Лвовско-Волински въглищен басейн, а също многочислени находища на кафяви въглища. Украйна е богата на източници на минерални води. Някои от минералните източници имат световна слава (Трускавец – хидрокарбонатно-калциево-магнезиеви води). Широко са известни сероводородните източници във Велики Любен и Немиров (Лвовска област); въглекиселите източници са разпространени в Закарпатието (Поляна, Квасова, Лужана, Плоское); радиоактивните – в Хмелник (Виницка област), в района на мироновка (Киевска област) и др. Езерата и лиманите по крайбрежието на Черно и Азовско морета са богати на лечебна кал.

Голямата територия на Украйна определя разнообразието на природа на страната. Тя е разположена в югозападната част на Източноевропейската равнина (около 95% от територията ѝ) в подзоната на смесените гори, лесостепната и степната зони. Бреговете на Черно море са предимно ниски и разчленени от заливи (Тендровски, Джарългачки, Каркинитски, Каламитски и др.) и лимани (Днестровски, Хаджибейски, Куялницки, Тилигулски, Бугски, Днепровски и др.). Бреговете на Кримския полуостров са стръмни и планински. Северните брегове на Азовско море са плоски и се отличават с наличието на дълги пясъчни коси (Обиточна, Бердянска и др.), на запад се простира дългата Арабатска стрелка, отделяща от морето соления залив Сиваш. Около 95% от територията на Украйна попада в югозападната част на Източноевропейската равнина и има равнинен и хълмист релеф и само на юг се издигат Кримските планини, а на запад – Украинските Карпати. Източноевропейската равнина в пределите на страната се състои от възвишени и ниски участъци, съвпадащи съответно

с издигнатите и понижените участъци на кристалинния фундамент на Източноевропейската геоложка платформа. Най-значителните възвишения са Волинското и Подолското, простиращи се от северозапад на югоизток от горното течение на река Западен Буг и горните леви притоци на Днестър по долината на река Южен Буг (максимална височина връх Камула 471 m). Северната част на Украйна се заема от Полеската низина с височина 150 – 200 m. Нейната равна повърхност е образувана от древни флувиоглациални и алувиални наслаги, на места усложнени от моренно-хълмисти, еолови и карстови форми на релефа. На югоизток Полесието постепенно преминава в Приднепровската низина, простираща се покрай левия бряг на Днепър, в неговото средно течение. В западната част на низината са добре развити заливната и надзаливните тераси на реката, а източната част представлява обширна равнина, дълбоко разчленена от оврази, суходолия и асиметричните долини на левите притоци на Днепър. Южната част на Украйна е заета от Причерноморската низина, леко наклонена на юг равнина с широки долини и плоски вододели, с голямо количество изолирани понижения и степни блюдца, образували се в резултат на пропадания в льосовите наслаги. В западната част на Украйна са разположени най-високите планини в страната – Украинските Карпати, представляващи стеснената (до 60 – 100 km) и понижена част на Източните Карпати. Те се състоят от редица паралелни хребети, простиращи се от северозапад на югоизток на протежение от 270 km с максимална височина връх Говерла 2061 m. Югозападно от Украинските Карпати е разположена алувиалната Закарпатска низина с височина 100 – 120 m.

Климатът в Украйна е умерен, предимно континентален, значително по-топъл и мек от останалите части на Източноевропейската равнина. Наред с усилването на континенталността на климата от запад на изток се наблюдава и широчинна зоналност. От север на юг се увеличава разликата между летните и зимните температури, намалява се дебелината и продължителността на снежната покривка, количеството на валежите и относителната влажност. Посоката на ветровете се сменя през сезоните:

през зимата в северната половина на страната преобладават западните ветрове пренасящи влажен въздух, а в южната част – североизточните и източните сухи и студени ветрове. През лятото най-честите ветрове са северозападните, но в южната половина много често духат източни и югоизточни ветрове, понякога суховеи. Годишната сума на валежите се изменя от 600 – 700 мм на северозапад до 300 мм на югоизток. В Украинските Карпати до 1200 – 1600 мм. В по-голямата част от територията на страната максимумът на валежите е през пролетните и летните месеци. На юг, в степната зона, овлажняването е недостатъчно и през отделни години се наблюдават продължителни засушавания.

Общата дължина на речната мрежа на Украйна е около 170 хил. Най-важната водна артерия в Украйна е Днепър с притоците си: Припят, Десна, Тетерев, Рос, Сула, Псьол и др. Днепър пресича цялата територия на Украйна от север на юг и я дели на 2 части – Дяснобрежна и Лявобрежна и неговият басейн обхваща северните и централни части на страната (около 50% от територията ѝ Реките в западната и югозападната част на страната принадлежат към водосборните басейни на реките Южен Буг и Днестър. Закарпатската низина се отводнява от река Тиса (ляв приток на Дунав), а на територията на Чернивецка област извира река Прут, също ляв приток на Дунав. В крайния югозапад, по границата с Румъния преминава 174 км от най-долното течение на Дунав.

Реките в южната, степна част през лятото частично пресъхват (с изключение на главните), а долното Лявобрежие на Днепър (на запад от река Млечна) е лишено от постоянни реки. В подхранването на равнинните реки основна роля играе снеготопенето (50 – 80%), а на планинските реки – дъждовното подхранване. Равнинните реки имат ясно изразено пролетно пълноводие, ниско лятно маловодие, незначително есенно пълноводие и много ниско зимно маловодие. Средния годишен отток съставлява от 1 до 4 l/s от 1 км^2. През зимата болшинството от реките замръзват за период от 2 до 3,5 месеца, като по време на продължителни зимни затопляния понякога са размразяват, след което отново замръзват. Водните запаси на Украйна съставляват около 95 млрд.м^3, в т.ч. подземни води 3,2 млрд. ^{3}. По най-големите реки се извършва регулярно корабоплаване, а на някои от тях са изградени големи ВЕЦ-ове.

В Украйна има над 7 хил. езера с площ над 0,1 км^2 с обща площ над 2 хил. км^2. Най-голямо разпространение имат езерата разположени в заливните тераси на Дунав (Ялпуг, Катлабух), Днепър, Десна, Припят. По крайбрежието на Черно и Азовско море разположени езерата Сасик, Шагани, Алибей и езерата-лимани – Куялницки, Хаджибейски и др. Във Волинското Полесие има множество карстови езера (Свитязко, Пулемецко и др.), а в Украинските Карпати най-голямо е езерото Синевир. В страната има над 23 хил. малки язовири и големи водохранилища, в т.ч. Кременчугско (2250 км^2), Каховско (2155 км^2), Киевско (922 км^2), Днепродзержинско (567 км^2) и др.

За равнинната част на страната е характерна почвената зоналност. В северните части преобладават различни видове ливадно-подзолисти почви, заемащи около 70% от общата площ на Украинското Полесие. Разпространени са също ливадно-блатни и торфено-блатни почви. В лесостепните части господстват различните видове сиви горски почви, оподзолените и типичните черноземи (със съдържание на хумус до 4 – 6%), покриващи повече от половината от зоната. В степната зона са развити обикновени и южни черноземи, а покрай морското крайбрежие преобладават тъмнокафявите почви (съдържание на хумус до 3,5 – 5%), изискващи напояване, особено в южната част на зоната. В Украинските Карпати почвената покривка се сменя от ливадно-подзолисти почви в Предкарпатието до оподзолени кафяви горски в пояса на буковите гори и планинско-ливадни и планинско-торфени в понижените участъци.

На територията на Украйна се наброяват около 16 хил. вида растения. За равнинната част е характерно зоналното разпределение на растителната покривка. Северната част е разположена в пределите на разпространението на зоната смесените гори, които заемат около 1/3 от нейната площ. Разпространени са дъбово-боровите, габъро-дъбово-боровите и дъбово-габъровите гори, а също и иглолистни гори върху пясъци. В подлеса растат леска, черна и червена боровинка и др. Голяма част от площта на Полесието е заето от ливади и низинни тревисти блата, а на северозапад се срещат и сфагови блата. В лесостепната зона горите заемат около 11% от нея и са разположени предимно по разчлененните вододели. Преобладават широколистните гори от бук, дъб, габър, липа, ясен, клен, а по пясъчните тераси на речните долини се срещат борови гори. Общата площ на горския фонд в Украйна е 8457 хил.ха, в т.ч. гори – 8457 хил.ха, а общите запаси от дървесина се изчисляват на 968,4 млн.м^3. Степната растителност заема заравнени части на вододелите и се среща само на отделни участъци, като голяма част от бившите степни пространства сега са обработваеми земи. Коиловите и пелиново-типчаковите степи са се съхранили единствено в защитените територии. Склоновете на Украинските Карпати до 500 – 600 м височина са покрити с широколистни гори от дъб, габър, клен и липа, а на горе следват гори от бук с примеси от смърч и ела. По най-високите и заравнени участъци на Карпатите виреят храсти, смърчови и борови гори, преминаващи най-нагоре във високопланински пасища.

В горите на Полесието се срещат: мечка, лос, сърна, дива свиня, вълк, лисица, рис, язовец, белка и др., а от птиците типични са тетерев, пустинарка, глухар, синигер, кълвач, авлига. В лесостепната зана са разпространени: елен, дива свиня, вълк, норка, пор, лалугер, хамстер, таралеж; от птиците – сива яребица, сврака, авлига. За степната зона са характерни: лалугер (3 вида), степна мишка, хамстер, обикновена мишка; различни видове чучулиги, пъдпъдъци и повсеместно зайци. В Карпатите се срещат мечка, дива свиня, рис, дива котка.

Цялата територия на Украйна попада в 5 природни зони:

Подзоната на смесените гори заема 20% от територията на страната и се намира в района на Украинското Полесие. Южната граница на подзоната преминава приблизително по линията Лвов, Кременец, Шепетовка, Житомир, Киев, Нежин, Батурин, Кролевец, Глухов. На тази територия господстват полеските ландшафти, за които са характерни умерено топъл, влажен климат, широко развитие на пясъчните равнини, покрити с дъбово-борови гори (около 1/3 от територията) в комплекс с ливади и блата. В пределите на Украинското Полесие се обособяват Западно Полесие (Волинско, Житомирско и Киевско) и Източно Полесие (Черниговско и Новгород-Северско).

Лесостепната зона заема около 35% от територията на страната и обхваща средната част на страната. Тя представлява разчленена равнина, заета от черноземни и сиви горски почви, като големи масиви от широколистни гори се редуват с големи обработваеми земи. По особеностите на природните условия лесостепната зона се дели на Волино-Подолска, Приднепровска и Левобрежна.

Равнинната ѝ повърхност е заета предимно от черноземни почви, разчленена е от речни долини, суходолия и образи. Около 3/4 от територията на зоната е заета от обработваеми земи, повечето от които се напояват.

Зоната на Украинските Карпати се характеризира със своите височинни ландшафти: предпланинска зона на смесените гори и пасища; планинска – с букови, дъбови, габърови, смърчови и борови гори и най-горе – субалпийска зона с храсти и планински пасища.

(Из интернет)

Речник

Седимент – твърдо вещество, което се отлага на дъното на течности (вода, въздух и др.) вследствие на утаяване на частици.

Флиш – вид седиментна скала, която представлява чередуване на слоеве от пясъчници, тинести камъни и глинести шисти.

Наслаги – слоеве от почва, камък или утайки, които са се натрупали един върху друг с течение на времето.

II. Отговорете на въпросите:

1. За какво се разказва в текста?
2. Каква площ заема Украйна?
3. От какво състои ландшафтът на Украйна?
4. Кои са високопланинските региони на Украйна?
5. Какви природни ресурси има в Украйна?
6. Разкажете за местоположението на Украйна.
7. Какво можете да кажете за планинските съоръжения и природата на Украйна?

8. Какъв е климатът на Украйна?
9. Кои са природните зони на Украйна?
4. Какви езикови средства открихте в текста?
5. Съставете сложен план на текста. Помогнете си с микротемите.
6. Преразкажете накратко текста.
7. Направете презентация към текста.

III. Напишете съчинение на тема «Моят роден край».

1. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл, стила и вида на текста.

ИЗ «ИСТОРИЯ НА ПРЕСЕЛЕНИЕТО НА БЪЛГАРИТЕ В БЕСАРАБИЯ: ИСТОРИЧЕСКИ КОНТЕКСТ И СОЦИОКУЛТУРНИ ПОСЛЕДИЦИ»

Преселението на задунайските българи в Бесарабия представлява значима част от историята на нашия регион, осветлявайки сложността на социалните, културни и политически процеси от началото на XIX век. Това събитие, започнало след края на Наполеоновите войни и последвалото преразпределение на територии, довело до миграцията на хиляди български семейства от долния Дунав в южната част на Бесарабия. Техният принос не само променил етническия състав на региона, но и оказал дълготрайно въздействие върху икономиката, културния живот и социалната структура на Бесарабия.

Преселението на задунайските българи в Бесарабия представлява важна глава в историята на Молдова, отразяваща сложни социокултурни и политически процеси от времето. От началото на XIX век стотици български семейства намерили ново жилище на юг от Бесарабия. Тяхното

преселение не само променило етническия състав на региона, но и оказало значително влияние върху икономиката и културния живот на Бесарабия.

Българският народ има над 13 века история, богата на значими събития и динамични процеси. Тази дълга и разнообразна историческа траектория включва епохи на културна и политическа слава, периоди на трагично духовно и политическо падение, както и важни етапи на етническа мобилизация. Българската нация е оставила неизмерим отпечатък в православната духовност и световната култура, показвайки изключителна устойчивост и сила през вековете на османско владичество. Въпреки суровите изпитания, българите демонстрирали чудеса на етническо оцеляване и възраждане, съхранявайки и развивайки своето уникално наследство и идентичност.

През XIV век България паднала под османско иго, което продължило пет века и оставило траен отпечатък върху историята на народа. В този тежък период българите били лишени от основни права и задължени да плащат около 80 различни вида данъци, налагани от местната и централната власт. Един от най-страшните аспекти на османското управление бил системата на кръвния дан – практиката, при която османците насилствено вземали християнски деца, които били обучавани и превръщани в яничари, съвсем чужди на собствената си културна и религиозна идентичност.

Османското иго оказало дълбоко и многослойно влияние върху живота на българските общности. Този исторически период се отличавал с жестоко потисничество, икономическа експлоатация и социално неравенство, което подлагало на тежки изпитания духа и волята на българския народ. Българите страдали от систематично насилие, лишения и съществени ограничения на своите права, които подкопавали основите на техния социален и културен живот. Въпреки всички трудности и унижения, българите запазили своята идентичност и културни традиции, което ставало възможно чрез изключителна устойчивост и солидарност сред тях.

През XVI-XVIII век кризата в Османската империя допълнително утежнила положението на българите. Грабежите и насилието станали част от ежедневието на народа.

През май 1812 година, съгласно Бухарестките мирен договор, територията между реките Прут и Днестър била освободена от османското господство и включена в състава на Руската империя. Тази историческа промяна донесла освобождение за населението на региона от вековното османско робство и предоставила нови възможности за политическо, икономическо и културно развитие.

След 1812 година започва грандиозно преселение на български бежанци, предизвикано от дълбокото социално и политическо разстройство в Османската империя. Непрестанните грабежи, насилие и религиозен гнет, наложени от османските власти, принудили българите да се изправят пред избора да напуснат родните си земи. Османското нашествие довело до опустошителни последици, които били съпътствани от икономическа експлоатация и систематично преследване на християнското население.

С настъпването на въоръжените въстания срещу султанските власти, потокът от бежанци се увеличил значително. Местните жители, които избрали да останат, били заплашвани с жестоки наказания и репресии. Напускането на родината, макар и опит за избягване на сигурна гибел, било съпроводено с дълбока болка и тъга, и представлявало тежко изпитание за българите, принудени да се разделят със своята родна земя.

Общественик и революционер Иван Селимински (1838-1895), който е бил съвременник на тези драматични събития, предоставя дълбок и емоционален анализ на прощаването на сливенските бежанци от родния край. В своята хроника той описва сцената на напускане със значителна емоционална интензивност и историческа дълбочина: «Дълбоко развълнувани и натоварени с голямо количество багаж, хората напускали домовете си. Те за последен път стъпвали на земята, която е била обект

на техните молитви, радости и обредни практики, където са се извършвали сватби и кръщенета. Също така, те направили последна обиколка на гробището, където са погребани техните предци, родители, деца, роднини и приятели. На тези места проливали сълзи за последен път, като демонстрирали дълбоката си връзка с родната земя». Описаната сцена подчертава не само тежестта на физическото изселване, но и дълбокото емоционално и духовно свързване на индивидите с техните предишни домове и родни места.

Този контекст предоставя важна перспектива за разбирането на емоционалната и културна тежест на преселението, което българските бежанци преживели, както и тяхната дълбока връзка с родината, от която били принудени да се разделят.

Многобройни българи, напускащи родината си, се надявали, че преселението е временно и изразявали стремеж за бързо завръщане в своите домове. Обаче, историческите обстоятелства се оказали неблагоприятни и променили техните планове. Българските преселници търсели убежище в територии от Молдова, включително в Бесарабия, район, където османското господство било по-малко насилствено в сравнение с предишните им територии.

Въпреки разнообразието в етническия състав на тези области, местните общности проявяваха значителна степен на мирно съжителство и съгласие. Тази интеграция и сътрудничество между различните етнически групи бяха от особено значение за успешната адаптация на българските преселници и за формирането на нова социална структура в региона.

Голямото преселение на българите било свързано с войната от 1806-1812 година. Тогава в Бесарабия, където вече живеели 8 500 българи, пристигат още 11 000 души.

От заселниците се изисква да се занимават предимно с подобряване на земеделието, отглеждане на плодови градини, лозови насаждения и особено на копринени дървета, ако имат възможност, както и да извършват всичко, което е присъщо на добър земеделец и нов поселенец, закрилян от монарха.

Като помощ за устройството им се предоставят следните предимства:

– Освобождаване от всички данъци и земски задължения за срок от 10 години.

– Назначава се на всяко пълно семейство вечно и наследствено владение на 60 десетини земя;

– Освен това, на всички общо – отпускане на средства за издръжка на нуждаещите се от храна.

– Новите поселенци, както и техните наследници, са освобождавани веднъж завинаги от рекрутски набор, както и от предоставяне на военни квартири, с изключение на неочаквани случаи по време на преминаване на войски през българските села, и то само за най-кратко време, например: за нощувка или почивка.

На българите се предоставя правото да строят църкви в съответствие с тяхната религия, да осъществяват камбанен звън, да имат свои свещеници и да ползват пълна свобода на вероизповеданието.

През последващите години пристигащите заселници от Долния Дунав бяха принудени да водят упорита борба срещу произвола на местните власти и стремежите на бесарабските земевладелци да ги поробят. Те също така се бореха за реализацията на обещаните от царското правителство права и привилегии.

Тази борба намери разбиране и подкрепа сред молдовското население, което запази паметта си за османските грабежи и насилия в Бесарабия.

Борбата на заселниците, подкрепена от прогресивния генерал от пехотата Иван Никитич Инзов (1768-1845), завършила с издаването на правителствения указ от 29 декември 1819 година, който предоставил на българите статут на чуждестранни колонисти. Този документ защитил българските преселници от посегателствата на земевладелците и създал благоприятни условия за устройството им на новите места. Преселниците били надарени със земя, освободени за няколко години от данъци и получили редица други привилегии.

Втората вълна на масово преселение от България настъпила по време на следващата руско-турска война от 1828-1829 година. Към пролетта на 1828 година отношенията между Турция и Русия се усложнили до такава степен, че на 14 (26) април Николай I подписал манифест за обявяване на война на Османската империя.

По време на военната кампания било предвидено широко участие на българското население. Въпреки сложното положение, българите от самото начало на войната се борели срещу турските власти, стремейки се да ги свалят и да ги изгонят от населените места в България, където турското и мюсюлманското влияние доминирали в политическия и социалния план.

Най-тежко било положението на българите, които останали на територията, контролирана от турската армия. Лятото на 1828 година се водели ожесточени битки, при които турското командване прилагало тактиката «изгорена земя». Турските власти конфискували храни от местното население, а когато то напуснало земите си, турците изгонвали всички жители от домовете им.

Както и в предишните войни, българите активно участваха в бойните действия срещу Портата. В боевете участваха формирования на български доброволци, като особено се отличиха отрядите на българина Георги Мамарчев. Тъй като българските земи бяха част от Османската империя, българското население се стремеше към освобождение. Именно затова българите започнали да формират военни отряди.

Според различни сведения броят на българите, участвали в руско-турската война, варира между 5 000 и 25 000 души. Най-много доброволци се записали от населено място Сливен.

В резултат на преселението по време на руско-турската война от 1828-1829 г. и след нейното завършване, в селата на Буджак се установили около 25 000 нови поселенци, а около 1 000 се записали в различни градове на Бесарабия. В цялата Бесарабия българите и гагаузите съставлявали около 10% от населението. По този начин, на голяма част от южната територия на Бесарабия, която била обезлюдена след напускането на ногайските татари, в началото на XIX век се заселили компактни групи българи, предимно от България. Те формирали основното население на 83 бесарабски села. Административно-културният център на задунайските преселници в южната част на Бесарабия става град Болград.

Българите в Бесарабия преминават труден път. Техните жилища са разположени в южната част на Бесарабия, в така наречената територия Буджак.

Заселването на българи в тези територии оказало благоприятно въздействие върху икономическото развитие на региона. Те започнали да обработват неизползваните държавни земи на юг от Бесарабия, където бързо се развили земеделието, производството на зеленчуци и животновъдството. Със своя труд и усилия, «степите на Бесарабия, които преди били диви, започнали накрая да предизвикват плодородието на голяма част от земите в този район».

Разглежданият регион по-често се нарича Буджак, а не Бесарабия. Буджак бил един от регионите, където преминавал процесът на формиране на българската народност. Примечание на автора: Важно е да се отбележи, че Буджак и Бесарабия не са напълно идентични територии. Буджак е конкретен регион, разположен в южната част на Молдова и североизточната част на Украйна, обхващащ области около река Дунав. В същото време Бесарабия е по-широк географски и исторически регион, включващ територии между реките Прут и Днестър, и по-късно част от територията на днешната Република Молдова и Одеска област в Украйна. В контекста на историческите процеси и миграцията на българите през XIX век, Буджак представлява значима част от Бесарабия и играе ключова роля в разбирането на заселването и културната интеграция на българските преселници в този регион.

Българските преселници, които се установили в Буджак и други части на Бесарабия, внесли значителен принос за икономическото развитие на този регион. Те не само че преодолели предизвикателствата на новата среда, но и обогатили крайния регион със своите трудови умения и агрономически знания. Култивирането на нови култури, особено на зеленчукови и плодови насаждения, довело до значително нарастване на селскостопанската продукция. Възприемайки нови техники и адаптирайки традиционните си методи към условията на Буджак, българските земеделци успели да създадат плодородни градини и насаждения.

Техните продукти, включително разнообразни видове зеленчуци и плодове, станали основен източник на храна за населението на почти

всички големи градове на юг от Русия. Качествените реколти от българските преселници не само задоволявали нуждите на местния пазар, но и допринасяли за икономическата стабилност и благосъстоянието на региона.

Сред нововъведенията били внесените селскостопански инструменти – борони и плугове, в които могли да се впрегнат две, три или дори шест двойки волове. Също така, широко се използвал по-продуктивният метод на жътва, наречен гармановка, в сравнение с традиционната веригова жътва. Този метод включвал използването на коне, дъски и валяци, което значително увеличавало ефективността на събирането на реколтата.

Преселниците също така се специализирали в отглеждането на полутонкорунни и тонкорунни овце, чието значение на пазара на вълна постоянно нараствало. В развитието на икономическите ресурси на региона, значителна роля играли и дейностите на българските занаятчии, особено сукноделците, които произвеждали стоки за местния пазар. Те, съвместно с малка група български търговци, способствали за напредъка на търговията и икономическите отношения. Благодарение на тяхната предприемчивост, се наблюдавал значителен напредък в утвърдяването на новите производствени методи и икономически практики, които съществено повлияли на икономическата трансформация на региона.

Многобройните български села, създадени на гостоприемната молдовска земя, както и дългогодишното съжителство на молдовците и българите в Буджак, довели до значителни икономически, културни и езикови обмени. Тези обстоятелства създали уникална социална и културна среда, която естествено сближила и обединила народите, укрепвайки техните приятелски отношения.

Изучаването на историята на преселението на българите в Бесарабия ни предоставя ценен поглед върху динамиката на етнокултурните процеси в съвременната Молдова. Преселението не само обогати културното наследство на Бесарабия, но и значително допринесе за икономическото развитие и утвърждаването на нови традиции и обичаи.

В съвременния контекст историята на българските преселници ни напомня за важността на търпимостта, взаимното разбирателство и уважението към културното разнообразие, което е неотменна част от нашето общество. Изучаването на такива исторически случаи ни помага да задълбочим разбирането си за миналото и да изградим мост към бъдещето, където различни културни традиции се сливат в уникален начин на живот и съществуване.

Тези историзми ни отвеждат във времето и ни помагат да осъзнаем какво означава взаимстването и пренасянето на културни елементи от едно общество в друго. Въз основа на това разбиране можем да изградим по-добро бъдеще, където разнообразието е ценност, а уважението и толерантността към различията ни водят до по-силно и интегрирано общество.

Максим Петров Попов

I. Отговорете на въпросите.

1. Разкажете за преселението на задунайските българи в Бесарабия.
2. Как живели българите под Османското иго?
3. Кога и как се заселяват българите в Бесарабия?
4. Какви права и възможности се появяват у новите поселници?
5. Кога и как настъпва втората вълна на масовото преселение от България?
6. Какво ни оставят и до днес българските преселници в Бесарабия?

II. Съставете сложен план на текста.

III. Опитайте са накратко да преразкажете текста.

IV. Дайте писмен отговор на въпроса «Как българите в Бесарабия успяват да съхранят своя език, традиции и културна идентичност?

2. Прочетете текста. Определете темата, основната мисъл, стила и вида на текста.

ЗЛАТНИЯТ КЛЮЧ

Възседнал изтежко черен кон, извил лакът на левия си хълбок, Сирак Стойко минаваше по църковната улица и подковените копита на коня чаткаха равномерно по калдъръма. Тъкмо да прекоси кривия сокак отсам църковната порта, иззад ъгъла внезапно изскочи Богдана Цонина. Конят трепна. Сирак Стойко дръпна юздата му и добичето спря на мястото си. Изплашена от ненадейната среща, девойката отскочи назад и краищата на дългата ѝ аленочервена рокля се преметнаха, блеснаха белите ѝ боси нозе, обути в шарени налъми.

– Ух, как се изплаших! – продума сама на себе си Богдана, после дигна очи към конника и се усмихна. Пребледнялото ѝ за миг лице бързо се покри с руменина, а очите ѝ се изпълниха с влага, сякаш беше готова да заплаче през усмивката си.

Сирак Стойко я погледна от коня с остър, гневен поглед, но вместо да изрече ругателни думи, изръмжа:

– Чие момиче си ти?

– Казват ме Цонина, Богдана Цонина. Татко отдавна е умрял – отговори спокойно девойката и също тъй спокойно гледаше тя намръщеното лице на конника.

Сирак Стойко остана още за миг тъй, лице срещу лице с момичето, като че ли да запомни добре името му, после подкара коня и бързо се отдалечи.

Не беше човек като всички други люде Сирак Стойко. Не помнеше той ни баща, ни майка – рано бяха умрели те и бяха го оставили без дом, без свои. Едва бе израснал, колкото да се крепи на нозете си, той се намери сам – тъй, на улицата, като бездомно куче. Одърпан, винаги гладен, премръзнал, нечист, та и людското милосърдие беше тежко за него: за късче хляб той трябваше да налива и да излива стотици оки вода, да нацепва по цял товар дърва. По-късно взе да прескача нощем по чуждите дворища, да влиза скришом по къщите, но не задигаше нищо за себе си, а само унищожаваше каквото се изпречваше пред очите му. Не оставяше зеленчук по градините, плод по дървесата, жива птица по кокошарниците. Удуши и две крави в плевниците им, като вампир кръвопиец. Дете не смееше да се мерне пред него, а когато израсна на шестнайсет-седемнайсет години, вече и възрастните избягваха да го срещат по пътя си. Сух и черен, целият от жили и кости, със студени, зли очи, той беше страшен, той можеше и човек да убие.

Сирашкият живот бе помрачил душата на това дете. Всяка груба дума, всеки подхвърлен залък разгаряха в него злоба, омраза и гняв. Той беше винаги сам, а всички други бяха заедно и далеч от него. Те, другите, се бояха от съдбата му, от самия него и той ги мразеше. Той мразеше чак и собствената си мърша, мразеше сякаш и себе си. Еднаж бе гноясал нокът на дясната му ръка. И когато болката стана вече непоносима, Сирак Стойко със зъби изтръгна омразния нокът, вместо да го лекува с билки и мехлеми. По едно време той се изгуби нанякъде. Върна се подир десетина години. Извишил бе ръст през тия години, натежал бе, тънки мустаки бяха увиснали от двете страни на стиснатите му устни, а лицето му се бе вкаменило от студена гордост и презрение. През тия десет години Сирак Стойко бе познал и силата на парите.

Купи той къщата на стария, обеднял вече чорбаджи Заре, изпъди веднага от нея довчерашния ѝ стопанин и я събори до основи. Види се, някакъв лош спомен от клетнишкия му сирашки живот го свързваше с тая чорбаджийска къща. На нейно място издигна палат на два ката с четиридесет прозореца. И такива стени издигна наоколо, че засенчи градините и дворищата на всичките си съседи. Жив човек не влизаше в тая къща освен него и една бабичка, която се грижеше за храната и за прането му. Не се чуваше човешки глас между високите стени, не цъфтеше

нито едно цвете в широката градина, тежката, обкована с железа порта беше винаги затворена.

Из града Сирак Стойко не слизаше от коня си. Не знаеше той що е поздрав и човешка дума. Целият град се смая, когато започна да раздава пари назаем. Ала който взе от него пара, остави и кожата си в ръцете му. Непрестанно купуваше имоти – къщи, ниви, лозя, – с някаква неутолима жажда присвояваше всичко, каквото попаднеше в кокалестите му ръце. Сирак Стойко искаше да тури под коляното си целия град.

Два дена след като видя Богдана Цонина, той тръгна за първи път пеша из града и се отправи към къщата на вдовицата. Посрещнаха го там майката и дъщерята изплашени, а той не пожела нито да седне дори. С едно поклащане на главата си даде знак на момичето да излезне и щом останаха сами с майката, рече:

– Искам дъщеря ти.

И като че ли да смекчи някак тия думи, той добави:

– Искам я за жена.

Старата бедна вдовица не знаеше какво да отговори от изненада и уплаха. Неволно се отрониха от устата ѝ само две думи:

– Питай нея.

Богдана чу всичко отвън и влезе пак в стаята. Тя впи поглед в очите на Сирак Стойко и там потърси отговора, който трябваше да даде. Настана мълчание, продължително и тревожно. Изведнъж Богдана се усмихна. Ясно и смело прозвуча нейният глас:

– Добре.

И само тя забеляза как премина по лицето на Сирак Стойко една лека, бърза тръпка.

– Ще се венчаем сега, в неделя – каза той, загледан встрани.

– Но как? Ще трябва да се попригответим... – започна майката.

– Мене ми трябва жена, нищо друго не ми е нужно – отсече Сирак Стойко и излезе.

Сватбата стана съвсем тихо, макар че целият град очакваше да види чудо. Богдана не беше хубавица. Хубава беше усмивката ѝ, която не слизаше от нейните възпълнички устни и озаряваше младото ѝ лице с мека, покоряваща светлина. Още през първите дни след женитбата им тя започна да нарича мъжа си дядо, ала не за това, че беше доста по-стар от нея. Тая волност караше вълкът да ръмжи, но Богдана сякаш нищо не забелязваше. Тя така произнасяше тая дума – като че ли го погалваше с меки, топли пръсти – и той, Сирак Стойко, ръмжеше все по-глухо.

Ден след ден той виждаше, че около него всичко се преобразява, разхубавява се, става весело. Както след отминаването на тъмен облак, когато над червените покриви и градините отново се разлива весела слънчева светлина. Голямата, потънала в мрачна тишина къща на Сирак Стойко, цяла се съживи от пъргавите стъпки на Богдана, от нейния звучен глас,

от смеха й. Стаите трептяха от чистота, изпълниха се с някаква приветлива топлота и уютност.

– Дай още някоя парица, дядо – казваше често-често на мъжа се Богдана. – Ще ми трябват още четири завеси и бяло хасе за миндера в гостната.

Повлечен от магията, която се извършваше около него, Стойко даваше пари.

В градината се очертаха лехи, цъфнаха цветя. Започнаха да се чуват все по-често човешки гласове в тоя разхубавял се дом – тежката му порта сега по цял ден стоеше отворена.

В мека, топла люлка люлееше Богдана своя мъж. С търпение и обич бдеше над него, с грижлива, неуморна ръка разсейваше тъмната сянка отпред очите му. Тя не се страхуваше от него и всяка негова грубост посрещаше с кротки думи. С голяма предпазливост надникваше тя дълбоко в душата му и виждаше какво става там, без сама да бъде забелязвана. Каменната маска, в която бе застинало лицето на Сирак Стойко, оставаше непроменена, но младата жена виждаше през нея и чакаше с търпение и обич.

Тя се грижеше и за коня му – навреме да има храна и вода, навреме да бъде прибран в обора. Един следобед Сирак Стойко бе приготвил коня си за излизане, оставил го бе в двора и бе влязъл вкъщи да облече горната си дреха. Тъкмо в това време Богдана излизаше от градината и като видя оседлания кон, приближи се до него, взе да го гали по лъскавото му чело. Изведнъж тя пожела да се качи за малко на седлото, притегли добичето до един висок камък и чучна отгоре му. Усетил ездач върху себе си, конят веднага се отправи към портата.

– Стойко, Стойко! – изпищя Богдана и впи разтрепераните си пръсти в гривата на добичето.

Сирак Стойко веднага изтича вън. Лицето му бе пребледняло от страх за Богдана. Едно чувство, което не познаваше той досега. Насърчена от присъствието му, забелязала неговото пребледняло лице, младата жена извика:

– Скоро, дядо, кончето ще занесе бабичката ти в чаршията!

Тя се смееше през сълзи оттоку-що преживения страх и все още стискаше гривата на добичето.

От гърдите на Сирак Стойко избухна неудържим, здрав, сърдечен смях. За първи път се смееше той така и ведно с тоя смях от сърцето му изтичаше насъбралата се там отровна горчилка. Той се спусна към младата си жена, грабна я от седлото и обсипа лицето ѝ с горещи целувки през сълзи и смях. Задъхан от неизпитана сладостна умора, той полека я отпусна да стъпи на земята. И после с някакъв нов глас Сирак Стойко продума: – Със златен ключ отвори ти сърцето ми, Богдано... Конят изви към тях умната си глава и треперливо галено изцвили.

(По Димитър Талев)

хълбок – страната на тялото на човека или животното под ребрата и над бедрото;

калдаръм – настилка от едри, неравни камъни, които са плътно наредени един до друг, за да образуват път или улица;

налъми – вид обувки, изработени от дърво, които се обуват боси или с чорапи;

чаршия – централна търговска част – улица или площад, където са се намирали магазини, кафенета, работилници.

I. Отговорете на въпросите към текста: За кой герой се отнасят изразите? Какъв е смисълът им?

а) «Той се намери сам «като бездомно куче.» б) «Людското милосърдие беше тежко за него.» в) «Удуши и две крави в плевниците им, като вампир кръвопиец.» г) «Той мразеше чак и собствената си мърша, мразеше сякаш и себе си.» д) «Искаше да тури под коляното си целия град.» е) «С тоя смях от сърцето му изтичаше насъбралата се там отровна горчилка.»

II. Открийте в текста и прочетете отново:

а) Епизода на първата среща на Сирак Стойко с Богдана;

б) Епизода на сватосването;

в) Момента, в който най-ярко се изявява преобразената душа на Сирак Стойко.

III. Отговорете на въпросите към текста:

1. В кой момент от своя живот Сирак Стойко среща Богдана?

2. Какъв отпечатък слага сирашкият живот върху характера на Сирак Стойко? Проследите поведението му като дете и като възрастен човек.

3. Каква е ролята на портретната характеристика на героя за разкриване на сложната му душевност?

4. Кой обрича героя на самота – хората, беднотията или несговорчивият му характер?

5. Жертва или господар на обстоятелствата е Сирак Стойко?

6. Какво ви е отношение към поведението на героя?

7. Защо срещата на Сирак Стойко с Богдана е съдбовна? За кого? За Сирак Стойко или за Богдана? Проследите художествените детайли, посредством които разказвачът разкрива трудния път на героя към промяната.

8. Как Богдана разтапя ледовете в душата на съпруга си? С какво тя го покорява и преобразява?

9. С какъв смисъл е натоварена пестеливата портретна характеристика на Богдана? «Богдана не беше хубавица. Хубава беше усмивката ѝ, която не слизаше от нейните възпълнички устни и озаряваше младото ѝ лице с мека, покоряваща светлина.»

10. В какво е силата на героинята – във физическата или в нравствената ѝ красота?

11. Проследите моментите, в които се разкрива сътворената от Богдана красота на духовния и материален свят, в който постепенно се ражда за нов живот душата на Сирак Стойко.

12. Каква е ролята на пряката авторова характеристика за изграждане образа на Богдана като обаятелен?

13. Кои думи най-пълно разкриват случилото се духовно преобразяване на Сирак Стойко?

14. Защо «каменната маска» върху лицето на Сирак Стойко и усмивката на Богдана са ключови образи за разбиране на идейните послания на този разказ?

15. Кое е по-трудно – да преодолееш себе си или да се справиш с обстоятелствата? Какъв отговор на този въпрос ни дава разказът?

16. Проследите сравненията, с които си служи разказвачът при обрисуване образите на Сирак Стойко и Богдана. Каква е художествената им функция?

17. Как разказвачът постига опровержение на собственото си съждение: «Богдана не беше хубавица»?

18. Как мислите, случайно ли са избрани имената на героите? Какво е значението им и има ли то пряко отношение към съдбата им?

19. Каква е ролята на метафората в разказа? Защо тя е изведена в заглавие?

IV. Проверете уменията си:

1. Проведете дискусия на тема: «Съвременната девойка и жена – хармонизираща или демонизираща света около себе си.»

2. Напиши съчинение разсъждение на тема «Облагородяващата сила на женската обич в разказа «Златният ключ» от Д. Талева.

Тема 28 ЧЕТЕНЕ НАУМ (Читання мовчки)

1. Прочетете текста. Отговорете на въпросите.

НАРОДНИ ЗАНАЯТИ В УКРАЙНА

В етническата територия на Украйна населението отдавна се занимава със зърнопроизводство. В древността на Трипилската култура, още четири хиляди години пр.н.е., отглеждането на зърнени култури е заемало видно място сред другите видове стопански дейности – като лов, събирачество, риболов и до известна степен животновъдство. Благоприятните климатични условия, благоприятният пейзаж, плодородната черноземна почва са насърчавали работата на полето. С течение на хилядолетията древните племена, отглеждащи зърно, са се местили от място на място и въпреки това, който се е заселил на тази земя – със сигурност е възстановявал традициите на отглеждане на зърнени култури.

Животновъдството е една от важните икономически дейности, която съществувала в Украйна от древни времена. Земеделието не би могло да се развива успешно, ако животните, които снабдяваха жителите на нашия регион с млечни и месни продукти, не бяха опитомени и използвани като теглеща сила. Добра реколта се получаваше, когато почвата беше качествено подготвена за сеитба. Без подходящи впрегнати инструменти за ефективно използване на теглещата сила в земеделието това не може да се постигне. Най-простият плуг, открит в степния район на Приднепровието (могилата «Висока могила»), е датиран от археолозите в началото на II хилядолетие пр.н.е.

Отделен клон на животновъдството в Украйна е овцевъдството, където отдавна са се формирали интересни традиции. В края на краищата, овцете са се отглеждали от древни времена, тъй като са осигурявали на селяните най-необходимите неща: дрехите са се изработвали от кожи и вълна; месото и млякото са били ценни хранителни продукти; пашата в кошарите на обработваема земя е допринасяла за торенето на почвата и др. Овцевъдството в украинското селско стопанство е било в съответствие с установената насока и основните принципи на икономическата култура.

Зърноотглеждащите принципи на стопанствата в по-голямата част от територията на Украйна и до голяма степен ландшафтът са определяли особеностите на пашата на добитъка като цяло и на овцете в частност. Ако говедата са се характеризирали със свободно пасищно и дори смесени типове (когато кравите са били оставяни в селото, а воловете и конете са били постоянно пасени на подходящи пасища), то за овцете е имало свободно пасищна форма на паша и само в степната зона е преобладавала свободно пасищната.

Пчеларството е едно от най-старите занимания на украинците. Неговото разпространение се доказва от древните топоними и хидроними, оцелели до наши дни: Мединичи, Мединивка, Бортне, Бортники, Уборть и др. Медът и восъкът винаги са били широко използвани като хранителни продукти, а също така са служили като данък при събирането на данък и са били важен артикул за износ за Западна Европа. През вековете на своето съществуване пчеларството е преминало през няколко етапа на развитие, от които изследователите разграничават три основни: див (примитивно или земно); пчелин; кошер.

Ловът в Украйна е имал дълги и силни традиции. Специфичната тежест на това занимание в икономическата система, размерът и методите на лов са се формирали исторически и са зависели от много фактори. На първо място, това е било улеснено от природни, климатични и географски условия: в горите е имало много дивеч – вълци, мечки, диви свине, елени, язовци, лисици, зайци, катерици и др., както и сега изчезнали турове, диви коне, бизони, лосове, различни птици – патици, гъски, яребици, дропла, в реките – видри и бобри. Ловът е преследвал две цели: да предпази стопанството от вредители, а също и да попълни хранителните запаси и суровините за домашно производство в условията на натурално стопанство.

Риболовът в Украйна е известен отдавна. Това се потвърждава от археологически находки – глинени и каменни грузила за рибарски мрежи, различни куки и др., които принадлежат към Черняховската култура (II–V век) и последващите епохи (VI-IX век). Разпространението на ри-

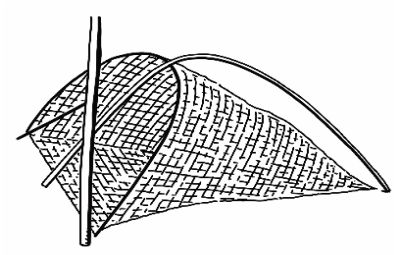

болова е улеснено от големия брой реки и други водоеми, както и от древната традиция за използване на риба в храната. По време на феодалния период уловът на риба е бил едно от крепостните задължения на селяните. Освен това в някои региони на Украйна селяните са били задължени да снабдяват своите земевладелци с прежда за риболовни принадлежности и рибарски мрежи за транспортиране на риба.

Едно от най-старите и най-важни спомагателни занимания на украинците е добивът на сол. Началото на това занимание датира от времето на Киевска Рус. Така, «Летопис на Рус» споменава за солници, които са се занимавали с транспортиране на сол от Карпатите. През XIV-XV век добивът на сол се превръща в занаят, тоест става важен източник на доходи за значителна част от населението. Оттогава в писмени източници се появява основното транспортно средство на украинските солници – «мажа». Тази търговия се развива не по-малко интензивно през следващите векове, достигайки най-големия си мащаб в края на XVIII – през първата половина на XIX век. Тогава добивът на сол е съществувал почти на цялата територия на съвременна Украйна.

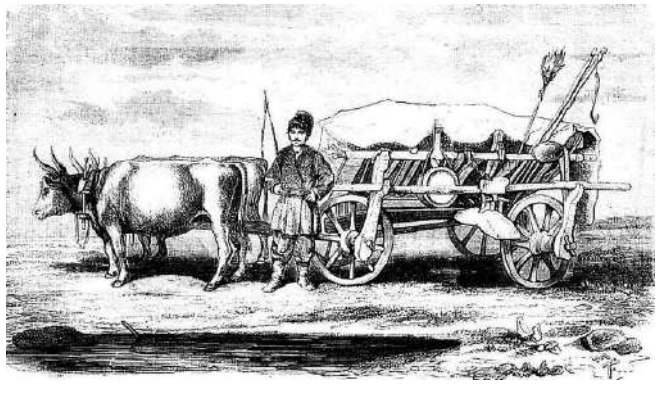

Чистото, едноцветно или украсено яйце е придобило символично религиозно и ритуално значение много преди християнството. Много народи са запазили легенди, в които яйцето е източник на живот, светлина и топлина, дори зародиш на цялата Вселена. Съществуват и многобройни версии на легенди, които обясняват съществуването на великденските яйца по време на Великденските празници, свързват възникването на традицията за изработване на великденски яйца с евангелски събития (Страстите Христови) и др.

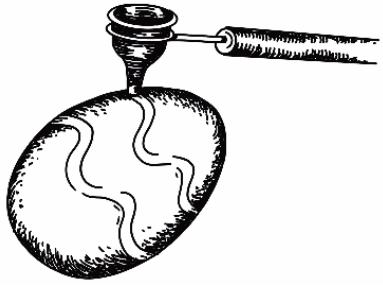

Грънчарството е обработка на глина и производство на различни кухненски прибори, както и тухли, керемиди и други керамични изделия. Грънчарството на територията на Украйна, принадлежащо към Трипилската култура, вече се е характеризирало с изтънченост на формите, интересна огорченост. Наръчното грънчарско колело, появило се тук през II век сл. Хр., с помощта на специална пещ за изпичане – пещ – са се изработвали по-голямата част от керамичните съдове в Киевска Рус, където грънчарският занаят е достигнал високо ниво. През XIV-XV век в Украйна започва да се използва по-усъвършенствано и продуктивно крачно колело.

Ковачеството е обработка на метали чрез горещо коване. С развитието на металообработването през XV-XVI век от ковачеството се отделят по-тесни специализации в производството на игли, часовници и бижута (златарство), които са концентрирани в градовете.

Щавенето на волски и конски кожи, от които са се изработвали обувки, е било известно в Украйна като кожарство. Щавенето на овчи кожи за получаване на овча кожа се е наричало кожухарство. В кожарството е имало и калайджийство – щавене на полуобработена кожа, т. нар. сурова кожа, която е била използвана за направата на хамути и други домакински изделия. Заедно обущарството, кожухарството и шапкарството са образували група от традиционни кожарски занаяти и художествени занаяти на украинците.

В Украйна ленът, конопът и вълната отдавна се използват като суровини за тъкане. В края на 19-ти и началото на 20-ти век украинското домашно тъкане, въпреки развитието на фабричната индустрия, е утвърден набор от технически техники и инструменти, които са се развивали през вековете. В началото на 20-ти век започват да се използват нетрадиционни видове суровини: памучна и хартиена прежда, а в западните райони – сребърна метална нишка – сухозлитка.

Дърводелството е един от най-разпространените дървообработващи занаяти; изграждането на жилищни и други постройки, стопански постройки и др. Отсечените дървета са били най-вече дялани на ръка с различни видове брадви и са били нарязани на трупи. По дължината на трупите са били издълбавани надлъжни канали с длета отдолу, а в краищата са правени прорези. С помощта на прост, но ефективен инструмент – драча – трупите са били здраво свързвани в дървена къща.

Дърводелството е вид дървообработваща промишленост; производството на домакински прибори – пейки, табуретки, сандъци, маси, табуретки и столове, легени, легла, както и рамки за прозорци и рамки за кошери, дървени части за брани и плугове и др.

Тъкачеството е занаятчийска индустрия за производство на битови и художествени изделия от различни еластични суровини. То има богати и древни традиции в Украйна, особено в Полесие. Суровините, използвани за тъкане, са били лози, кора от определени дървета, предимно млада

липа (баск) и бреза (брезова кора, лико), върба, иглолистна и дъбова кора, смърчови корени, бор и др. От керемиди – тънки дъски, подобни на шперплат, които са били цепени от дебели трупи, внимателно рендосани и изпарени в пещ, са се огъвали кутии за сеитба – сандъчета за разсад. От по-тесни и тънки ленти от керемиди, дъб, лико са се изплитали различни кесии и кошници. Последните често са се изработвали от лози с кора (т.нар. сиво тъкане). Стените на хамбари, обори и кошари за овце, живи плетове и др. са се изработвали по метода на тъкане. Риболовните принадлежности са се изплитали от лози и други материали.

Бъчварството е вид дървообработващ занаят, свързан с производството на съдове – бъчви, каци, бъчви, кофи и др. В сравнение с дърводелството и другите дървообработващи занаяти, бъчварството се разпространява по-късно в Украйна, но бързо получава значително развитие, особено в Полесие.

Стъкларство – производство на стъкло и стъклени изделия. То се развива значително по времето на Киевска Рус. Регионите, където стъкларството е било най-разпространено в Украйна, са Черниговско, Киевско и Волинско Полесие, тъй като производството на стъкло е изисквало поташ, който се е добивало чрез изгаряне на дърва, както и кварцов пясък, тебешир и вар, които са се срещали на тази територия. Започвайки от 16 век, в Полесие, както и в Слобожанщина, Подолия, Буковина и Галиция, се появяват значителен брой малки предприятия – стъкларски заводи, където се е произвеждало стъкло. Стъкларските майстори са произвеждали различни разновидности на «обикновено», зелено, синьо, опушено стъкло, както и кристално, прозоречно и лампово стъкло, кухненски, водни и винени съдове (бутилки, колби, дамаски, чаши, стъклария), чинии и плата, вази и др. Стъклото се е топило в специални пещи, които са имали няколко огнеупорни съда – донита. Някои изделия, особено фигурни съдове във формата на мечки, зайци и др., са били боядисвани с маслени бои.

Стелмаството е дървообработваща индустрия, свързана с производството на превозни средства – каруци и шейни, както и колела, плъзгачи, арки и др. В допълнение към традиционния дърводелски инструмент, стелмахите широко използвали вече споменатото въртящо се колело (обикновено при изработката на заоблени главини). Спецификата на стелмаството била, че материалът за огъване на джанти, арки, плъзгачи се е пропарвал предварително в специално помещение – парна баня. То представлявало малка землянка от трупи с двойни стени, пълни с пясък, печка, над която е била монтирана вана с вода, комин и отвор за излизане на пара. Известен бил и по-стар тип парна баня: така наречената суха парна баня – плитка яма с димящо огнище, покрито с чим, върху което се е поставял материалът, избран за огъване.

1. Какъв вид стопанска дейност заемал видно място у украинците преди 4000 години и до днес?

а) лов;

б) събирачество;

в) риболов;

г) зърнопроизводство.

2. Без каква дейност земеделието нямало да може успешно да се развива?

а) лов;

б) риболов;

в) зърнопроизводство;

г) животновъдство.

3. Какви домашни животни украинците предпочитали да отглеждат, за да имат от тях необходимите си неща?

а) крави;

б) овце;

в) кози;

г) волове.

4. Какъв продукт у украинците служел за данък?

а) мед;

б) месо;

в) риба;

г) зърно.

5. Установете потвърждение:

1. Занаятът на украинците, който предпазвал стопанството от вредители и давал хранителни стоки за домашното стопанство.

2. Занаятът на украинците, който произвеждал различни кухненски и керамични изделия.

3. Занаятът на украинците, който представя изготвяне на игли, часовници, бижута.

4. Занаятът на украинците, с помощта на който се изработвали обувките.

а) ковачество;

б) лов;

в) грънчарство;

г) кожарство.

6. Що е каладжийство у украинците като един от занаятите им?

а) щавене на сурова кожа;

б) щавене на извадена кожа;

в) засоляване на дубена кожа;

г) стрижене на изработена кожа.

7. Кога започва да се използва памучената и хартиевата прежда?

а) в началото на 19 век;

б) в началото на 20 век;

в) в началото на 21 век.

8. С помощта на кой украински занаят се произвеждали изделия от еластични суровини?

а) тъкачество;
б) стъкларство;
в) стелмаство;
г) дърводелство.

9. Как се наричало помещението, което представлявало малка землянка от трупи с двойни стени, пълни с пясък, печка, вана с вода, комин и отвор за излизане на пара.

а) парна баня;
б) водна баня;
в) сауна;
г) пясъчна баня.

2. Прочетете текста. Отговорете на въпросите.

ИЗ «СЪКРОВИЩАТА НА НАЦИЯТА»

Украйна са, преди всичко, хората, които са я създали. И ако «в началото бе Словото», то в началото на Украйна, някъде в света на платоническите ейдоси – идеални модели, от които произлизат всички неща – е съществувала идеята за красива митична «страна с рай в името си», за която нашите князе са борили, хетманите са побеждавали, поетите са мечтали и композиторите са възпявали. Благодарение на техния акт на чисто творчество се е появила Украйна, която познаваме днес.

«Украинофили на 19 век: известни писатели, композитори, учени, меценати на изкуствата – семействата Кулиш, Антонович, Рилски, Косач, Нечуй, Старицки, Мирни, Лисенко, Симиренко, Галахан, Тобилевич, Вербицки, Головацки, Терещенко, Ханенко, Чикаленко – в напълно неблагоприятни условия, по време на пълна забрана на всичко украинско, живеейки в две империи, в полуподземие, те успяха да решат неотложните задачи, пред които стояха държавните нации след Пролетта на народите. Те бяха тези, които оформиха целия корпус от националните ни символи, колекции от фолклорно наследство, класическа литература, живопис, архитектура, речници, исторически разказ и дори правопис.» *(цитат от Антон Санченко)*

И има двама украинци, които с мислите си достигнаха планетарно ниво и направиха пророчески открития от вселенски мащаб – това са Григорий Сковорода и Владимир Вернадски. Сковорода действаше на нивото на будистки лами и библейски пророци, проповядвайки пътя на Сърцето и призовавайки да търсим себе си: «...когато търсиш себе си, намираш Бога, а когато търсиш Бога, намираш себе си.» Академик Вернадски заявяваше, че «животът е космическо явление, не е специфично земно, и ние сме създания на сложен планетарен процес, естествена част от хармоничен космически механизъм, в който няма шанс.» Ноосферата на Вернадски, подобно на Академията на науките или Националната библиотека, носеща неговото име, е онова информационно поле, което,

както е предсказал ученият, е достигнало мощта на «геоложка сила» по отношение на влиянието си върху биосферата.

Украйна е била мечтана от поети, описана от прозаици, а основните украински архетипи са били разигравани от драматурзи. Да бъдеш писател в Украйна обаче винаги е било животозастрашаващо. Историята на украинската литература е толкова трагична, колкото и самата история на Украйна. Но тези отчаяни души, в условия на преследване и забрани за писане и публикуване на украински език, успяват да създадат огромен корпус от текстове, достойни за световна оценка.

«Разстреляният Ренесанс» – метафората на Йежи Гедройц за хуманитарната катастрофа – унищожаването на поколение украински художници от 20-те и 30-те години на миналия век по време на Големия червен терор – може да се счита за символ на целия украински литературен и художествен процес. Украинските писатели се преместват в метрополията, имитирали имперски наративи, правили компромиси със собствената си съвест и творили от името на политическата номенклатура. Страхът за собствения си живот в условията на масов терор ги принуждава да се превърнат в пропагандисти и да пишат произведения, които нямат висока художествена стойност. Някои успяват да избягат от «империята на злото» и да емигрират в чужбина.

Но най-вече да си украински писател означаваше да се осъдиш на маргинализация, като твоите произведения бъдат забранявани, заглушавани, премахвани от библиотеките и унищожавани. Или да бъдеш измъчван в лагери, осъждан и разстрелян без съд по изфабрикувани обвинения, доведен до самоубийство или творческо самоунищожение. Междувременно имаме плеяда от литературни гении и дори собствена «света троица» от писатели: Тарас Шевченко, Иван Франко, Леся Украинка. Това са онези, които със свои текстове са изтъкали Украйна като цветно платно. А историята на украинската литература започва с Иван Котляревски – той е първият, който използва живия народен език и написва с него своята очарователна «Енеида». По-късно се появяват Михаил Коцюбински, Олга Кобилянска, майсторът на експресионистичния разказ Васил Стефаник, Владимир Самийленко, Никола Кулиш, Богдан-Игор Антонич – този блестящ «бръмбар, който живееше в черешите на Шевченко», и много, много други. Всички те, без преувеличение, са създатели на държавата Украйна.

Украинците са музикална нация. Те пеят «винаги, сега и завинаги» – на работа, на празници, в молитва. Затова не е изненадващо, че Украйна е дала на света велики композитори, а украинската щедровка се е превърнала в коледния химн на планетата. Димитър Бортнянски и Максим Березовски са изключителни композитори от епохата на барока и класицизма, получили образование и признание в Италия – тогавашния законодател на музикалната мода, автори са на първите симфонии в Източна Европа, дали са на света цял пласт уникални духовни хорови концерти. През 19 век украинската музика се развива въпреки потисничеството и забраните. През 1862 г. Семен Гулак-Артемовски завършва една от най-популярните украински опери – «Запорожецът отвъд Дунава». В Киев и други градове се откриват консерватории. Никола Лисенко основава национално академично училище. През 20-ти век възпитаниците на Киевската консерватория Борис Лятошински и Левко Ревуцки създават нов мощен канон в украинската класическа музика, а в западната част на Украйна, в Австро-Унгарската империя, този свеж творчески импулс е реализиран от Васил Барвински и Станислав Людкевич. Дори въпреки сталинския терор и задължителното изискване да се пише музика в «стила на социалистическия реализъм, разбираем за масите», украинските композитори от първата половина на 20-ти век създават нова школа за модерна музика, а техните ученици продължават тези начинания в ултрамодерния «киевски авангард» (Валентин Силвестров, Леонид Грабовски) и «новата фолклорна вълна» (Мирослав Скорик, Евгений Станкович).

Историята на украинската музика е драматична и често трагична, както и биографията на един от най-добрите ѝ представители, композитора Никола Леонтович, автор на легендарния «Щедрик». Съдбата на този човек е значима, защото тя ясно демонстрира какво точно се е случвало с културното пространство на страната в продължение на много векове:

ако си блестящ артист, пред теб са били открити два пътя: да отидеш в столицата, за да изградиш имперска култура или... изгнание или изстрел в тила. През 1921 г. по заповед на съветското правителство Никола Леонтович е коварно убит от агент на Всеруската извънредна комисия за борба с контрареволюцията.

Същата съдба очаква и Владимир Ивасюк, авторът на най-популярните украински поп хитове, който е измъчван от КГБ на тридесетгодишна възраст. На 24 април 1979 г. композиторът изчезва при неясни обстоятелства, а на 18 май тялото му е намерено обесено в Брюховицката гора близо до Лвов.

Всичко започна с икони. От древноруски времена до 17 век основните произведения на изкуството, освен стенописите, мозайките и книжните миниатюри, са иконите. Едва по-късно се появяват парсуни – светски портрети, изработени в техниката на иконопис, които богати семейства на казашките старейшини обичали да поръчват. Златните имена на украинската живописна школа от края на 19 и началото на 20 век: Никола Пимоненко и Сергий Василкивски, Иван Труш и Олекса Новакивски. Влюбени в Украйна, като в красиво момиче, те никога не се уморяваха искрено и емоционално да рисуват нейната красота – пейзажи, народни

обичаи, исторически събития, портрети на селяни и видни личности. Уникален период в историята на украинската живопис – от 1910 до 1929 г. – е разцветът на украинския авангард, който определя посоката на развитие на цялото световно изкуство. Супрематизмът, футуризмът, конструктивизмът – мощни художествени явления, които и до днес влияят на световната визуална култура – възникват благодарение на украинските художници. Затова Украйна спокойно може да се нарече родина на авангарда.

Казимир Малевич е един от най-известните художници в света, знакова фигура в историята на изкуството, философ и теоретик на изкуството, формулирал принципа на безпредметната живопис. Геният му е подхранван от украинската традиция – като дете, попадайки в украинско село, Казимир преживява истински естетически шок – той се възхищава на ярките селски одежди, помага на селяните да боядисват къщите си, а по-късно напълно променя развитието на световното изкуство, насочвайки го към «бездната на битието», която съзира в украинското традиционно изкуство.

Звездният екип от гении на украинския авангард включва и художника, който е първият в света, създал абстрактно произведение – Васил Кандински. А също и Анатолий Петрицки, Александър Богомазов, «авангардната амазонка» Александра Екстер. Михаил Бойчук поставя началото на ново направление в монументалното изкуство на 20-ти век – неовизантинизма, основавайки го на органично съчетание на традициите на древноруската иконопис с конструктивните черти на византийската живопис. Разцветът на украинския авангард завършва трагично – с екзекуции, изгнания и забрани за творчество извън границите на социалистическия реализъм. Но дори и при такива обстоятелства украинците продължават да рисуват брилянтни картини, благодарение на които наследихме произведенията на Татяна Яблонска, Алла Горска и Виктор Зарецки. Наред с академичната живопис се развива и уникален жанр «народна живопис». Тази «народна» галерия представя фантастичните зверове на Мария Примаченко и цъфтящия лукс на украинската природа, нарисуван от Катерина Билокур.

Месене на глина, длето на камък, резба на дърво – може би толкова естествена потребност, колкото пеенето или бродирането с цветни конци върху бяло платно. Украинските земи са покрити с произведенията на древни каменоделци и грънчари – трипилска керамика, каменни жени, които неуморно пазят степите на Украйна от хилядолетия. Тази поредица е продължена от Збручанския идол – скулптура от IX век, паметник на славянския езически култ, и мраморния саркофаг на Ярослав Мъдри, който наподобява древногръцки храм с двускатен покрив. Следва – орнаментална дърворезба от епохата на казашкия барок, развила се в Централна и Източна Украйна. Именно през епохата на барока гъсто украсените дантелени иконостаси се превръщат от ниска ограда в многоетажни резбовани стени с фантастична красота, издигащи се чак до небето – до височината на църковния купол.

Западните земи на Украйна, и особено техният метрополис – Лвов, се превръщат в място на културно пресичане на различни традиции. Именно на тези земи се появява Йохан Георг Пинзел, за когото се твърди, че е роден в Чехия и е починал в Бучач. Този мистериозен галисийски гений от средата на 18 век, основател на Лвовската школа на скулпторите, оставя след себе си фантасмагоричен свят на дървена пластика.

Световноизвестният новатор е основателят на кубизма в скулптурата Александър Архипенко. Неговото творчество е оказало голямо влияние върху развитието на модернистичното изкуство в света, а патентованата от него авторска технология, наречена «архипентура» – движеща се живопис с променящо се изображение – все още се използва в съвременните рекламни билбордове. Архипенко е търсил идеални «заготовки» и е вярвал, че празнотата е не по-малко значима от формата на твърдата материя.

През 1920 г. той става първият украинец, участвал във Венецианското биенале.

Народни маскаради и игри, рождественски сцени и Маланка, представления на шутове в княжески дворове – това са първите театрални сцени, на които се ражда украинският театър. По-късно щафетата е поета от учениците на Лвовското и Лаврското братско училище, Острожката и Киево-Могилянската академия – през XVII–XVIII век се появяват пътуващи театри и менестрели, които изпълняват коледни сцени и различни социални и битови интерлюдии на панаири.

През 1795 г. в Лвов е открит първият стационарен театър в Украйна, а по-късно същото значимо събитие се случва в Киев, Одеса и Полтава. Класическият театър в Украйна дължи появата си на Иван Котляревски (той ръководи първия драматичен театър в Полтава), както и на Григорий Квитка-Основяненко – неговият ненадминат хумор, бурлеска и изразителност се превръщат в определящи черти на украинския академичен стил.

През втората половина на 19-ти век в Украйна набира популярност любителското театрално движение. Така започват изтъкнатите светила на украинския театър – драматурзите и режисьори Михаил Старицки

и Марко Кропивницки. Специална почит заслужава забележителното семейство Тобилевичи, чиито членове са се изявявали под сценичните псевдоними Иван Карпенко-Кари, Никола Садовски и Панас Саксагански. Всеки от тях не само е създал своя трупа, но е бил и изключителен актьор и режисьор.

Нов период в историята на националния театър започва през 1918 г. с театър «Березил», чиято сцена се превръща в своеобразна експериментална платформа за модерни идеи и авангардни движения. Геният на Лес Курбас, който съчетава талантите на режисьор, актьор, драматург и преводач, позволява на тези експерименти да достигнат световно ниво. Украинското кино започва през 1893 г., когато инженерът Йосиф Тимченко, две години преди братята Люмиер, разработва устройство «кинескоп», подходящо за кинопроизводство, и заснема конници и хвърлячи на копия.

През 1927 г. галисианката София Яблонска се премества от Лвов в Париж, а след това пътува по света, записвайки пътуванията си на филмова лента. И ни оставя наследство от филмови репортажи от пътуванията си във Франция, Китай, Африка, Австралия и Япония, превръщайки се в една от първите жени оператори в света. През август 1918 г. Павло Скоропадски издава указ за украинизация на киното. За да го осъществи, е създадена първата украинска държавна организация – филмовата компания «Украинафилм», която има за цел «широко производство и разпространение на идеологически и национални филми». Не ѝ е писано обаче да изпълни тази мисия – развитието на украинското кино е спряно от Червения терор. През седемдесетте години съветска окупация украинското кино като масово явление постепенно изчезва.

Особена роля във формирането на украинското кино изиграха филмите на Александър Довженко. Неговото творчество издигна националното кино на световно ниво, а стилът, създаден от Довженко, бележи началото на посока, която стана определяща за нас – «украинско поетично кино». Украинското кино от 60-те-70-те години на миналия век е представено и от имена със световно значение – това са режисьорите Сергий Параджанов, Юрий Иленко, Леонид Осика. Техните филми се превърнаха в златния

фонд на «украинското поетично кино» – «Сенки на забравени предци», «Кладенец за жадните», «Каменен кръст». По-късно тяхната естетика вдъхнови режисьорския дебют на актьора Иван Миколайчук, който през 1979 г. направи легендарния си филм «Вавилон XX».Особена роля във формирането на украинското кино изиграха филмите на Александър Довженко. Неговото творчество издигна националното кино на световно ниво, а стилът, създаден от Довженко, бележи началото на посока, която стана определяща за нас – «украинско поетично кино». Украинското кино от 60-те-70-те години на миналия век е представено и от имена със световно значение – това са режисьорите Сергий Параджанов, Юрий Иленко, Леонид Осика. Техните филми се превърнаха в златния фонд на «украинското поетично кино» – «Сенки на забравени предци», «Кладенец за жадните», «Каменен кръст». По-късно тяхната естетика вдъхнови режисьорския дебют на актьора Иван Миколайчук, който през 1979 г. направи легендарния си филм «Вавилон XX».

Изпълнителят е служител на високото изкуство, човек на прякото действие, който създава нови реалности с гения си. Украйна даде на света изпълнители, достигнали висините на Духа чрез сценичните изкуства. Мария Занковецка е звезда на украинския театър от края на 19-ти и началото на 20-ти век. Тя започва театралната си кариера под режисурата на Марк Кропивницки в ролята на Наталка Полтавка. Работила е в най-популярните украински трупи. За специалните ѝ сценични заслуги хетман Скоропадски ѝ присъжда пожизнена държавна пенсия, а правителството на Съветска Украйна ѝ присъжда за първи път в историята титлата Народен артист на републиката.

Соломия Крушелницка е украинска оперна дива, която приживе е призната за най-изявената певица на своето време. Сред многобройните ѝ награди е и титлата «Примадона на Вагнер» на 20-ти век. Тя е любимата певица на Джакомо Пучини, а най-добрите гласове на епохата – Енрико Карузо, Тита Руфо, Фьодор Шаляпин – са смятали за чест да пеят с нея на една сцена. Гласът ѝ е пленявал със «звънтливост, сочност, кадифеност, перфектна вокална дикция и виртуозна техника». Тя е триумфирала на сцените на най-добрите театри в света, но винаги се е връщала в Украйна, за да участва в концерти, посветени на паметта на Тарас Шевченко или Иван Франко.

Иван Козловски е изключителен украински тенор, Герой на социалистическия труд, лауреат на две Сталински награди и Държавната награда на Украинската ССР на името на Шевченко. Роден е в малка сламена колиба в село Маряновка, Киевска област. От седемгодишна възраст учи в Михайловското златокуполно училище и пее в хора на катедралата «Света София». През 1926 г., благодарение на уникалните си вокални способности, е поканен в трупата на Болшой театър на СССР, а след това става всесъюзен любимец на публиката и лично на «другаря Сталин».Въпреки всичко, Козловски е бил голям украински патриот.

В апартамента му винаги е звучал украинският език, а репертоарът му е включвал «политически опасни» украински произведения – «Все едно ми е» по думите на Тарас Шевченко, коледни песни, песни на украински сечови стрелци. През 1947 г. се случва безпрецедентно събитие – на сцената на Кремъл се изпълняват украински коледни песни. Въпреки забраната и без предварително одобрение, Иван Козловски изпълнява любимите си «Ирод цар» и «Добър вечер на тебе» и ги издава на отделен диск. Радиопредаването на концерта е внезапно спряно, а дисковете са унищожени. През 1973 г. неспокойният певец повтаря опита си да издаде украински коледни песни. И отново успява! Скоро обаче дисковете също са изтеглени от магазините и унищожени.

Серж Лифар е украински балетист и хореограф, един от най-изявените танцьори на 20-ти век. Основател на Академията за танц към Гард Опера, почетен президент на Световния съвет за танц на ЮНЕСКО. Съвременниците го наричат «богът на танца», «добрият гений на балета на 20-ти век». Лифар възражда френския балет, неговата школа и слава, превръщайки се в основател на ново направление – «неокласицизъм». Серж Лифар най-вероятно е роден в предградията на Киев. Семейство Лифар произхожда от уважаван казашки род и Серж често си спомня как, посещавайки дядо си в Канев, е слушал истории за героичното минало на Украйна и е разглеждал «пожълтелите, избледнели писма с восъчни печати», с които Лифарите са били награждавани от украинските хетмани. Като момче Лифар пее в църковния хор на катедралата «Света София». Тази чувствителност към музиката му помага по-късно да стане изключителен танцьор.

През живота си Сергий Лифар е получил много награди от различни страни: той е бил рицар на най-високите отличия на Франция, носител на «Златната обувка» и «Оскар». Но родният му Киев и Украйна са останали неговата светла мечта до края на живота му. «Дори красивият, блестящ Париж не можа да ме накара, киевлянина, да забравя моя широк, величествен Днепър», каза танцьорът.

Глава от арт книгата Ark «Украйна»

1. Украйна преди всичко е:

а) словото;

б) хората;

в) идеална модел;

г) чисто творчество.

2. Украинофилите през 19 век живели и творили:

а) във времето на създаване на нова държава;

б) във времето на създаване на украинската история и култура;

в) във времето на пълна забрана на всичко украинско;

г) във времето на развитието на всичко украинско.

3. Кой утвърждаваше, че «Когато търсиш себе си, намираш Бога, а когато търсиш Бога, намираш себе си»?

а) Григорий Сковорода;

б) Антон Санченко;

в) Владимир Вернадски;

г) Йежи Гедройц.

4. «Разстреляният Ренесанс» това е времето на унищожаването на:

а) украинските художници от 20-те и 30-те години на миналия век;

б) украинските политики от 20-те и 30-те години на миналия век;

в) на украинският народ от 20-те и 30-те години на миналия век;

г) на украинските проповедници от 20-те и 30-те години на миналия век.

5. Според страхът за собствения си живот при масовия терор в кого се превръщат украинските писатели?

а) в пропагандисти да се печата творбите им;

б) в пропагандисти да пишат на литературен език;

в) в пропагандисти да пишат произведения;

г) в пропагандисти да пишат картини.

6. Кои писатели, наречени «света троица» в своите творби изтъкали Украйна като цветно платно?

а) Иван Котляревски, Михаил Коцюбински, Олга Кобилянска;

б) Васил Стефаник, Владимир Самийленко, Никола Кулиш;

в) Богдан-Игор Антонович, Леся Украинка, Тарас Шевченко;

г) Тарас Шевченко, Иван Франко, Леся Украинка.

7.Кой е авторът на «Енеида»?

а) Михаил Коцюбински;

б) Иван Котляревски;

в) Никола Кулиш;

г) Иван Франко.

8. Кой е авторът на легендарния «Щедрик»?

а) Мирослав Скорик;

б) Никола Леонтович;

в) Леонид Грабовски;

г) Васил Барвински.

9. Кой е най-известният художник в света?
а) Иван Труш;
б) Казимир Малевич;
в) Олекса Новакивски;
г) Никола Тимоненко.
10. Къде е открит първият стационарен театър в Украйна?
а) Одеса;
б) Полтава;
в) Лвов;
г) Киев.
11. Чие творчество издига националното кино на световно ниво?
а) София Яблонска;
б) Мария Занковецка;
в) Александр Довженко;
г) Соломия Крушелницка.
12. Как съвременниците наричат Серж Лифар?
а) талант на операта;
б) най-хубавият оператор на света?
в) истински драматург и режисьор;
г) богът на танца.

Тема 29 ПИСМЕН СБИТ ПРЕРАЗКАЗ НА ТЕКСТ ОТ ПУБЛИЦИСТИЧЕН СТИЛ С ТВОРЧЕСКА ЗАДАЧА
(Письмовий стислий переказ тексту публіцистичного стилю з творчим завданням)

1. Прочетете текста. Определете темата и основната мисъл, типа и стила му.

ЕКОЛОГИЧНИТЕ ПРОБЛЕМИ НА УКРАЙНА

Украйна, както много други страни, е изправена пред сериозни екологични проблеми, които засягат здравето на хората и състоянието на околната среда. Днес Украйна е изправена пред различни екологични проблеми, включително следните:

• Замърсяване на въздуха: замърсяването възниква в резултат на работата на промишлени предприятия и превозни средства, които причиняват емисии на вредни вещества във въздуха, което се отразява негативно на здравето на населението и състоянието на околната среда.

• Замърсяване на водите: изхвърлянето на отпадъчни води и недостатъците във водоснабдителната система водят до замърсяване на водите, което заплашва водните ресурси и екосистемите.

• Проблеми с отпадъците: Недостатъчното обезвреждане и рециклиране на отпадъците води до натрупване на боклук, което се отразява негативно на околната среда и човешкото здраве.

• Загуба на биоразнообразие: масовото обезлесяване и развитието на природни зони водят до загуба на биоразнообразие и заплаха от изчезване на някои растителни и животински видове.

• Проблемът на войната: военните операции оказват отрицателно въздействие върху околната среда, причинявайки замърсяване на почвата, водните басейни и въздуха поради експлозии, пожари, емисии от военна техника и други фактори.

За да се преодолеят тези проблеми, трябва да се предприемат спешни мерки:

• Да се насърчава използването на възобновяеми енергийни източници, което ще спомогне за намаляване на зависимостта от въглища и други вредни енергийни източници Да се въведат строги екологични стандарти за предприятията, което ще намали емисиите на вредни вещества в атмосферата, почвата и водните басейни.

• Да се насърчава използването на възобновяеми енергийни източници, което ще спомогне за намаляване на зависимостта от въглища и други вредни енергийни източници.

• Подкрепа за проекти за възстановяване и опазване на природата, опазване на биоразнообразието и горите.

• Повишаване на екологичната осведоменост сред населението, насърчаване на въвеждането на екологични технологии и подкрепа на инициативи за екологично строителство и развитие на екотуризъм.

Само чрез съвместни усилия на управляващите структури на държавата, бизнеса и обществеността можем да постигнем значително подобрение на екологичната ситуация в Украйна и да осигурим здравословно бъдеще за бъдещите поколения.

(Информацията е подготвена от доцента на катедра «Медицинска биология и генетика» Владимир Волошин).

I. Отговорете на въпросите:

1. Какви са основните екологични проблеми в Украйна днес?
2. Какви природни ресурси са най-застрашени от експлоатация или замърсяване?
3. Какви видове замърсяване са най-сериозни в Украйна?
4. Как замърсяването и екологичните катастрофи влияят върху здравето на населението?
5. Знаете ли какви региони на Украйна са най-засегнати от екологични катастрофи?
6. Какво знаете за последиците от Чернобилската авария върху околната среда и населението?
7. Обяснете лексикалното значение на думите емисии, рециклиране, експлозии.
8. На колко части може да се раздели текста?

II. Съставете словен план към текста.

III. Прочетете отново текста.

IV. Направете писмен сбит преразказ на текста с творческа задача.

Задачата е: Представете си, че сте екоактивист/ка от Украйна и пишете писмо до хората след 50 години. Опишете какво трябва да се направи сега, за да се запази природата.

Тема 30 ПИСМЕН СБИТ ПРЕРАЗКАЗ НА ТЕКСТ ОТ ХУДОЖЕСТВЕН СТИЛ (Письмовий стислий переказ тексту художнього стилю)

I. Прочетете текста. Определете темата и основната мисъл, типа и стила му.

НОВА ПРОЛЕТ

От ранна сутрин в тоя хубав пролетен ден Гълъб беше на нивата и сееше – първа ръка сеитба. Наблизо нямаше други сеячи и неговата едра и стройна фигура една се чернееше в широкото, безлюдно поле, сякаш изметено и чисто под светналия купол на небето.

Пролетта идеше. Топли широки пориви на южния вятър нежно милваха уморената болна снага на земята и тихо сякаш я будеха от сън. Полето се събуждаше. Като възкръснал по чудо мъртвец, удивено то откриваше морни погледи и свенливо се усмихваше на слънцето с разцъфналите си минзухари. Пролетта не беше му донесла още разкошното зелено рухо. Поляните се жълтееха, посърнали и сухи, и на всички посоки се простираха широки, черни като смола ивици от угар – сякаш забравени от есента некролози... Но далечният въздух на пролетта беше озарил небето. От височината на необятните си простори то беше видяло нейните усмивки – далечния пожар на нейното сияние – и ликуваше: паднала беше от него и най-малката сянка, изчезнала беше и най-малката скръб. Като най-чист сапфир светеше то сега, смееше се и блещеше, изпълнено с горящи лъчи. Хиляди чучулиги, опиянени от толкова лъчи, светлина и въздух, замираха в страстни, възторжени песни, сякаш малките сърчица се топяха от радост и щастие...

Макар че работеше от зори, Гълъб не чувствуваше умора, ободрен и развеселен от животворния лъх на пролетния ден. Но слънцето се беше вече запряло на пладне и той нетърпеливо и често започна да поглежда към село: време беше да му донесат обеда. И ето, далеч из пътя, се зададе жена и бялата й забрадка и ръкави силно блещяха на слънцето. Спрян и загледан в нея, Гълъб помисли, че това навярно е сестра му Ирина, наведе се и продължи да сее, съсредоточен и внимателен. На края на нивата той отново се изправи и загледа към пътя. Жената с бялата забрадка беше вече близо и ясно се виждаше бялото й, засмяно лице...

– Боже, Ненка...

Учуден и изненадан, Гълъб отпусна ръце. Той позна жена си. Доскоро тя беше тежко болна, беше се поправила, походваше и пошетваше нещо из къщи, но той не вярваше, че ще се реши да дойде чак на нивата. А ето тя... Той я гледаше да иде весела и засмяна, хубава в бялата си лятна за-

брадка, както всякога е била с него в полето... Най-после тя беше спасена, изтръгната беше от страшните неумолими ръце на смъртта...

Ненка беше вече наблизо. Та се приближи все така радостна и засмяна, но още слаба и бледна. Галено Гълъб почна да я гълчи:

– Гледай, Ненка... Защо дойде? Ами че ти ще се умориш...

– Хо, разсърди се... Аз съм вече здрава. А и толкова хубаво време! Боже, какво слънце...

Тя се спря, тежко поемайки дъха си. Една минута и двамата се гледаха мълчеливи и засмени, в техните чисти погледи се откриваха и си говореха душите им, влюбени и щастливи. Ненка сложи бохчата.

– И татко сам ми каза: иди, поразходи се – ще ти олекне. Их, колко ми е добре, ще хвръкна...

– Ще хвръкнеш ти, ако те оставя. Чакай не сядай още... – Гълъб отиде до колата и се завърна, носейки голям нов ямурлук. Той го постла на чистия синур, близо до малката трънка, цяла отрупана с бели като сняг цветове, около които бръмчаха пчели...

– Седни сега... Земята още е мокра...

Ненка седна, усмихнато и унесено загледана наоколо. Хиляди спомени като сладки сънища възкръснаха в нея и милваха душата й като топли, пролетни лъчи. Колко пъти те са били наедно с Гълъба в това поле и в блясъка на засмените му утрини, и в здрача на топлите, тихи вечери! Колко милувки, колко радост. Всичко наоколо й беше познато, всичко сякаш й говореше за нещо свидно. Стори й се, че малката трънка, до която седеше, прилича в бялата си премяна на млада дружка и й кима нещо дяволито и мило; на белите й кичури сякаш играеше срамежливата усмивка на девственица, която неведнъж ги е виждала така наедно и не една тайна знае...

Из развързаната бохча, завита в бяла кърпа, Гълъб извади топла, прясна пита. Като я сложи на коляното си, той искаше да я разчупи. Ненка я грабна от ръцете му.

– Чакай... Виж, щях да забравя. И татко заръча, още колко заръки...

Тя стана и отхвърли дългите си коси назад.

– Обичай е. Да видим каква ще бъде годината.

Ненка се наведе и силно търкулна питата по чистия синур. И двамата, с наивно детско любопитство, заследиха я с очи и чакаха да видят къде ще падне. Ето, и тя в последни колебания се завъртя и падна на долната си страна, с кората нагоре. Ненка радостно плесна ръце.

– Гледай, гледай! Ето – добра ще е и тази година. Какви храни ще станат!...

Тя се затече и донесе питата.

– Аз ще разкажа на тати. Той най-много за това заръча.

Седнали на синура, те започнаха да се хранят. Ненка се беше оживила, неуморно бъбреше и се смееше, сияеща и весела, прилична на една от малките пчелици, които весело бръмчеха около бялата трънка. Гълъб

я гледаше, усмихнат и щастлив, забавляван от детските й немирства и закачки. Ненка беше се чудно разхубавила. Лицето й беше станало по-бледно, но по-нежно и хубаво. Сред тъмните сенки, останали от преживените страдания, блещяха очите й, лазурни и чисти, пълни с лъчи, сякаш в тях дълбоко се оглеждаше цялото пролетно небе. Често погледите им се срещаха и се топяха в безмълвно, тихо блаженство. Току над тях, издигната високо, трепкаше и пееше чучулига. Ненка спре да яде и се загледа в нея. Стори й се, че тая добра и мила птичка без друго знае за тяхната радост, за тяхната обич и пее за тях...

– Миличкото... как пее... – нисичко продума тя.

Гълъб я разбра и се усмихна. Но сякаш внезапна мисъл й доде на ума, тя стана изведнъж замислена и тъжна и някъде недвижно се загледа. Гълъб последва погледа й, искайки да узнае къде тя гледа. Далеч се виждаше краят на селото и вън от него на ниския, стръмен хълм белееха се гробища. Черни, безлистни още дървета навеждаха над тях вейките си – сякаш скърбящи майки, припаднали над скъпи мъртъвци. Ненка гледаше там. Неотдавна се помина първото им дете, ненарадван и ненамилван младенец, отнесъл със себе си толкова радости и копнежи. След смъртта Ненка се беше поболяла и споменът за малкия покойник събуждаше острата болка за болестта й, за голямата й скръб... В очите й се показаха сълзи, тя беше готова да заплаче. Гълъб разбра всичко.

– Ти пак за него... Остави, защо мислиш, защо се тровиш така. Нима не стига. Всичко трябва да се забрави. Нали си здрава...

Но Ненка сама бързо прогони скръбта си. Нямаше място сега за нея. В разведрените, влюбени души на двамата никнеха нови надежди, млади и засмени, като подранилите минзухари. Те чакаха нови, честити дни. Ненка се засмя:

– Нищо... тъй малко... Но аз те слушам. Аз се радвам, че оздравях. Ах, колко ми е леко днес, колко съм добре. Наистина ти казвам, ще хвръкна...

– Не можеш...

– Колкото и ти, а уж си гълъб... Мъничко гълъбче!... – Тя измери с очи едрата, широка снага на Гълъба и се заля във висок, кръшен смях. Синурът беше изпъстрен с минзухари – разтворени, засмени очи, взрени в небето. Ненка накъса от тях и накичи косите си. И засмените минзухари още по-весело разтвориха златните си чашки, доволни, че кичеха това хубаво, сияещо лице. Тя се приближи към Гълъба.

– Накичи се и ти. Дай, аз сама...

Гълъб покорно се остави на нея. Тя трябваше да се издигне на пръсти, за да втъкне стрък минзухар над ухото му. Малката й, гъвкава снага се губеше в широките, силни гърди на Гълъба. Но той гледаше да греят над него лазурните й, засмени очи, две трапчинки играеха на бузите й. Галено той я плесна.

– Лудичка, лудичка си ти...

И загрижен за нея, той почна да я подканя да си ходи.

– Слънцето лъже още – лесно се настива. Хайде...

– Е, омръзнах ти...

– Омръзна ми ами, не искам да те гледам. Изгубих толкоз време.

Скоро Ненка си прибра бохчата и тръгна. Бързо се намаляваше нейната фигура и на забрадката и на ръкавите й само слънцето ярко блещеше. Когато тя вече се закриваше зад хълма, обърна се и замаха нещо с ръка. След това се възви, заслиза бързо и се изгуби.

Спрян на нивата, готов да сее пак, Гълъб я гледаше усмихнат. Какво искаше да му каже тя? Не това ли, че тя го обича, че тя е здрава, че ще живее, че ще бъде негова, завинаги негова, тя – палавата малка Ненка. И неволно погледът му се обърна към небото, очите му се просълзиха. Една дълбока, тиха радост изпълни душата му, прояснена и светла, като пролетно небе. Пред замечтаните му очи изпъкна ярката картина на чаканите дни: узряла, буйна като море нива, изпъстрена с червени макове; жътвата, Ненка, пееща и весела, със сърп в ръце, блеснал на яркото слънце... Така, както някога... И Гълъб усети една могъща, свръхестествена сила да обзема неговата снага, закрачи твърдо и смело, нервно заграби пълните зърна и с широк, стремителен размах ги пръскаше: като дъжд от сачми шибаха те черните бразди и звънтяха, пръснати надалеч.

Той заработи страстно, весело.

А високо над него минаваха върволица жерави, отиващи на север, и горди, възторжени викове се ронеха върху безмълвното, очакващо пролетта поле, сякаш звънливи зърна, посипани от ръката на сеяча...

Йордан Йовков

некролог – писмено съобщение за смъртта на човек, обикновено включва кратка информация за живота и дейността му;

бохча – четвъртито парче плат, което се използва за вързоп с дрехи или други вещи;

трапчинка – малка вдлъбнатина.

II. Отговорете на въпросите:

1. Какво е основното събитие в разказа?
2. Какви са главните герои и какви са техните отношения помежду си?
3. Какво предизвиква «новата пролет» в живота на героите?
4. Кога и къде се развива действието на разказа?
5. Какво се случва в края на разказа и какво е значението на този финал?
6. Какви са вътрешните конфликти на главния герой?
7. Как героите се променят през разказа?
8. Какво символизира «новата пролет» в текста?

III. Изпишете езиковите средства, които се срещат в текста (образи, сравнения, епитети).

IV. Съставете сложен план към текста.

V. Прочетете отново текста.

VI. Направете писмен сбит преразказ на текста.

Тема 31 ПИСМЕН ПОДРОБЕН ПРЕРАЗКАЗ НА ТЕКСТ ОТ ПУБЛИСТИЧЕН СТИЛ (Письмовий докладний переказ тексту публіцистичного стилю)

I. Прочетете текста. Определете темата и основната мисъл, типа и стила му.

ПЕТДЕСЕТНИЦА – СВ.ТРОИЦА И СВЕТИ ДУХ

Два основни християнски празника, които са неделими в християнската традиция, имат своето единство и в българската традиционна култура. Това са **Петдесетница** и отбелязваният на следващия ден празник **Свети Дух**.

Петдесетница

Както подсказва названието на първия от двата празника, той се отбелязва на петдесетия ден след Великден – винаги в неделя. Петдесетница възпоменава евангелското събитие, при което след Възнесението на Иисус Христос неговите ученици – апостолите – се събрали за молитва в Йерусалим. Изведнъж чули шум и над тях започнал да се спуска Светият Дух във вид на огнени езици, които се разделили и застанали по един над главата на всеки от апостолите. Така Христовите ученици се изпълнили със Светия Дух и получили неговите дарове – да говорят и проповядват Словото Божие сред различни народи и на различни езици. Изпълнени по този начин от божествените енергии, те стават вестители на Евангелието по целия свят. Затова Петдесетница се смята за начало, т.е. рожден ден на Църквата.

Под влияние на православната църква в българската народна традиция празникът се нарича още Света Троица, защото на този ден апостолите влизат в пълно единение с Бога, който има три лица в неразривно единство. Апостолите са познали Бог-Отец чрез Сина Божий – Исус Христос, а чрез даровете на Светия Дух им е разкрита цялата божия истина. Това се отнася и за всеки християнин, който в момента на кръщението си влиза в общение с троичния Бог чрез Светия Дух.

Поради възловото значение на Петдесетница в християнската история празничното богослужение на този ден е по-особено – светата литургия се слива с вечернята, която обикновено се отслужва вечер. Именно на вечернята свещеникът разхвърля над вярващите предварително осветена шума от орехови листа, която напомня за слизането на Светия Дух над апостолите. Тези клонки се занасят по домовете и се пазят до следващата Петдесетница върху домашната икона или кандило.

Ореховите листа имат важно значение и в българските традиции на Света Троица. Тъй като се вярва, че душите на починалите са пуснати

на Великден и се прибират на Спасовден, Света Троица или Свети Дух, в някои райони като Родопите, Тракия, Странджа на тези празници жените носят свежи орехови листа, разстилат ги върху пода на църквата и коленичат върху тях, затваряйки очите си. Вярва се, че по този начин те *«могат да чуят или да видят»* починалите си близки или светците. След литургията тези листа се носят на гробищата и се разстилат по гробовете – «за да правят сянка на починалите». В Ловешко вместо орехова шума в църквите се носят липови листа и клони и се коленичи върху тях, а след това също ги отнасят на гробищата. В селата в Троянско наричат Петдесетница «празник на липата», защото в този ден дърветата обръщат листата си надолу. На излизане от църквата след празничната литургия хората преминават под венец от липови клони *«за здраве»*.

Взетите на Петдесетница от храма осветени орехови или липови листа, освен че се пазят на домашната икона, се използват като универсален лек – против молци, като са ги слагат между тъканите и дрехите; поставят ги и в хамбарите, за да няма червеи по житото; при болест ги запалват и се опушват, «прикадяват» с дима от тях. Изсушената осветена орехова шума поставят и в храната на овцете ***«за здраве и против уроки»***. С ореховата шума на Петдесетница се закичват къщите, кошарите и другите стопански постройки, подобно на зеленината на Гергьовден.

Свети Дух

В българската традиция празникът Свети Дух, също е свързан с паметта за починалите. Той винаги е в понеделник и на него Църквата почита третото лице на Бога – Светия Дух. В някои български райони съществува вярването, че на този ден Бог прибира душите на починалите на небето, и ако тогава вали, това са «сълзите на покойниците, които плачат, защото се разделят с близките си».

На много места съществува обичай в нощта срещу двата празника болни хора да преспиват за здраве край оброчище, параклис или манастир, посветени на Св. Троица или Св. Дух. Разпространено е вярването, че от празника Свети Дух започва Русалската седмица.

В по-ново време празникът Свети Дух се чества у нас и като Ден на Македония. Традицията се утвърждава особено силно след Първата световна война, като различните събития се организират от дружествата на заселилите се в България македонски българи. В катедралния храм на даден град се отслужва панихида в памет на загиналите българи за свободата на Македония и благодарствен молебен за живите.

лек – средство за избавяне от нещо;

мощи – изсъхналите останки от тялото на човек, считан за светец, които се съхраняват в църква или манастир и се почитат като свети;

уроки – злина, беда, която постига погледнатия с лоши очи или похваления.

оброчище – място, където по-рано се извършва оброк.

II. Отговорете на въпросите:

1. Какво представлява Светата Троица според текста?
2. Кои са трите лица на Троицата?
3. Как авторът описва връзката между Отца, Сина и Светия Дух?
4. Какви примери или сравнения се използват, за да се обясни Троицата?
5. Къде в текста се намират най-важните послания?
6. Какво е посланието на текста към вярващите?
7. Защо авторът смята, че разбирането на Троицата е важно?
8. Изпишете опорните думи, символите и образите, които се използват в текста, за да се представи Бог.
9. Какви чувства или настроения ви предизвиква описанието на Троицата?
10. Как във вашата местност се празнува Света Троица?

III. Съставете сложен план към текста.

IV. Прочетете отново текста.

V. Напишете подробен преразказ на текста.

Тема 32 ПИСМЕН ПОДРОБЕН ПРЕРАЗКАЗ НА ТЕКСТ ОТ ХУДОЖЕСТВЕН СТИЛ (Письмовий докладний переказ тексту художнього стилю)

I. Прочетете текста. Определете темата и основната мисъл, типа и стила му.

ЖЕНАТА СЪС ЗЛАТНИЯ КОСЪМ

В едно малко глухо градче, с река през него, с бели старовременни къщички, скрити като кутийки във високо оградени мънички дворчета, пълни с трендафили, живееше една вдовица на име Смарайда, ни много млада, ни твърде стара. В това градче, наистина, живееха много такива вдовици и тая, за която става дума, не се отличаваше с нищо от другите.

И тя като всички носеше старомодна черна копринена рокля, широка и дълга до глезените, чохено джубе с широки ръкави, гладка прическа, черна копринена забрадка, имаше бяло, хрисимо, набожно лице и срамежливи очи, навикнали да гледат повече надолу. Смарайда живееше при старата си майка близо до запустелия женски метох и походката й, като на всички жени от тая махала, приличаше на походката на калугерка – равна и бавна. Тя живееше от прихода на едно лозе и от работа на чужди хора – тъчеше канарени платна и получаваше скромна надница. По цял ден тя седеше на стана в слънчевия пруст, като кукувица в клетка, и тъчеше. Настрана, седнала на пода, свита одве, насукваше цеви старата й майка. Двете жени си мълчеха. Наоколо бе съвсем тихо. В градината цъфтяха няколко стари едри трендафили, които прехвърляха оградата и ронеха големите си цветове по безлюдния път, и сладкия им мирис изпълваше всичко и проникваше навсякъде: в пруста, в стаята, в сандъците, в дрехите. И мухите, упоени от тая миризма, заспиваха коя де кацне на пода.

Така тая честна вдовица прекарваше вкъщи, помирена, нищо не желаеше, нищо не мечтаеше и никъде не излизаше.

Смарайда, макар че не беше грозна, не беше и красива. Мъжете почти я не знаеха и не бъркаха името й в разговорите си. Градската клюка никога не бе споменавала името й.

В кафенето срещу банята, край което два пъти в седмицата минаваха окъпани жените от града и дето по тая причина се събираха сластолюбивите и наклонни към изневяра мъже, името на тая вдовица никога не беше произнесено. То не бе записано и в списъка, който се водеше от тия роби на плътските въжделения, в който бяха отбелязани подробно всички тайни и явни прелести, които притежаваше всяка отличена с привлекателност жена в града. Тоя списък се водеше от някой си Павел, наречен

Блажения, преминал в години ерген, градски шегаджия. Той бе описал с крайна подробност, с тънък вкус, вещина и познание душата и тялото на всички жени, и стари, и млади, най-много на вдовичките, към които имаше особена слабост.

Тоя списък се четеше тайно само от посветени и в него през ден, през два или се изличаваше, или се добавяше нещо. Блаженият събираше знание по тия въпроси отвсякъде. Съмнителните работи проверяваше сам или чрез други, претегляше всичко като аптекар на везните на своя ум и записваше само онова, което му се виждаше оригинално и интересно. Фантазията му беше изострена като игла, с която той често бодеше истината и оттам течеха капки кръв, които го възбуждаха към прекрасната, измамлива и сладка лъжа.

Павел Блаженият беше мъж здрав, хубав, с тъмно лице, с коса голяма, накъдрена на сребърни пръстени, и съвсем побеляла над ушите. Неговата работа бе да подрязва лози, да чисти дърветата от гъсеници, да ашладисва дивячките и трендафилите, да поправя часовника на градската кула, да отваря брави, на които са изгубени ключовете, и да намира подземни извори за чешми и кладенци. Тия занятия му даваха възможност да скита навсякъде по воля и затова душата му бе свободна и воденето на списъка за жените му правеше удоволствие, както играта на детето. Той бе останал стар ерген, защото по-приятно му бе – не да улавя птичката, а да гони сянката й.

Веднъж Блаженият Павел, като говореше със стария, малко изветрял изповедник от малката черква, от когото научаваше работи, доверени само нему от жените, чу нещо, което нито бе мислил, нито бе записвал в любовния си списък. То бе, че Смарайда имала нейдена съкровено място на тялото си един златен косъм. Старото отче научило това от попадията си, която се къпала в банята заедно със Смарайда...

Това за Павел беше изненада, която го учуди много. Златен косъм! Нечуто нещо! Фантазията му се разплете и разклони като лозите, които подрязваше.

– Смарайда? Коя е Смарайда? – мъчеше паметта си той и не можеше да си припомни коя е тая чудна вдовица. Той познаваше почти всички. Чак когато отчето му разправи подробно кой е бил покойният и мъж, уличката и къщата с най-големите трендафили, в която тя живееше, тогава чак Павел си спомни и със срам удари широкото си чело, над което сребърните кичури като че ли надникваха да видят какво се пише по него.

На другия ден посветените другари на Блажения бяха особено възбудени от новината, която се донесе и записа в тайния списък, който, разбира се, бе известен на цялото градче. В същия ден тая новина мина по всички улички и се пръсна навсякъде. Тя донесе нещо особено, нещо празнично. Хората се оживиха и някак си пораснаха, защото сред монотонния живот на градчето дойде нещо странно, нещо небивало, което беше толкова приятно и хубаво, защото приличаше на лъжа, в която всички повярваха.

Една чиста истина прави живота спокоен, една хубава лъжа го прави приятен. Тая новина дойде заедно с пролетта и малкото градче се обнови двойно. Пъпките на дърветата се пукаха бързо, в прочистените градинки се появиха първите цветя. Малки пеперуди захвърчаха през големите огради и запърпаха над слънчевите домове.

Самата тиха Смарайда, като чу това, усмихна се така младо и хубаво, както не бе се усмихвала от дълго време. Тя, като никога, стоя дълго пред огледалото. После очисти корените на големите трендафили, по чиито пръчки бяха тръгнали вече соковете на живота. Като отиде през близкия празник в черква, тя чу зад гърба си шушукане, усети от всички страни завистливи погледи на жените и това мина като новоземна сила в снагата ѝ и накара Смарайда, за пръв път след толкова години да повдигне очи едно стъпало по-високо.

На връщане тя мина по голямата улица. Пред кръчмите и кафенетата седяха на припек мъжете. Тя почувствува пълните им с желания погледи, вплете ги и ги влачи като невидими юзди чак до далечния завой. Като скриви в малките улички, тя си отиде дома бързо и развълнувана като младо момиче.

През първите дни на великите пости, време, по което цъфти най-коравото дърво – дрянът, – Павел Блаженият тръгна из града да чисти гъсеници и да ашладисва.

През време на работата, качен на малката стълбичка, като дърпаше връвта на ножицата, той мислеше за златния косъм на Смарайда и сам не знаеше вярваше ли, или не, че тя има такъв косъм. Смарайда той не бе виждал, но другарите му казваха, че я видели, и наистина тя изглеждала да има в себе си нещо, което не се среща у другите жени. Те, повечето иманяри, комарджии и ловци, лесно повярваха в златния косъм на Смарайда и допущаха, че такова чудо е възможно. Блаженият почна да се замисля.

Един ден той каза на другарите си, че ще иде у Смарайдини да чисти гъсениците. Оттогава той не се яви вече в кафенето и ония, които бяха го видели да влиза със стълба и ножици на рамо у Смарайдини, се чудеха. Те повярваха, че Смарайда наистина има златен косъм.

На Връбница, преди да се пречести, Смарайда, с наведена глава, смирено, но без разкаяние, като се изповядваше пред стария изповедник в малката черква, каза му, че е сгрешила с Блажения и че след празниците ще се венчае за него.

Елин Пелин

чохено – нарицателно за човек, който е изключително лаком, обича да яде много и често;
джубе – дълга горна дреха от сукно, обикновено подплатена с кожа;
хрисим – кротък, смирен, покорен;
канарен – стръмен крайбрежен склон;
надница – възнаграждение, което се дава за еднодневен труд;
пруст – широко помещение или открита част от къща, която служи за връзка между стаите, като трем, коридор или антре;
цев – къса тръба от кухо стъбло или от друг материал, която се използва за навиване върху нея на прежда при тъкане;
ашладисвам – присаждам дърво, растение, лоза, за да облагородя;
иманяр – човек, който се занимава с търсене на имане (съкровище, богатство), често с помощта на металдетектори и друга техника;
комарджии – хора, които обичат да играят в хазартни игри или комар.

II. Отговорете на въпросите:

1. Кой е главният герой в разказа «Златният косъм» и какъв е той по професия?
2. Какво се случва с героя след срещата му с девойката?
3. Какво символизира златният косъм в края на разказа?
4. Как Йовков представя темата за любовта в разказа?
5. Какво значение има златният косъм за промяната на Лазар?
6. Какви черти от характера на Лазар се разкриват чрез поведението му?
7. Как разказът съчетава реалното и фантастичното?
8. В какво се състои «чудото» в Йовковия свят?
9. Как писателят внушава, че любовта може да промени човека?
10. Изпишете езиковите средства от текста.

III. Съставете сложен план към текста.

IV. Прочетете отново текста.

V. Напишете подробен преразказ на текста.

Тема 33 ПИСМЕНО СЪЧИНЕНИЕ НА МОРАЛНО-ЕТИЧНА ТЕМА В ПУБЛИЦИСТИЧЕН СТИЛ

(Письмовий твір на морально-етичну тему в публіцистичному стилі)

Писменото съчинение на морална и обществена тема има за цел да изрази позицията на автора по значим въпрос от живота на човека и обществото. В него се разглеждат проблеми, свързани с ценности като доброта, отговорност, справедливост, честност, свобода и толерантност.

Всекидневно по радиото и телевизията, във вестниците и списанията се излъчват или пишат текстове, които носят чертите на публицистичния стил, съобщават за актуални и значими за обществото проблеми, въздействат върху широк кръг хора, формират обществено мнение. Типични за публицистичния стил са следните особености:

- Документално-фактологическа точност;
- Обобщеност в изложението на фактите;
- Монологична или диалогична форма на общуване;
- Ярко изявено лично отношение и оценъчност по поставените теми.

Обърнете внимание:

Какви езикови средства са характерни за публицистичния стил?

- думи и изрази от обществено-политическата и културната лексика(парламент, партиен форум, политика, демокрация, тоталитаризъм, изкуство, балет, опера и др.);
- стандартни изрази (постигната е договореност, в резултата на предприетите действия и др.);
- термини и терминологични словосъчетания, достъпни за широк кръг читатели или слушатели (консенсус, мораториум, медии, комюнике и др.);
- експресивна лексика, метафорични изрази, атрактивни заглавия, привличащи вниманието на читателя;
- фразеологични словосъчетания (впрягам колата пред коня = върша нещо наопаки; под сурдинка = тихо, едва чуто и др.);
- безлични глаголи и глаголни форми в страдателен залог(необходимо е, немислимо е, беше постигнато споразумение, изразена бе надежда и др.);

• вметнати думи и изрази (на първо място, от една страна, трябва да се отбележи, за щастие, за нещастие, първо, второ и др.);

• съобщителни и възклицателни изречения, реторични въпроси(Какво да се прави? Това ли е новото време?).

Видове публицистични жанрове

Информационни – информационна бележка, дописка.	Целта е да се осведомят широк кръг читатели за най-важните проблеми на текущия обществено-политически живот.
Коментарни – статия, репортаж, интервю.	Целта е да се осведомят читателите за значим актуален проблем, по който се изразява становище(коментира се).
Художествено-публицистични – очерк, пътепис, фейлетон, есе.	Целта е да се въздейства естетически върху читателя.

Всеки информационен текст съдържа отговорите на пет важни въпроса, известни като 5 К: ***Кога? Къде? Кой? Какво? Как?***

Съчинението се състои от три части: **въведение**, в което се поставя темата и тезата, **изложение**, където се развиват основните аргументи, и **заключение**, в което се обобщава позицията и се отправя призив или размисъл към читателя.

1. Прочетете дадените текстове. От кой са те стил?

РОДЕН ЕЗИК

Какво е роден език? Родният език е една крепост на нашата душа, която никой не може да срине и тя винаги ще ни защитава и ще ни свързва с нашата родина, където и да сме по света, защото най-важното за един човек на света, за да запази своята идентичност. Благодарение на българския език ние сме се запазили като отделна нация.

Много отдавна българският цар Борис е осъзнал колко е важно за могъществото на една държава и за благоденствието на нейния народ, той да чете и пише на родния си език. Така той е приел с отворени обятия носителите на свещените букви и е направил всичко, за да имат четмо и писмо българите. Благодарение на него ние сега се наричаме българи, както са се наричали нашите предци. Предците, които са били готови да жертват живота си, за да можем ние сега да се наричаме българи и да говорим без страх на нашия роден, майчин език.

От майка ми съм слушала, че най-важното нещо за хората, които са живеели преди, не е било златото, а знанието, защото образованият човек е бил по-почитан и уважаван от богатия. Тогава за хората е било най-важно да пратят своите чеда на училище, за да се научат да четат и пишат на своя майчин език. Забелязахте ли, че използвах думата чеда

вместо деца? Направих го, за да ви покажа колко богат и мелодичен е нашият език. Докато в другите езици използват една дума за няколко неща, ние имаме няколко думи за едно и също нещо. А колко интересно и мило звучат старите и диалектни думи в устата на възрастните хора, особено когато описват нашата красива родина. Поради това всички български писатели казват, че българският език е един от най-звучните и мелодични езици в света. На него еднакво добре може да се напише проза, стих и песен, да се възхвалят майката, родината, свободата. А какво огромно значение за предците ни са имали буквите, виждаме в един от най-старите запазени текстове на български език, «Азбучната молитва» на Константин Преславски. Българите са искали техните деца да са образовани и да могат да боравят със силата на нашия прекрасен език по най-добрия начин. Предците ни не са говорили английски, френски или немски , тези езици са ги учили само децата на аристократите, но както е казал Павел на коринтяните – /Благодаря на моя Бог, задето от всички ви повече езици говоря; но в църква предпочитам да изговоря пет думи с ума си , за да поуча и други , нежели десетки хиляди думи с език(непознат)..../ Заради това на хората не им е трябвало да знаят други езици, ако познават добре своя роден език.

За съжаление днес нашият красив и мелодичен език се губи, новите поколения знаят все по-малко думи на родния си език , български автори не се четат, знаят се много повече чуждите. Не се и замисляме, когато заменяме красиви и мили български думи с чужди като например: добро или добре с ОК или вместо благодаря да кажеш мерси. Поради навлизането на технологиите и развитието на света в нашия език има много чуждици, но не е нужно да подменяме и думите, при които това не се налага. Защо трябва да забравяме това, което ни е поддържало като нация през годините на византийското или турското робство. Нима ние, българите, се срамуваме от нашата история и от нашия език. Ние сме спасили езика си в трудни времена, нашите предци са се жертвали в името на нашата страна и нашия език, а ние ги предаваме толкова бързо, след като Европа ни показа своите богатства. Какво ли биха казали те, ако видят и чуят как ние, българите, говорим български и се отнасяме с нашата красива страна? Според мен те биха се срамували от нас и биха горко ридали, че са жертвали живота за бъдещето на едно така неблагодарно поколение.

Днес има българи по целия свят. Някои от тях никога не са виждали родната земя, но благодарение на българския език, който формира и българското самосъзнание, те се наричат българи и милеят за България. Техните корени са тук. България ги чака и ги посреща с «Добре дошли!".

Надявам се по-скоро да разберем, че не е важно къде сме или какво правим, важно е да пазим българския език и българските традиции, важно е хората, които пазят България в душите си, да носят нейното име с гордост. Дано осъзнаваме колко древен и красив е българският език и да го съхраним за поколенията. Нашето най-голямо богатство е българският

език, защото човек без роден език е човек без народност! И както е казал поетът:

Език свещен на моите деди
Език на мъки, стонове вековни
Език на тая дето ни роди....

(от ученичка Емили-Слава Емилова Петрова)

* * *

Общуването, комуникацията и начина ни да разбираме света около нас и той да ни разбира е свързан с говора. Като най-развита и усъвършенствана форма за извършване на общуването е езика. Множеството народи, националности и хора по света имат голямото разнообразие и идентичност за всеки език. Езика е огромна система от знаци, които служат за кодиране и разкодиране на информацията. Езика от появата и съществуването на човечеството е най-напредналата технология за споделяне, обмяна и израз на чувства, емоции и всичко градивно за Висшите обитатели на планетата – хората.

Хората развиват говорните си способности още в далечно праисторическата епоха. Оформянето на езиковите семейства и писмеността става в древни времена. С напредването на годините и стигайки до наши дни са се сформирали множество изкуствени езици, които водят и до наименованието естествени езици.

Езикът е средство за комуникация, която е специфична при хората. За животните езика е сформиран при други условия и техния начин на общуване е лишен от възможността, която има човечеството и техните езици не притежават всички свойства за дефиниране на езика в езикознанието.

Самият термин език има няколко значения. Най-видимата проява на езика е говоримата му форма. Както споменахме вече многообразието от езиците е огромно, а така големи са и формите му на проява. Освен говорната такава има и писмена проява на езика или т. нар. писмени езици, наред с тях се подреждат и жестовете езици, наблягащи на символиката от жестове и мимики.

В когнитивната наука термина се употребява в по-голям диапазон и обхваща познавателната способност на човека. Тя е от съществено значение за системното създаване и използване на символи свързани и целящи използването на знаци, чрез обществени конвенции. Този процес с годините е наречен семиоза, а изследването му семиотика. За това е хубаво да се учат западни езици, като немски и английски.

Езика като най-висшата форма на общуване за хората постоянно се доразвива и усъвършенства. Той претърпява различни реформи и промени, който с годините и използването му го менят. Според употребата и разпространението му от различни националности също се променят някой от частите на речта – писмената и говорима форма в основни линии се съхраняват. *(Из интернет)*

РОДЕН ЕЗИК

В един живописен ъгъл на Украйна, където зелените хълмове са покрити с гъсти гори, а между тях се вие малката, вече отдавна засъхнала рекичка, имаше едно малко българско селце. В това село живееше девойка на име Калинка. Тя много обичаше родния си край и хората, които живееха в него. Но най-много момичето обичаше родния си език.

Още от дете Калинка седеше на масата и слушаше как баба ѝ разказваше приказки. Бабините ѝ думи бяха вълшебни. Те пренасяха момичето в света на невероятни приключения и истории.

Веднъж Калинка попитала баба си:

– Бабо, на какъв език ти разказваш приказките си?

– На родният, Калинке, на родният, – отговаряше баба ѝ.

– А какво е роден език? – попита отново момичето баба си.

Бабата се усмихнала и казала:

– Родният език това е езикът, на който говориха нашите родители, баби и дядовци. Това е и езикът, на който ние сега говорим, мислим и мечтаем...

Калинка се замисли над думите на баба си. Тя разбираше, че родният ѝ език не е просто думи, той е нещо повече, нещо специално и ценно.

И сега, когато момичето вече порасна, всяка сутрин, събуждайки се от пеенето на птиците, чуваше как семейството ѝ говореше на български. В техните думи тя усещаше голяма нежност и милозвучност. А когато чуваше децата на улицата как говорят на родния ѝ език, сърцето ѝ завмираше на миг. Техните гласове ѝ приличаха на звънливи весели камбанки.

В училището Калинка учеше български език и литература. Тя четеше творбите на великите български писатели като Иван Вазов, Елин Пелин и Йордан Йовков. Сърцето ѝ беше изпълнено с гордост за нейната страна и култура. Тя разбираше, че родният ѝ език не е просто средство за комуникация, а и душа на народа ѝ, пак неговата история и традиция и до днес обединяват хората в едно голямо семейство.

Веднъж Калинка разбра, че в училището искат да отменят български език като предмет за изучаване. Тя разбираше, че това означава загуба на родния ѝ език, неговата история и идентичност.

Девойката реши да не остава това всичко така, а да се бори за родния си език. Тя събра своите приятели и съученици и те започнаха да пишат писма до местните власти с молба българският език да остане в училището като един от главните учебни предмети. Те организираха още и митинги и демонстрации в подкрепа на родния си език. И усилията им не бяха напразни. Местната власт чу гласа им и реши да запази българският език в училището. Калинка и нейните приятели бяха много щастливи. Те разбраха, че заедно могат да променят света към по-добро.

А пък един ден момичето реши да участва в състезание за познавачи на родния си език. Тя се подготвяше дълго, четеше и учеше много. И ето че денят на състезанието дойде. КЦалинка се притесняваше, но в същото

време се чувстваше горда за родния си език.Тя излезе на сцената и започна да говори. Думите ѝ прозвучаха уверено и красиво. Тя разказваше за историята на родния си език, за неговото богатство и красота. И всички я слушаха с възхищение.

Калинка спечели състезанието. Тя получи грамота и ценен подарък. Но най-важното за нея беше, че тя усети какво важно нещо тя направи за езика и народа си.

Оттогава Калинка се превърна в защитник на родния си български език. Тя участваше в различни културни събития, посветени на него и мечтаеше родният ѝ език да се чува винаги и навсякъде, да се пази и уважава, да се предава като най-ценното съкровище, от поколение на поколение.

(от ученичка Ина Браткова)

I. Отговорете на въпросите:

1. Какво е езикът за човека и обществото?
2. Каква е връзката между езика и мисленето?
3. Може ли човек да съществува пълноценно без език?
4. Защо е важно да пазим и развиваме родния си език?
5. Какво показва отношението ни към езика за нашата култура и ценности?
6. Кога езикът може да наранява и кога може да лекува?
7. Имаме ли морален дълг да използваме езика отговорно?
8. Какво означава да обичаш родния си език в съвременния свят?
9. Може ли езикът да обединява или разделя хората?
10. Какво можете да направите, за да допринесете за съхраняването на езика?
11. Как си изразявате любовта към българския език?

II. Напишете с 5-7 изречения, като разсъждавате върху пословицата «Думите струват малко, но тежат много».

III. 1 група – подискутирайте върху темата «Защо е важно да пазим чистотата на българския език?

2 група – подискутирайте върху темата «Допустимо ли е езикът да се променя под воянието на чужди думи и интернет жаргон?

IV. Направете диалог, в който героите се сблъскват с морален избор, свързан с казана или премълчана дума.

V. Напишете съчинение от публицистичен стил на тема «Родният език – сила, която ни обединява», като изразите своето лично мнение и го подкрепите с аргументи, примери и разсъждения.

Тема 34 ЕСЕ (Есе)

Есе е френска дума и означава «опит». **Есето** е опит за разсъждение по някакъв въпрос или по повод на наблюдение, впечатление, преживяване, предмет, събитие или личност.

Родоначалник на есето е френският философ Мишел дьо Монтен. През 1580 година той написа в книгата *Опити*, която сам оценява като опит за откровени разсъждения за човека и за взаимоотношенията между хората.

Най-съществените черти на есето, които го отличават от другите писмени видове, са следните:

Основа на есето са размишленията по избраната тема. То е размисъл за човешките добродетели и недостатъци, за отношението на хората към заобикалящия ги свят; размисъл за различни събития, за произведения и творци на литературата, изкуството, науката и политиката.

Като основа за разсъждение в есето се използва описание на конкретен обект, на случка и действие, за да се илюстрират твърдения и размисли по темата. Текстът може да предава чувства, настроения, преживявания или да бъде обобщен извод или твърдение за нещо, което е важно и общозначимо в живота на хората. Това може да бъде случайна среща, величествена и очарователна природна гледка, значима нравствена постъпка на човек, един ден от неговия живот, песен, идея – всичко в живота, обществото и природа та, което може да породи размисъл и желание да се сподели и обобщи.

Формата на изложението в есето е свободна. Най-често разсъждението се представя като собствена гледна точка, лично мнение или във вид на непосредствен разговор с въображаем събеседник. Есето може да има характер на пътепис или спомен, в които изложението да е в 1 л. ед.ч.

В текста на есето често се използват въпроси, на които в изложението се дават отговори. Въпросите могат да са и риторични, т.е да не изискват отговор и да не са отправени конкретно към някого, а да определят насоката на разсъждението и да предизвикват читателя към активно отношение.

Особен вид есе е училищното есе. Както всеки вид ученическо съчинение и то трябва да има своя тема. Тя се загатва или посочва в заглавието.

И училищното есе съдържа разсъждение, направлено въз основа на собствен опит с лична позиция и стремеж тя да бъде защитена по интересен и убедителен начин с твърдения, аргументи и примери.

Поради неопитност в училищното есе често се смесват факт и твърдение. Фактът е нещо, което реално съществува – действие или събитие,

което е станало или ще става. Твърдението е определена мисъл, възглед или преценка за тях.

Есето трябва да има завършен вид.

I. Прочети написаните есета на вашите свърстници. Какво ви прави впечатление в есето им.

Всеки от нас има своята най-скъпа Родина. За мен това е Украйна. Родена съм в най-хубавата страна на света. И много се гордея с нея. Златни полета, цъфтящи градини, плодородни земи и безгранични пространства, най-атрактивната архитектура и приятелски настроени хора. Богатата украинска природа ме вдъхновява и ми позволява да се чувствам жива. След пълномащабното нахлуване в украинските земи, всичко, което ми беше толкова скъпо, започна бавно да умира. Нашите смели сънародници се опитват почти с последни сили да спасят страната ни и да спасят всички нас. Смело се стремим към Победата. Сигурна съм, че нашата Родина има просперираща, щастливо бъдеще, нашето бъдеще.

И така, как виждам бъдещето на Украйна? Украйна е велика държава и в днешно време можем да говорим за нея вечно. Можем също така да мислим за нейното бъдеще безкрайно. Преди всичко е важно да запазим украинската природа, защото тя е най-важното нещо, без което няма да сме толкова щастливи да живеем. Нашата страна винаги ни е радвала с красивите си топли пейзажи. В бъдещето на мечтите ми хората ще се грижат за паркове и градини. Ще засадят много млади, зелени дървета и красиви цветя.

Почистването на водни басейни също ще бъде включено в този списък. Страната ще вдъхне нов живот. В края на краищата, природата е нашето здраве и здравословно бъдеще. Нивите ще започнат да се обработват отново, напоителната система ще бъде възстановена и отново, година след година, ще се събира голяма реколта. Горските пояси ще бъдат възстановени, за да се защитят нивите. Днес много сгради и исторически паметници са разрушени: театри, музеи, църкви. В бъдеще почти цялата инфраструктура ще бъде възстановена и градовете в страната ще станат по-привлекателни. Плажовете ще се отворят отново, ще може пак да се посетят много интересни храмове, катедрали и църкви. Без страх ще може отново да се отиде в Карпатите, да се разходи по Крещатик в Киев и във всеки град на Украйна ще може да се види и усети значението на паметниците на нашата страна.

Ще бъде обновена и пристанищната інфраструктура. Ще бъдат възстановени акостационни съоръжения, в резултат на което ще се увеличат доставките на зърно за други страни. Ще бъде възстановена икономическата система, чийто растеж Украйна има голям потенциал. Нашата държава, въпреки днешните събития, е в състояние да си осигури всичко необходимо. Ще се обнови и индустриалното производство, ще се отворят фабрики и заводи, продуктите ще станат по-добри, а количеството им ще

се увеличи. Не по-малко важно е в наше време да подкрепяме и развиваме украинския език и литература, изкуство и народни обичаи. Страната ни в никакъв случай не бива да губи своите национални символи: бродерии, многоцветни панделки, народни танци, песни и мощния украински дух! Днес Украйна е богата не само на индустриално производство, плодородна черноземна почва и природни ресурси, но и на пламенния дух на нашия искрен народ, който лоялно защитава нашата държава.

Почти целият свят следи събитията, случващи се в Украйна, и е впечатлен от силния ни дух. Лично аз бих искала нашите сънародници да останат добри и да не са безразлични към родината си. Като цяло вярвам, че бъдещето на Украйна зависи от нас самите. Ако сме безразлични към всичко, определено няма да можем да изградим щастливо бъдеще за страната си. Трябва правилно да изберем политическата сфера на нашата държава, така че тя да защитава интересите на своя народ и родината си. Вярвам, че Украйна ще се превърне в могъща държава, която се грижи за своите граждани, имаме всичко за това.

Милосърдието започва в сърцето на всеки от нас, затова предлагам първо да започнем със себе си. В бъдеще мечтая да стана дизайнер, обичам да разглеждам и опознавам архитектурата на страната ни отблизо. Мечтая също да допринеса за културното развитие на страната си и по този начин да помагам на хората, създавайки им комфортни условия за живот. За мен обаче основното е не само коя да стана, но и коя да бъда. Ако всеки гражданин на нашата държава ще се стреми да направи нещо добро за нашето бъдеще, тогава страната ни определено ще процъфтява и ще се превърне в най-мощната и приятелска държава. Слава на Украйна!

Алина Крупелницка

Всеки от нас има една и неповторима Родина. Лично аз имам Украйна и не съжалявам нито за минута. В края на краищата, родена съм в най-хубавата страна на света. Искрено обичам нейния приятелски настроен народ, нейните плодородни земи и безгранични простори. Синьото безоблачно небе и златните пшенични ниви са се превърнали във вечни символи на моята Родина. Богатата украинска природа не оставя безразличен никой от моите сънародници или гости на страната ми. Сигурна съм, че нашата държава има голямо бъдеще.

Но как виждам Украйна в бъдещето? Както се казва, няма бъдеще без миналото и настоящето. Разбира се, Украйна е велика държава и днес. И можем да говорим за това безкрайно. Можем също така да мислим безкрайно за бъдещето на нашата страна. Що се отнася до мен, на първо място бих искала нашите сънародници да станат по-искрени, по-добри, за да уважават и обичат родната си земя, а Родината да им отвръща със същото.

Украйна никога не бива да губи своите шаранови панталони, бродирани ризи, пъстри панделки, народни музикални инструменти, своите танци, ентусиазирано настроение и украински дух! Днес Украйна е бо-

гата не само на индустриални предприятия и плодородни земи, но и на трудолюбиви хора и ще остане такава още много векове напред.

Като цяло съм сигурна, че бъдещето на Украйна зависи най-вече от вас и мен. Ако сме безразлични към всичко, което се случва около нас, никога няма да можем да изградим щастливо бъдеще. Ето защо, ако искаме да видим родината си като духовно, културно, политически и икономически развита държава, която ще може да защитава личните си интереси във всяка международна сфера, ние трябва да се развиваме, като по този начин развиваме и родината си, да не бъдем безразлични към бъдещето и да полагаме колкото се може повече усилия за това. Колкото по-високи са стремежите на нашите сънародници, толкова по-добър резултат ще постигнем в бъдеще.

В бъдеще искам да стана адвокат, затова обичам да научавам повече за законите на родината си, за техния произход, за историята на страната. Наистина искам да допринеса за бъдещето на Украйна и да помогна на сънародниците си със знанията си. Надявам се, че ще мога по някакъв начин да повлияя на развитието на родната си страна. Основното за мен обаче не е коя ще стана, а коя ще бъда. И ако мнозинството украинци, като мен, се стремят да станат по-искрени, по-милостиви и добри, имат желание да променят страната си към по-добро, тогава Украйна определено ще се превърне в най-развитата и силна държава!

Анастасия Гораш

Украйна е историята на един народ, борил се за своята свобода и независимост в продължение на много години. Това са нейните славни рицари: Петро Сагайдачен, Иван Сирко, Богдан Хмелницки, Иван Мазепа, Устим Кармелюк, които дадоха живота си за щастието на народа. Това са световноизвестни фигури на украинската култура: Т. Шевченко, И. Франко, Леся Украинка, М. Коцюбински, О. Гончар, М. Лисенко, М. Занковецка и много други.

Родната ни земя, която най-накрая е получила своята независимост и изгражда държава, ние, младото поколение, трябва да пазим и обичаме, както е писал В. Сосюр: Обичайте Украйна насън и наяве, вашата черешова Украйна, нейната красота е вечно жива и нова, и нейния славейски език. Трябва да направим всичко, за да увеличим богатството и красотата на родната ни земя, да работим за растежа на благосъстоянието на нашето Отечество.

Днес Украйна започва да се утвърждава сред цивилизованите страни на Европа. Убеден съм, че тя ще се изравни с тези страни, че нашият народ най-накрая ще постигне щастието и просперитета, за които е мечтал. Толкова много искам жизненият стандарт на нашия народ да бъде равен на нивото на развитие на украинската култура и литература. Тук имаме най-голямото съкровище. Нашите творци, бъдейки истински синове и дъщери на Украйна, прославиха родния си език, в който е отразена цялата история на народа, целият му живот.

Писателите и поетите винаги са черпили сила и вдъхновение от украинския народ, от когото никога не са спирали да се учат: ...Няма по-мъдри учители от народа; Всяка дума в тях е бисер. Това е труд, това е вдъхновение, това е човек. И така, нашият народ е изненадващо героичен, оригинален, талантлив. Нашата земя е красива, песента е вълшебна, а съдбата на народа ще бъде щастлива.

Основното нещо, което нашите славни предци ни оставиха като наследство, е голямото желание да бъдем свободни. Колко поколения са живели с това отношение. Сега сме получили свобода, но корените ѝ са стъпкани. Вярвам, че те ще пораснат отново. Ще можем да възстановим украинската си държава, влагайки известни усилия и стремежи, интелигентност и умения.

Въпреки всички трудности, хората все още живеят, работят и посвещават ръцете и умовете си на земята. И тя е щедра, дава на децата си ежедневен хляб. И се вярва, че «степите и езерата ще оживеят...» (Т. Шевченко). В живота си трябва да вземем от предците си несломима вяра. Такъв оптимизъм е способността да издържим на всички изпитания, които са се стоварили и ще се стоварят върху нашия жребий. Нека бъдем достойни да се наричаме синове и дъщери на Украйна!

Твърдо съм убеден, че истината, хармонията и добротата между хората ще възтържествуват на земята. Ще осъзнаем завещанията на нашите предци и техните велики дела, ще помним свещения си дълг към историята и съвремието. Ще съхраним духовното богатство на нашия народ и ще го умножим.

Евген Василев

II. Отговорете на въпросите:

1. Добре ли е представена темата и изразена основната мисъл в дадените есета?
2. Какво разбрахте от готовите есета на вашите съученици, дали те наистина са свързани с родината си и на колко силно я обичат?
3. А какво за вас означава думата «Родина»?
4. Кои места във вашата Родина ви са най-мили и любими? Защо?
5. Какво знаете за историята на Родината ви?
6. Какви традиции и празници се празнуват в Родината ви и какво означават те?
7. Какво в природата на вашата Родината най ви впечатлява?
8. Как се променя природата в Родината ви и какво можете да направите, за да я запазете?
9. Запишете 5-7 изречения, като разсъждавате върху въпроса «Как си представям Родината си след 10-20 години»?

III. Напишете есе на една от темите «Моите корени и историята на родния ми край», Значението на традициите и обичаите на Родината», «Опазването на природата – дълг към Родината».

Тема 35 АВТОБИОГРАФИЯ (Автобіографія)

Самият термин ***автобиография*** е по произход гръцка сложна дума, която включва три корена: *авто* ('лично, за себе си'); *био* ('живот') и *графия* ('описание').

Терминът подсказва какво е съдържанието на този често използван от всички делови текст. **Автобиографията** е документ, който се изисква при постъпване на работа, при явяване на конкурси, при кандидатстване за членство в различни организации и т.н.

Поради това, че **автобиографията** е официален документ, задължително е даннице, които пишещият съобщава в нея, да отговарят на истината.

Автобиографията е текст с определено графично оформление и стандартизиран структурно-композиционен модел. Тя съдържа:

1. Наслов.

Изписва се в горната средна част на листа на два реда.

Образец:

Автобиография
на трите имена на пишещия

2. Същинска част.

Същинската част съдържа информация, изложена в следния ред:

– дата и място на раждане; трите имена на пишещия, професия и месторабота; трите имена на майката и на бащата на пишещия, професия и месторабота;

– данни, свързани с местоживеенето, образованието, професията, служебните и обществените заетости на пишещия до момента на писането на автобиографията.

В тази част на автобиографията се използват форми на глагола за 1.л.ед.ч, тъй като пишещият говори за себе си. Те са за минало свършено време (например Завърших осми клас...) или за минало неопределено време (Завършил съм осми клас...), когато пишещият дава информация за минали събития от живота си. Когато се дават данни за настоящия момент, се използват форми за сегашно време (например *В момента съм ученик в Одески лицей № 6...*).

3. Дата, название на населеното място и подпис.

4. Автобиографията задължително завършва с датата, на която е написана, името на населеното място и собственоръчния подпис на пишещия. Едно под друго вляво се записват датата и населеното място, а вдясно пишещият се подписва и по този начин потвърждава, че носи отговорност за дадените в документа данни.

Образец:

12.09.2025 г. Подпис:

Одеса (…….)

Като следвате указанията, напишете молба и автобиография. Старайте се да пишете четливо и чисто, проверете дали не сте допускали правописни и пунктуационни грешки, които не представят добре пишещия.

Наблюдавайте образеца и направете изводи за особеностите в езика, в правописа, и в техническото оформяне на автобиографията.

Посочете особеностите в правописа на съществителните собствени имена.

Образец:

Автобиография
на Мария Петрова Неткова

ученика от 9 а клас на 13-о основно училище «Св.св.Кирил и Методий».

Родена съм на 12.01.2010г. в гр. София. Произхождам от семейство на служащи. Баща ми, Иван Петров, е лекар, а майка ми, Елена Николова, е учителка. Имам по-малка сестра на 7 години.

От 1 клас уча в 13-о основно училище «Св.св.Кирил и Методий». Тренирам плуване и фитнес в дружество «Черно море».

София, януари 2026 г. Подпис:
М. Неткова

1. Напишете автобиография, за да бъдете приети за международно детско летуване. Описание или повествование е автобиографията като документ?

.

СЪДЪРЖАНИЕ

Тема 1. Увод. Значението на езика в живота на обществото
(Вступ. Значення мови в житті суспільства) 3

Тема 2. ПРОСТО ИЗРЕЧЕНИЕ.
(Просте речення). 8

Тема 3. СЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ. ВИДОВЕ СЛОЖНИ ИЗРЕЧЕНИЯ
(Складне речення. Види складних речень). 12

Тема 4. СЛОЖНОСЪЧИНЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ
(Складносурядне речення) 18

Тема 5. СЪЧИНИТЕЛНО СВЪРЗВАНЕ. (ОБОБЩЕНИЕ)
(Сурядний зв'язок (Узагальнення)) 25

Тема 6. СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ. ВИДОВЕ.
(Складнопідрядне речення. Види складнопідрядних речень) 28

Тема 7. СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ С ПОДЧИНЕНО ОПРЕДЕЛИТЕЛНО ИЗРЕЧЕНИЕ
(Складнопідрядне речення з підрядним означальним) 34

Тема 8. СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ С ПОДЧИНЕНО ДОПЪЛНИТЕЛНО ИЗРЕЧЕНИЕ
(Складнопідрядне речення з підрядним з'ясувальним) 40

Тема 9. СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ С ПОДЧИНЕНО ОБСТОЯТЕЛСТВЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ
(Складнопідрядне речення з підрядними обставинними) 49

Тема 10. СЛОЖНО СЪСТАВНО ИЗРЕЧЕНИЕ С ПОДЧИНЕНО ПОДЛОЖНО ИЗРЕЧЕНИЕ
(Складнопідрядне речення з підрядним підметовим) 57

Тема 11. СЛОЖНО СМЕСЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ
(Складне речення з різними видами зв'язку) 66

Тема 12. ПРЯКА І НЕПРЯКА РЕЧ. ЦИТИРАНЕ
(Пряма і непряма мова. Цитування) 74

Тема 13. ТЕКСТ
(Текст) 84

Тема 14. ГРАМАТИЧЕСКИ СРЕДСТВА ЗА ОЗНАЧАВАНЕ НА ПРЕДМЕТ И НА ИНФОРМАЦИЯТА ЗА НЕГО В ИЗРЕЧЕНИЕТО
(Граматичні засоби позначення предмета та інформації про нього в реченні) 94

ТЕМА 15. ГРАМАТИЧЕСКИ СРЕДСТВА ЗА ОЗНАЧАВАНЕ НА ПРЕДМЕТ, ПРИЗНАК И ОБСТОЯТЕЛСТВО С РАЗЛИЧНА СТЕПЕН НА ВАЖНОСТ
(Граматичні засоби для позначення предмета, ознаки та обставини з різним ступенем важливості)....99

Тема 16. НОМИНАТИВНАТА ВЕРИГА КАТО ТЕКСТООБРАЗУВАЩО СРЕДСТВО. НАЧИНИ НА ИЗГРАЖДАНЕ
(Номінативний ланцюг як засіб формування тексту. Способи його формування)....110

Тема 17. СМИСЛОВА ЦЯЛОСТНОСТ И ЧЛЕНИМОСТ НА ТЕКСТА
(Смислова цілісність та членування тексту)....117

Тема 18. АНАЛИЗЪТ НА ТЕКСТООБРАЗУВАЩИТЕ СРЕДСТВА В ХУДОЖЕСТВЕН ТЕКСТ – СТЪПКА ПРИ ВЪЗПРИЕМАНЕТО И ОСМИСЛЯНЕТО НА ХУДОЖЕСТВЕНАТА ТВОРБА
(Аналіз засобів формування тексту в художньому тексті – етап сприйняття та осмислення художнього твору)....125

Тема 19. СМИСЪЛЪТ НА ТЕКСТА И ЕЗИКОВИТЕ СРЕДСТВА ЗА ОЗНАЧАВАНЕТО МУ
(Смисл тексту та мовні засоби його вираження)....130

Тема 20. Текстът и комуникативните сфери
(Текст і комунікативні сфери)....133

Тема 21. ГОДИШЕН ПРЕГОВОР
(Повторення)....143

Тема 22. ДИАЛОГ В НЕОФИЦИАЛНО И ОФИЦИАЛНО ОБЩУВАНЕ
(Діалог в офіційному та неофійному спілкуванні)....148

Тема 23. УСТЕН ПОДРОБЕН ПРЕРАЗКАЗ НА ТЕКСТ, В КОЙТО СЕ ОТКРОЯВА ЕДНА МИСЪЛ ИЛИ ПОРЕДИЦА ОТ ВЗАИМОСВЪРЗАНИ МИСЛИ (ПО СЛОЖЕН ПЛАН)
(Усний докладний переказ тексту, в якому виділяється окрема думка або низка взаємопов'язаних думок) (за складним планом)....152

Тема 24. УСТЕН СБИТ ПРЕРАЗКАЗ НА ТЕКСТ, В КОЙТО СЕ ОТКРОЯВА ЕДНА МИСЪЛ ИЛИ ПОРЕДИЦА ОТ ВЗАИМОСВЪРЗАНИ МИСЛИ ПО СЛОЖЕН ПЛАН)
(Усний стислий переказ тексту, в якому виділяється окрема думка або низка взаємопов'язаних думок) (за складним планом)....159

Тема 25. УСТНО СЪЧИНЕНИЕ РАЗСЪЖДЕНИЕ НА МОРАЛНО-ЕТИЧНА ТЕМА (ПО СЛОЖЕН ПЛАН)
(Усний твір-роздум на морально-етичну тему)
(за складним планом) 167

Тема 26. ПРЕВОД
(Переклад) 169

Тема 27. ИЗРАЗИТЕЛНО ЧЕТЕНЕ НА ГЛАС
(Виразне читання вголос) 172

Тема 28. ЧЕТЕНЕ НАУМ
(Читання мовчки) 192

Тема 29. ПИСМЕН СБИТ ПРЕРАЗКАЗ НА ТЕКСТ ОТ ПУБЛИЦИСТИЧЕН СТИЛ С ТВОРЧЕСКА ЗАДАЧА
(Письмовий стислий переказ тексту публіцистичного стилю з творчим завданням) 209

Тема 30. ПИСМЕН СБИТ ПРЕРАЗКАЗ НА ТЕКСТ ОТ ХУДОЖЕСТВЕН СТИЛ
(Письмовий стислий переказ тексту художнього стилю) 212

Тема 31. ПИСМЕН ПОДРОБЕН ПРЕРАЗКАЗ НА ТЕКСТ ОТ ПУБЛИСТИЧЕН СТИЛ
(Письмовий докладний переказ тексту публіцистичного стилю) 217

Тема 32. ПИСМЕН ПОДРОБЕН ПРЕРАЗКАЗ НА ТЕКСТ ОТ ХУДОЖЕСТВЕН СТИЛ
(Письмовий докладний переказ тексту художнього стилю) 220

Тема 33. ПИСМЕНО СЪЧИНЕНИЕ НА МОРАЛНО-ЕТИЧНА ТЕМА В ПУБЛИЦИСТИЧЕН СТИЛ
(Письмовий твір на морально-етичну тему в публіцистичному стилі) 224

Тема 34. ЕСЕ
(Есе) 230

Тема 35. АВТОБИОГРАФИЯ
(Автобіографія) 235

Навчальне видання

МІЛКОВ Анатолій Миколайович
ПРОДАНОВА Олена Іллівна

БОЛГАРСЬКА МОВА

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Болгарською мовою

Редактор *Христина Ніколова*
Художній редактор *Марина Шутурма*
Коректор *Марія Маринова*

Формат 70x100$^{1}/_{16}$. Ум. друк. арк. 19,50.
Обл.-вид. арк. 18,17. Тираж 1008 пр.
Зам. №26-334.

Державне підприємство «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua; e-mail: office@svit.gov.ua; svit_vydav@ukr.net

Друк ПрАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»
09100, Київська обл., м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, буд. 4
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5454 від 14.08.2017